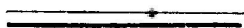

อภิชัมมัตถสังคหะ

ปรีชเชทที ๒

เขตสังคหวิภาต

พระชาลยบรรณกิจ

นมคฺถ รตนคฺตยสฺส

ขอความนอบน้อมของข้าพเจ้า

จงมีแด่

พระรัตนตรัย

คำนำ

คู่มือการศึกษา พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๒
เจตสิกสังคหวิภาค ที่ปรากฏอยู่ในมือของท่าน ณ บัดนี้ เป็น
หนังสือต่อเนื่องมาจาก คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ
ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหวิภาค เพื่อทราบความมุ่งหมายของ
หนังสือเล่มนี้ ขอโอกาสกล่าวถึงเหตุเกิดของหนังสือเล่มนี้สัก
เล็กน้อย

เมื่อวันที ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๙๖ ข้าพเจ้าได้พิมพ์หนังสือ
ชุดเล่มหนึ่ง ให้ชื่อว่า คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ เป็น
จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม หนังสือเล่มนั้น ทำเป็นแบบบัญชี เพื่อสะดวกต่อการ
เขียน การอ่าน การจำ และได้ประโยชน์ในการเปรียบเทียบ ทำให้เห็น
สภาพธรรมที่ต่างกัน เป็นเครื่องชวนให้เกิดความตั้งสยพยายามค้นหาเหตุ-
ผล ท่านอาจารย์แนบ มหานิรานนท์ ได้เห็นหนังสือนี้เป็นบางตอน และมี
ความพอใจ จึงขอร่วมการกุศลกับข้าพเจ้า โดยขอพิมพ์เพิ่มอีก ๕๐๐
เล่ม ปรากฏว่าเป็นที่พอใจแก่นักศึกษาพระอภิธรรมเป็นอันมาก หนังสือ
ทั้ง ๒ จำนวนนั้น ได้หมดไปโดยเร็ว และข้าพเจ้ายังถูกถามถึงอยู่เนือง ๆ
จนบัดนี้

จากหนังสือเล่มนั้น ทำให้เห็นสภาพธรรมที่เป็นปัญหา
ต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย ข้าพเจ้าจึงได้เลือกเขียนปัญหา ที่เห็นว่า
เหมาะสม ไว้กว่า ๓๐๐ ปัญหา มีเพื่อนนักศึกษาได้เห็นปัญหา
ที่เขียนเหล่านั้น ต่างแสดงความพอใจ และแนะนำให้พิมพ์ขึ้น

ครั้นเมื่อคิดจะพิมพ์ กลับเห็นว่า คำถามคำตอบเหล่านั้น ยังไม่
สมบูรณ์ บางสิ่งควรจะเรียบกว่ายังไม่ได้เขียนเลย จึง
พยายามจะเขียนให้ใกล้เคียงความสมบูรณ์เสียก่อนจึงจะพิมพ์ แต่
โดยที่ข้าพเจ้าต้องมีการอยู่ในเรื่องของธรรมเนียมหลายประการ
ประกอบทั้งอายุก็ย่างเข้าสู่วัยชรามากอยู่แล้ว ไม่ใคร่จะมีโอกาส
ได้เขียนเพิ่มเติมตามความตั้งใจ

ต่อมา ท่านบรรณาธิการ วารสารพุทธธรรม ได้ขอให้
ข้าพเจ้าเขียนภาคพระอภิธรรมลงในหนังสือนี้ ข้าพเจ้าเห็นว่า
พระอภิธรรมนี้ มีท่านผู้เขียนขึ้นตามแบบฉบับของท่านพระอนุรุธา-
จารย์ เป็นพื้นฐาน และเพิ่มเติมหลักธรรมที่มาจากอรรถกถาฎีกาต่าง ๆ
อยู่มากรายด้วยกันแล้ว ถ้าจะเขียนแบบนี้ก็จะซ้ำ ๆ กัน จะไม่สู้ได้
ประโยชน์มากนัก จึงขอเสนอเป็นเขียนแบบคำถามคำตอบ จากด้านความ
รู้สึกของนักศึกษาผู้เริ่มศึกษาใหม่ คือสมมติว่า มีคัมภีร์พระอภิธรรมมัตถ-
สังคหะวางอยู่ตรงหน้า และเมื่ออ่านคัมภีร์นั้นแล้วเกิดความไม่เข้าใจอันใด
ก็ตั้งปัญหาขึ้น ซึ่งหวังว่าผู้เขียนแบบนี้ อาจเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใฝ่
ใจในการศึกษาพระอภิธรรมบ้าง ไม่มากนักน้อย ท่านบรรณาธิการวารสาร
พุทธธรรมเห็นด้วย จึงได้เริ่มลงคำถามคำตอบดังกล่าวนี้ ในวารสาร
พุทธธรรม ตั้งแต่ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ เป็นต้นมา

เมื่อวารสารพุทธธรรมลงพิมพ์คำถามคำตอบปริจเฉทที่ ๑
จิตตสังคหวิภาค จบลงแล้ว คณะกรรมการอภิธรรมมูลนิธิ ซึ่ง
เป็นองค์การที่มีวัตถุประสงค์ในอันเผยแพร่วรรณะ โดยเฉพาะ

อย่างยิ่ง พระอภิธรรมปิฎก และบำเพ็ญสาธารณกุศล ได้พิจารณาเห็นว่า คำถามคำตอบนี้ จะเป็นประโยชน์ในการเผยแพร่พระอภิธรรม และจะเป็นเครื่องช่วยให้ความเข้าใจแก่นักศึกษาพระอภิธรรมเป็นอย่างดี จึงขออนุญาตพิมพ์ขึ้นจำหน่ายแก่ผู้ใฝ่ใจ โดยจะเก็บผลกำไรบำรุงอภิธรรมมูลนิธิ ซึ่งข้าพเจ้าก็มีความยินดีและอนุโมทนาในกุศลเจตนานี้ เป็นอย่างยิ่ง

ทางฝ่ายวารสารพุทธธรรม ก็ได้้นำคำถามคำตอบในปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค ลงต่อมา แต่วารสารพุทธธรรมลงปัญหาปริจเฉทที่ ๒ นี้ยังไม่ทันจบ ท่านหลวงจีนธรรมรักษ์จีนประจิต ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมังกรกมลาวาส ได้แสดงความประสงค์อยากจะได้ คำถามคำตอบในปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหวิภาค นี้ไปพิมพ์ เป็นกุศลธรรมบรรณาการในการที่ คุณลัดดา เชียนพานิช จะทำการฉาปนกิจศพ น.ส.นราภรณ์ เชียนพานิช ขอให้ข้าพเจ้ารับเขียนให้ล่วงหน้า ก่อนที่จะนำลงวารสารพุทธธรรม ข้าพเจ้าก็ยินดีเขียนให้ และอนุญาตให้พิมพ์ในการกุศลนี้ได้ตามความประสงค์

แต่อย่างไรก็ดี เป็นการสมควรที่จะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า เมื่อวารสารพุทธธรรมนำปัญหาลงพิมพ์นั้น ได้มีผู้ถามปัญหาเพิ่มเติมมาเรื่อยๆ ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้เขียนตอบไว้ในภาคผนวก และเมื่อพิมพ์รวมเล่มนี้ ก็ได้จัดปัญหาในภาคผนวกนั้นเข้าไว้ในหมวดหมู่ ที่เห็นว่าควรจะรวมอยู่ด้วยกัน ฉะนั้น ตอนใดที่วารสารพุทธธรรมยังไม่ได้นำลง ก็เป็นปัญหาที่ข้าพเจ้าเขียนขึ้นโดยดำฟังตัวนั้นๆ ไม่ได้มีปัญหามาจากผู้อื่นถามมารวมอยู่ด้วย ซึ่ง

อาจขาดความสมบูรณ์ไปบ้าง ทั้งนี้ เพราะดำฟังความคิดของข้าพเจ้าแต่ผู้เดียว ไม่สามารถจะหาเงื่อนงำที่นำส่งเสียให้ครบถ้วนได้นั่นเอง ค่ะ เมื่อได้นำลงในวารสารพุทธธรรม และมีผู้ถามเพิ่มเติมมาแล้ว จึงจะนับว่าใกล้ต่อความสมบูรณ์ได้

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาสาธุการ ในกุศลธรรมบรณการที่ท่านหลวงจีนธรรมรักษ์จินประจิต และคุณลัดดา ได้บำเพ็ญไปนี้เป็นอย่างดียิ่ง ขอให้ท่านมีความเจริญถาวรมั่นคงอยู่ในพระพุทธศาสนาตลอดกาลนาน และขอให้สำเร็จมรรคผลนิพพานในอนาคตกาลอันใกล้ด้วย เทอญ.

อิทํ เม ปุณฺณํ อสวกฺขยวหํ โหตุ

อิทํ เม ฌมฺมทานํ นิพฺพานสฺส ปจฺจโย โหตุ

อิทํ เม ปุณฺณภาคํ สพฺพสตุตฺตานํ เทมิ.

พระชาลยบรรณกิจ

๕๕/๖ สามเสนใน

สามพระยา พระนคร

๒ กันยายน ๒๕๐๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
นมตถุ รตนตตยสฺส	๑
เจตสิกปรมัตถธรรม	๒
อัญญสมานาเจตสิก	๕
อกุศลเจตสิก	๓๕
โสภณเจตสิก	๖๑
สัมปโยคนัย	๕๓
สัมปโยคนัยของอัญญสมานาเจตสิก	๕๘
สัมปโยคนัยของอกุศลเจตสิก	๑๑๕
สัมปโยคนัยของโสภณเจตสิก	๑๒๔
อนิยตโยคีและนิยตโยคีเจตสิก	๑๓๕
สังคหณัย	๑๓๗
สังคหณัยของโลกุตตรจิต	๑๓๕
สังคหณัยของมหัคคตจิต	๑๔๖
สังคหณัยของกามาวจรโสภณจิต	๑๕๒
สังคหณัยของอกุศลจิต	๑๖๔
สังคหณัยของอเหตุกจิต	๑๗๔
จำแนกเจตสิกเท่ากับจิต	๑๗๕
เจตสิกประกอบเจตสิก	๑๘๑

แก้คำผิด

หน้า	บรรทัด	คำผิด	คำถูก
๓๖	๒๒	กุกต	อกุกต
๔๔	๘	กุกต	อกุกต
๕๔	๖	ประการ คือ	ประการโดยเฉพาะ คือ
๘๘	๓๖	๑๑	๑๑
๑๓๗	๓๔	กุกต	อกุกต
๑๘๓	๘	๓๖	๔๘
๑๘๓	๘	(๓๖ X ๓) ๔๘	(๔๘ X ๓) ๑๔๔
๑๘๓	๓๒	๓,๘๓๒	๒,๐๐๘
๑๘๓	๓๒	๓,๓๓๐	๓,๔๒๖

เจตสิกปรหมัตถธรรม

อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ปกิณณกเจตสิก ๖

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมหตุกเจตสิก ๔

โลติกเจตสิก ๓

โทหตุกเจตสิก ๔

ถีนทุกเจตสิก ๒

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

วิรติเจตสิก ๓

อัปปมัญญาเจตสิก ๒

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑

เจตสิกปรมัตถธรรม

ถาม. เจตสิกปรมัตถธรรม เป็นอย่างไร ?

ตอบ. เจตสิกปรมัตถธรรม คือ ธรรมชาติที่ประกอบกับจิต หรืออาคัยจิตเกิด สัมบูรณ์ด้วยเจตยุตตลักษณะ คือ ๑. เอกุปปาต เกิดพร้อมกับจิต ๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกับจิต ๓. เอกาลมฺพน รับอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิต ๔. เอกวตฺตูก อาคัยวัตถุอย่างเดียวกันกับจิต ธรรมชาติที่สัมบูรณ์ด้วยเจตยุตตลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้ จึงชื่อว่า เจตสิกปรมัตถธรรม

ถาม. เพราะเหตุใดจึงกำหนดว่า สภาพธรรมที่ชื่อว่า เจตสิก ต้องประกอบด้วยเจตยุตตลักษณะ ๔ ประการ ?

ตอบ. เพราะสภาพธรรมอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เจตสิก มีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง แต่ไม่ครบทั้ง ๔ ประการ มีอยู่ เพื่อบ่งกันมิให้หลงไปว่า สภาพธรรมเหล่านั้นเป็นเจตสิก เช่นสภาพธรรมที่ไม่ได้เกิดพร้อมกับจิตบ้าง สภาพธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต แต่ไม่ได้ดับพร้อมกับจิต อันได้แก่จิตตารูปและกัมมรูปบ้าง สภาพธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต แต่ไม่ได้รับอารมณ์เดียวกับจิต อันได้แก่วิญญัตติรูปบ้าง หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า สภาพธรรมที่สัมบูรณ์ด้วยเจตยุตตลักษณะทั้ง ๔ ประการนี้ จะเป็นธรรมอย่างอื่นไปไม่ได้นอกจาก เจตสิก

ถาม. จิตของอรุพพรหมก็มีเจตสิกประกอบเหมือนกันมิใช่หรือ เจตสิกพวกนั้นอาคัยวัตถุอะไร ?

ตอบ. จิตของอรุปรหมเกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยวัตถุใด ๆ เจตสิกที่ประกอบกับจิตของอรุปรหม ก็เกิดขึ้นโดยไม่ต้องอาศัยวัตถุใด ๆ เช่นเดียวกัน อาการที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุใด ๆ เหมือนกันนั้นแหละ จึงชื่อว่า อาศัยวัตถุอย่างเดียวกันกับจิต

ถาม. เจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบจิต เหตุใดจึงมี ๕๒ ดวง แต่ละดวงต่างกันอย่างไร หรือไม่ ?

ตอบ. เจตสิกแต่ละดวงมีอรรถ & ประการ คือ ๑. ลักษณะ = นิสัยใจคอ ๒. กิจ = ชุระการงาน ๓. ปัจจุบัญญัติ = ผลของการงานที่ปรากฏ ๔. ปทัชฐาน = เหตุไฉนที่ทำให้เจตสิกนั้นเกิดขึ้น อรรถ & ประการนี้ นอกจากเจตสิกแต่ละดวงมีประจำเฉพาะของตน ๆ ต่างกันทั้ง ๕๒ ดวง แล้ว ยังมีเป็นส่วนรวมทั้ง ๕๒ ดวงอีก คือ

๑. จิตตนิสสิตลกฺขณา มีการอาศัยจิตเกิด เป็นลักษณะ
๒. อวิโยคุปฺปาทนรสา มีการเกิดร่วมกับจิต เป็นกิจ
๓. เอกาลมฺพนปฺจุปฺปญฺจานา มีการรับอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิต เป็นผลปรากฏ

๔. จิตฺตูปฺปาทปฏฺจฺจานา มีการเกิดขึ้นแห่งจิต เป็นเหตุไฉน
 การที่เจตสิกมีจำนวน ๕๒ ดวง เพราะจำแนกเป็น ๓ พวก คือ
 อัญญสมานาเจตสิก มี ๑๓ ดวง อกุศลเจตสิก มี ๑๔ ดวง โสภณ-
 เจตสิก มี ๒๕ ดวง

ถาม. อกุศลเจตสิกและโสภณเจตสิก เมื่อเทียบกับฝ่ายจิตก็เข้าใจ
แต่อัญญาสมาณาเจตสิก หมายความว่าอย่างไร?

ตอบ. คำว่า อัญญาสมาณา แปลว่า เสดมด้วยธรรมอื่น หมายความว่า เจตสิกจำพวกนี้ประกอบกับจิตได้ทุกฝ่าย คือ ประกอบกับอกุศล-
จิตได้เหมือนอกุศลเจตสิก ประกอบโสภณจิตได้เหมือนโสภณเจตสิก ส่วน
อกุศลเจตสิกประกอบได้เฉพาะอกุศลจิตเท่านั้น และโสภณเจตสิกก็
ประกอบได้เฉพาะโสภณจิตเช่นเดียวกัน

ถาม. อเหตุกจิตก็มีอยู่ อเหตุกเจตสิกมีหรือไม่ ถ้ามีได้แก่เจตสิก
อะไร?

ตอบ. อเหตุกเจตสิก มี สภาพของเหตุกเจตสิกนี้ มีได้เป็น ๒
ประการ คือ โดยหลักที่ว่า เจตสิกใดประกอบกับจิตใด เจตสิกนั้นย่อม
มีฐานะเช่นเดียวกับจิตนั้น ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับอเหตุกจิต ก็ย่อม
เป็นอเหตุกเจตสิกไปด้วย โดยนัยดังกล่าวนี้ อเหตุกเจตสิกจำพวกนี้ได้แก่
อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้นฉันทะ) เฉพาะขณะที่ประกอบกับ
อเหตุกจิต แต่เจตสิกพวกนี้ไม่ได้ประกอบกับอเหตุกจิตโดยเฉพาะ ฉะนั้น
เมื่อประกอบกับจิตอื่นๆ ที่ไม่ใช่เหตุกจิต ก็ย่อมไม่ใช่เป็นอเหตุกเจตสิก
ประการหนึ่ง นอกจากนั้น คำว่า เหตุ ในอเหตุกจิตนั้น มุ่งหมายเอา
สัมปยุตตเหตุ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทส-
เหตุ อโมหเหตุ อันได้แก่เจตสิก ๖ ดวง คือ โลกเหตุ = โลกเจตสิก
โทสเหตุ = โทสเจตสิก โมหเหตุ = โมหเจตสิก อโลกเหตุ = อโลก-
เจตสิก อโทสเหตุ = อโทสเจตสิก อโมหเหตุ = บัญญัติหรือเจตสิก

และโดยหลักดังกล่าวข้างต้น โมหเจตสิกเมื่อประกอบกับโมหมูลจิต ซึ่ง
 โมหมูลจิตนั้น เป็นจิตที่มีโมหเหตุ ๆ เดียว โมหเจตสิกที่ประกอบกับ
 โมหมูลจิต จึงมีแต่โมหเหตุ ๆ เดียวเหมือนกัน และโดยที่โมหเจตสิก
 กับโมหเหตุเป็นสภาพธรรมอันเดียวกัน จึงไม่ชื่อว่ามียเหตุ (อื่น) ประกอบ
 โมหเจตสิกที่ประกอบกับโมหมูลจิตจึงเป็นอเหตุกเจตสิก นี่เป็นอเหตุก-
 เจตสิกอีกประการหนึ่ง

ถาม. เมื่ออเหตุกเจตสิกก็มีอยู่ เหตุใดไม่ตั้งเป็นหมวดอเหตุก-
 เจตสิก ให้เหมือนกับอเหตุกจิตเล่า?

ตอบ. เพราะเจตสิกที่เป็นอเหตุกะนั้น มีสภาพเป็นอเนกกันตะ
 ไม่แน่นอน ดังจะเห็นได้ว่า อเหตุกเจตสิกซึ่งมีอยู่ ๓๓ ดวงนั้น เมื่อไม่ได้
 ประกอบกับอเหตุกจิต หรือเฉพาะโมหเจตสิกเมื่อไม่ได้ประกอบกับโมห-
 มูลจิต แต่ประกอบกับจิตอื่นแล้ว เจตสิก ๓๓ ดวงนี้ ก็กลายเป็น
 อเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุไป จึงไม่อาจตั้งเป็นหมวดอเหตุกเจตสิกได้.

ถาม. เมื่อได้พิจารณาถึงจำนวนของเจตสิกแล้ว ก็ปรากฏว่า
 อกุศลเจตสิก ซึ่งเป็นฝ่ายชั่ว มีอยู่ ๓๔ ดวง แต่โสภณเจตสิก ซึ่งเป็นฝ่าย
 ดี ฝ่ายกุศล มีถึง ๒๕ ดวง แต่เหตุใดเมื่อพิจารณาถึงนิสัยของบุคคลแต่
 ละคนแล้ว ดูเหมือนว่า มีจิตใจฝักใฝ่ทางฝ่ายชั่ว มากกว่าฝ่ายดี?

ตอบ. ถ้ากล่าวอย่างรว ๆ ไม่อ้างหลักฐาน ก็อาจกล่าวได้ว่า
 ธรรมชาติฝ่ายดี เปรียบเหมือนที่สูง ธรรมชาติฝ่ายชั่ว เปรียบเหมือนที่ต่ำ
 ธรรมดาวัตถุใด ๆ ถ้าไม่มีอะไรกีดกันย้อมไหลไปสู่ที่ต่ำเป็นธรรมดา หรือ
 จะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ธรรมชาติฝ่ายชื่อนั้น แม้ไม่เป็นเหตุจรรีก็เกิดขึ้นได้ แต่

กรรมฝ่ายดี ต้องเป็นสุจริต จึงจะเกิดขึ้นได้ แต่ถ้ากล่าวให้เป็นหลักฐานก็
ต้องกล่าวว่า จิตฝ่ายชั่วเกิดง่ายกว่าจิตฝ่ายดี กล่าวคือ มุตฝ่ายอกุศลได้แก่
โธระ โทสะ โมหะ มุตทางฝ่ายกุศล ได้แก่ อโธระ อโทสะ อโมหะ
อกุศลจิตแต่ละดวง มีมุตทางฝ่ายอกุศลเพียงมุตเดียว หรืออย่างมาก
เพียง ๒ มุตก็เกิดขึ้นได้ ไม่จำเป็นต้องมีมุตครบทั้ง ๓ มุตเลย แต่กุศลจิต
แต่ละดวง จะต้องมามีมุตฝ่ายกุศลอย่างน้อย ๒ มุต หรือต้องครบทั้ง ๓ มุต
จึงจะเกิดขึ้นได้ ถ้าฟังแต่เพียงมุตเดียวจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย จิตฝ่ายดีเกิดยาก
กว่าจิตฝ่ายชั่วดังนี้ บุคคลโดยมากจึงฝึกฝนทางฝ่ายชั่วมากกว่าทางฝ่ายดี

ถาม. ที่กล่าวว่า กรรมฝ่ายชั่วแม้ไม่เป็นเหตุจรรีก็เกิดขึ้นได้ แต่
กรรมฝ่ายดีต้องเป็นสุจริตจึงจะเกิดขึ้นได้นั้น อย่างไร?

ตอบ. กรรมฝ่ายชั่วที่ไม่เป็นเหตุจรรี เช่น ยินดีในทรัพย์สมบัติ
ของตนที่หามาได้โดยสุจริต ไม่เป็นเหตุจรรี แต่ก็เกิดอกุศลที่เกิดจากโธระ
เป็นมุต รู้ดีที่โกรธตนเองที่ทำ (การอันเป็นสุจริต มีการศึกษาธรรมะ
เป็นต้น) ไม่ได้ตั้งใจ ไม่เป็นเหตุจรรี แต่ก็เกิดอกุศลที่เกิดจากโทสะเป็น
มุต ความหลง ที่ไม่รู้จักสภาพธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งก็เพียงแต่หลง
ไม่ได้ประกอบกรรมอันเป็นเหตุจรรี ไม่เป็นเหตุจรรี แต่ก็เกิดอกุศลที่เกิด
จากโมหะเป็นมุต ส่วนกรรมฝ่ายดีอันเป็นกุศล มีการบำเพ็ญ ทาน คัด
ภavana เป็นต้น จะต้องประกอบด้วยสุจริตเสียก่อน จึงจะบำเพ็ญกรณีย-
กิจเหล่านั้นได้

ถาม. ที่กล่าวว่า มุตฝ่ายอกุศลได้แก่ โธระ โทสะ โมหะ
และมุตฝ่ายกุศลได้แก่ อโธระ อโทสะ อโมหะ นั้น ในจำนวนอกุศล

เจตสิก ๑๔ ดวง จะสรุปลงใน โดระ โทสะ โมหะ อย่างไร และใน
จำนวนโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง จะสรุปลงใน อโดระ อโทสะ อโมหะ
อย่างไร?

ตอบ. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง โดยเฉพาะโมหะทุกเจตสิก ๔ ดวง
คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตัปปะ อุทธัจจะ และอหิงสาเจตสิก ๒ ดวง
คือ ถีนะ มิตทธะ รวม ๖ ดวงนี้ สรุปลงในอกุศลมูล ๓ คือ โดระ โทสะ
โมหะ โดคิกเจตสิก ๓ ดวง คือ โดระ ทิฏฐิ มานะ สรุปลงใน
อกุศลมูล ๒ คือ โดระ โมหะ โทหะทุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โทสะ
อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ สรุปลงในอกุศลมูล ๒ คือ โทสะ โมหะ
วิกิจจนาเจตสิก ๑ ดวง สรุปลงในอกุศลมูล มุตเดียว คือ โมหะ

โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง โดยเฉพาะเจตสิก ๒๔ ดวง (เว้นปัญญิน-
ทรีย์เจตสิก) เมื่อประกอบกับญาณวิปยุตตจิต สรุปลงในกุศลมูล ๒ คือ
อโดระ อโทสะ เมื่อประกอบกับญาณสัมปยุตตจิต สรุปลงในกุศล
มูล ๓ คือ อโดระ อโทสะ อโมหะ ส่วนปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ ดวง
สรุปลงในกุศลมูล ๓ คือ อโดระ อโทสะ อโมหะ แต่ประการเดียว

ถาม. ที่ว่าจิตฝ่ายชั่วเกิดง่ายกว่าจิตฝ่ายดี โดยอ้างว่า อกุศลจิต
แต่ละดวงมีมูลเพียงมูลเดียวหรืออย่างมากเพียง ๒ มูล ไม่จำเป็นต้องมีมูลครบ
ทั้ง ๓ มูลเลย แต่ในฉบับเดียวกันนั้นเอง ปรากฏว่าเจตสิก ๖ ดวง คือ
โมหะทุกเจตสิก ๔ ดวง และ อหิงสาเจตสิก ๒ ดวง มีอกุศลมูล ๓ คือความ
จะผิดกันอยู่?

ตอบ. ที่ว่าอกุศลจิตมีอกุศลมูลมูลเดียว หรืออย่างมาก ๒ มูลไม่ถึง ๓ มูลนั้น เป็น จิต ส่วนที่ว่าอกุศลเจตสิกตั้งรูปลงในอกุศลมูล ๓ มูลนั้น เป็น เจตสิก ต่างสภาพธรรมกัน และอกุศลเจตสิกที่ตั้งรูปลงในอกุศลมูลทั้ง ๓ นั้น ก็ไม่ใช่เกิดในขณะเดียวกัน แต่เกิดในขณะทีเจตสิกนั้นประกอบกับ โสภมูลจิต, โทสมูลจิต หรือโมหมูลจิตบ้าง ถ้านับเฉพาะที่เกิดแต่ละขณะ ก็ไม่มีมูลถึง ๓ มูลเลย

ถาม. มีผู้เล่ากันมาว่า เวลาดกใจ เจตภูตหนึ่งออกจากร่าง จึงทำให้หมดความรู้สึกไปชั่วครู่ เจตภูตที่เวลานั้น คือ เจตสิก ใช่หรือไม่ ?

ตอบ. การที่หมดความรู้สึกไปชั่วครู่ หรือที่กล่าวกันว่าตลิ่งนั้นไปชั่วขณะหนึ่งนั้น ไม่ได้หมายความว่า จิตหยุดเกิดดับ เมื่อจิตยังเกิดดับอยู่ เจตสิกก็ย่อมเกิดดับอยู่ อย่างน้อยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ก็ย่อมเกิดดับอยู่ด้วย ไม่ใช่จะไม่มีเจตสิกเกิดดับเลยแต่เจตสิกบางดวงอาจไม่เกิด เช่น สติเจตสิก เป็นต้น

อัญญาสมาณาเจตสิก

ถาม. เพราะเหตุใด อัญญาสมาณาเจตสิก จึงมี ๓๓ ดวง ?

ตอบ. อัญญาสมาณาเจตสิกมี ๓๓ ดวง เพราะแบ่งเป็น ๒ พวก คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก มี ๗ ดวง และ ปกิณณกเจตสิก มี ๒๖ ดวง

ถาม. สัมผัสจิตตสังชาตเจตสิก ๗ ดวง เป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง ?

ตอบ. สัมผัสจิตตสังชาตเจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ทั่วไป และประกอบทุกดวงไม่มีเว้น มี ๗ ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิคินทริย์ มนสิการ

ถาม. ผัสสะเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ผัสสะเจตสิก ความกระทบอารมณ์ ได้แก่การน้อมอารมณ์ ๒ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และสัมผัสอารมณ์ ให้กระทบกับ ทวารทั้ง ๒ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ตามสมควรแก่อารมณ์ และทวารนั้นๆ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. ผุสทนลกฺขโณ มีการกระทบอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. สงฺฆมฺมฺญฺญนรโส มีการเป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่าง วัตถุ อารมณ์ และวิญญาณ เป็นกิจ

๓. สนฺนิปาตปจฺจุปฺปฺจฺจาโน มีการประชุมพร้อมกันระหว่าง อารมณ์และวิญญาณ เป็นผลปรากฏ

๔. อาปาถคตวิสยปทฺฐฺจาโน มีอารมณ์ที่ปรากฏตามทวาร เป็นเหตุไต่

ถาม. เวทนาเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. เวทนาเจตสิก ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ความรู้สึกที่เกิดจากการกระทบแห่งอารมณ์นั้นๆ มี ๕ ประการ คือ

๑. สุขเวทนา เสวยความสุขทางกาย

- ๒. ทุกขเวทนา ด้วยความทุกข์ทางกาย
- ๓. โสมนัสสเวทนา ด้วยความสุขทางใจ
- ๔. โทมนัสสเวทนา ด้วยความทุกข์ทางใจ
- ๕. อุเบกขาเวทนา ด้วยอารมณ์ด้วยความเฉย(คือไม่ทุกข์
ไม่สุข)

เวทนาแต่ละประการเหล่านี้ ย่อมมีอรรถ ๔ ประการ เฉพาะ
ของคนๆ คือ

๑. สุขเวทนา

- ๑. อิญฺจโผฏฺฐพฺพานุภวณลกฺขณา มีการตามด้วยโผฏฐัพ-
พารมณ์ที่ดี เป็นลักษณะ
- ๒. สมฺปยุตฺตตานํ พुरुหนรสา (อุปพुरुหนรสา) มีการทำ
ให้สัมปยุตตธรรม คือ จิตและเจตสิก ที่เกิดร่วมกับตน เจริญขึ้น เป็นกิจ
- ๓. กายิกอสฺสสาทปจฺจุปฺปญฺจานา มีความชื่นชมยินดีในความสุข
ทางกาย เป็นผลปรากฏ
- ๔. กายินฺนุทริยปทฺฏฺจานา มีกายินทรีย์ เป็นเหตุไถ่

๒. ทุกขเวทนา

- ๑. อนิญฺจโผฏฺฐพฺพานุภวณลกฺขณา มีการตามด้วยโผฏฐัพ-
พารมณ์ที่ไม่ดี เป็นลักษณะ
- ๒. สมฺปยุตฺตตานํ มิลาปนรสา มีการทำให้สัมปยุตตธรรม
เศร้าหมอง เป็นกิจ
- ๓. กายิกาพาธปจฺจุปฺปญฺจานา มีความอาพาธทางกาย เป็นผล
ปรากฏ

๔. กายินทุริยปทภูจानา มีกายินทรีย์ เป็นเหตุไก่อ

๓. โสมนัสสเวทนา

๑. อัญจารมมณานุกวนลกฤษณา มีการตามเสวยอารมณ์ที่ดี เป็นลักษณะ

๒. อัญจาการสมุโภครสา มีการเสวยอารมณ์ด้วยอาการพอใจ เป็นกิจ

๓. เจตสิกอสุสาทปจจุปฏจानา มีความชื่นชมยินดีในความสุขทางใจ เป็นผลปรากฏ

๔. ปสฺสทฐิปทภูจानา มีความสงบทางกายและใจ เป็นเหตุไก่อ

ถาม. ที่ว่าโสมนัสสเวทนาเกิดแต่ความสงบยังสงสัยอยู่ เพราะโสมนัสเกิดในจิตที่เป็นอกุศลก็มี ขรรณาอกุศลจิตย่อมมีอุทธัจจเจตสิกสภาวะแห่งความฟุ้งซ่านประกอบอยู่ ความสงบกับความฟุ้งซ่านเกิดร่วมกันได้อย่างไร ?

ตอบ. อุทธัจจเจตสิก เมื่อเกิดในโตภมุดจิตก็สักแต่ว่าเกิด หาได้เป็นประธานเหมือนเมื่อเกิดในโมหมุดอุทธัจจสัมปยุตตจิตไม่ และแท้จริงความฟุ้งซ่านของอุทธัจจจะก็หมายถึงรับอารมณ์ไม่มั่นคงเท่านั้น ส่วนความสงบซึ่งเป็นเหตุไก่อของโสมนัสนั้น เมื่อเกิดพร้อมกับอกุศลจิต ความสงบนั้นก็หาได้เป็นประธาน เหมือนกับที่เกิดพร้อมกับกุศลจิตไม่ แต่อย่างไรก็ดี อกุศลจิตที่มีโสมนัสเกิดร่วมด้วยนั้น ย่อมมีความสงบ คือ ความแนบสนิทแห่งอารมณ์นั้นเจืออยู่ด้วย อย่างน้อยก็ชั่วขณะหนึ่ง ฉะนั้น จะเห็น

ได้ว่า อุทธัจเจตสิกที่ไม่ได้เกิดในโมหมูลอุทธัจจสัมปยุตตจิตก็ไม่ได้เป็น
 ปรชาน โสมนัสที่เกิดกับอกุศลจิตก็ไม่ได้เป็นปรชาน เจตสิกทั้ง ๒ ดวง
 นี้จึงเกิดร่วมกันได้ อุปมาว่า บุคคลอยู่ร่วมกันหลายคน ต่างคนต่างมีความ
 คิดไปคนละอย่าง แต่ต่างฝ่ายก็ไม่ได้พยายามจะเอาชนะตามความคิด
 ของตน

๔. โทมนัสสเวทนา

๑. อนิฏฐารมฺมณานุกุลยณา มีการตามด้วยอารมณ์ที่
 ไม่ดี เป็นลักษณะ

๒. อนิฏฐาการสมุโภครสา มีการด้วยอารมณ์ด้วยอาการที่
 ไม่พอใจ เป็นกิจ

๓. เจตสิกภาพาธปจฺจุปฏฺฐานา มีความอาพาธทางใจ เป็น
 ผลปรากฏ

๔. หทยวตฺถุปทฺฐานา มีหทัยวตฺถุ เป็นเหตุใกล้

ถาม. โสมนัสสเวทนามีความสงบทางกายและใจ เป็นเหตุใกล้ให้
 เกิดก็เข้าใจ แต่โทมนัสสเวทนาทำไมจึงต้องมีหทัยวตฺถุ เป็นเหตุใกล้
 ให้เกิด?

ตอบ. โทมนัสสเวทนาเป็นอนิฏฐารมณ อารมณ์ที่ไม่น่ายินดี ไม่
 น่าปรารถนา ฉะนั้น โดยเฉพาะนามธรรมด้วยกันจึงไม่มีกำลังพอจะให้
 โทมนัสสเวทนาเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยธรรมที่ตรงกันข้ามกับตน คือ หทัย-
 วตฺถุรูปจึงจะเกิดขึ้นได้ อุปมาเหมือนบุคคลผู้จะทำกายตนเองให้ลำบาก
 จะอาศัยเพียงนึกคิดเขาย่อมไม่สำเร็จ ต้องอาศัยสิ่งอื่น มี อาวุธ ยา หรือ
 ผู้อื่น เป็นต้น จึงจะสำเร็จได้

๕. อุเบกขาเวทนา

๑. มชฺฌตฺตเวทียิตถกฺขณา มํการตามเสวยอารมณ์ปานกตาง
เป็นลักษณะ

๒. สมฺปยุตฺตานํ นาติอุปพฺรุหนมิลาปนรสา มํการยัง-
ถัมปยุตตธรรม ไม่ให้ยินดีจนเกินไป และไม่ให้นิยร้ายจนเกินไป เป็นกิจ

๓. สนฺตภาวปจฺจุปฺนฺจํจํนา มํความสงบเสงี่ยม เป็นผลปรากฏ

๔. นิปฺปํติกกจิตฺตปทฺนฺจํจํนา มํจิตปราศจากปฏี เป็นเหตุไถ่

ถาม. เวทนาเจตสิกมีต่างกันเป็น ๕ ประการ แต่ละประการก็มี
อรรถ ๔ ประการเฉพาะของตน ๆ เหตุใดจึงนับเป็นดวงเดียว ถึงแม้
เวทนาเจตสิกทั้ง ๕ ประการนี้ จะนับเป็นเวทนาชั้น ๆ เดียวกัน ก็น่าจะ
นับแยกกันเป็น ๕ ดวงได้ เช่นสังขารชั้นซึ่งนับเจตสิกที่เหตอ ๕๐ ดวง
เป็นสังขารชั้น ๆ เดียว เป็นต้น ?

ตอบ. เวทนาเจตสิกทั้ง ๕ ประการนี้ ถึงแม้จะมีอรรถ ๔ ประการ
ของตนเป็นเฉพาะ ๆ ก็ดี แต่ทั้ง ๕ ประการนี้ ก็มี ลักษณะ อันเป็นส่วน
สำคัญเหมือนกันอยู่ คือทั้ง ๕ ประการนี้ มีการ ตามเสวยอารมณ์ เป็น
ลักษณะ หากแต่ต่างกันด้วยอารมณ์ที่เสวยนั้น ประการหนึ่ง และเวทนา
ทั้ง ๕ ประการนี้ไม่มีโอกาสเกิดพร้อมในขณะเดียวกันเลย อีกประการ
หนึ่ง ด้วยเหตุทั้ง ๒ ประการนี้ จึงนับเวทนาเจตสิกเป็นดวงเดียว ส่วน
เจตสิกอื่น ๆ ที่นับเป็นแต่ละดวงต่างกันนั้น เพราะมีลักษณะอันเป็นส่วน
สำคัญต่างกัน และเจตสิกแต่ละดวงโดยมาก มีโอกาสเกิดร่วมในขณะ

เดียวกัน เช่นเจตสิกที่จัดเป็นสังขารชั้น ๕๐ ดวงนั้น แต่ละดวงก็อาจเกิดร่วมกับเจตสิกอื่น ๆ ได้เป็นส่วนมาก

ถาม. คำว่า องค์ธรรม มีการใช้กันอยู่เสมอในการศึกษาพระอภิธรรม เช่น กล่าวว่่า สุธ ทุกข์ อุเบกขา ต่างก็มีเวทนาเจตสิกเป็นองค์ธรรม อยากทราบว่า องค์ธรรม หมายความว่าอะไร และธรรมที่จะเป็นองค์ธรรมได้นั้น มีเฉพาะเจตสิกเท่านั้นหรือ?

ตอบ. องค์ธรรม คือ สภาพที่เป็นตัวจริงของธรรมที่บัญญัติขึ้น เช่นสภาพที่บัญญัติว่า สุธ ทุกข์ อุเบกขา นั้น แท้จริงสภาพเหล่านั้นเป็นเวทนาแต่ละประเภท ซึ่งได้แก่เวทนาเจตสิกนั่นเอง เวทนาเจตสิกจึงเป็นองค์ธรรมของ สุธ ทุกข์ อุเบกขา ส่วนธรรมที่จะเป็นองค์ธรรมนั้นเป็นได้ทั้งจิต เจตสิก รูป นิพพาน บัญญัติ ไม่ใช่เป็นได้เฉพาะเจตสิก เช่นองค์ธรรมของทุกขสัจ ได้แก่โลกียจิต ๘๓ เจตสิก ๕๓ (เว้นโสกะ) และรูป ๒๘ รวม ๑๖๐ องค์ธรรมของสมุทัยสัจ ได้แก่โสกะเจตสิก องค์ธรรมของนิโรธสัจ ได้แก่พระนิพพาน และองค์ธรรมของมัคคสัจ ได้แก่อัฐสังกัสมรรค ๘ คือ สัมมาทิฐิ (ปัญญาหรือเจตสิก) สัมมาสังกัปปะ (วิตกเจตสิก) สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ (วิรัตติเจตสิก ๓) สัมมาวายามะ (วิริยเจตสิก) สัมมาศีล (ศีลเจตสิก) สัมมาสมาธิ (เอกัคคตาเจตสิก) องค์ธรรมส่วนใหญ่ที่ได้แก่เจตสิก เพราะการทำ การพูด การคิด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล อกุศล และอพยอกฤตทั้งหลาย ย่อมมีเจตสิกเป็นตัวดำเนินการ จริงอยู่ เจตสิกดำเนินการไปเช่นใด จิตย่อมต้องรับผิดชอบในกรณีนั้น ๆ ซึ่งต้องนับว่าจิตเป็นตัวการสำคัญ แต่การแสดงออกของกิจการนี้แต่ละประการนั้น ย่อมปรากฏชัด

โดยเจตสิก เพราะจิตเป็นแต่ผู้บรรจอารมณ์เท่านั้น เจตสิกจึงเป็นองค์ธรรม
เป็นส่วนใหญ่ ส่วน รูป พระนิพพาน บัญญัติ เป็นเพียงพื้นฐานหรือ
สถานะให้เจตสิก (อันมีจิตควบคุม) แฉกออกซึ่งกิจการทั้งหลายที่
เป็นไปให้ปรากฏเท่านั้น จึงปรากฏเป็นองค์ธรรมเพียงเล็กน้อย

ถาม. สัญญาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. สัญญาเจตสิก ความจำอารมณ์ ได้แก่การจำอารมณ์
ที่ปรากฏแก่ทวารทั้ง ๖ นั้น มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. สณฺฐานนลกฺขณา มีความจำอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. ปุณฺ สณฺฐานนปจฺจยนิมิตฺตกฺรณฺรสา มีการจำเหตุและ
เครื่องหมายไว้เพื่อให้จำได้อีก เป็นกิจ

๓. ยถาคหิตนิมิตฺตาทินิเวสนกฺรณปจฺจุปฺปฏฺจนา มีความ
จำได้ตามที่หมายไว้ เป็นผลปรากฏ

๔. ยถาอุปฺปจิตฺตวิสยปทฺฏฺจนา มีอารมณ์ตามที่ปรากฏ เป็น
เหตุไถ่

ถาม. ในทางธรรม สอนไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง เคย
อ่านชาดกจำได้ว่า เมื่อมีผู้ทอดอาราธนาพระพุทธเจ้าไปฉัน ณ ที่ใดที่หนึ่ง
พระองค์ทรงรับด้วยอาการดูเศร้า และเมื่อถึงเวลา จะต้องมีคนมารับ
หรือมาเตือนทุกครั้ง เช่นนี้ หมายความว่า พระอรหันต์ทั้งหลาย จำไม่
ได้ หรือระลึกอะไรไม่ได้เลยเช่นนั้นหรือ และถ้ายังจะต้องจดจำหรือระลึก
เหตุการณ์บางอย่างอยู่ จะคลายความยึดมั่นถือมั่นได้อย่างไร ?

ตอบ. พระอรหันต์ทั้งหลาย ที่ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวง ไม่ได้หมายความว่า พระอรหันต์จะต้องลืมเหตุการณ์ทั้งหลายในอดีตทั้งหมด ถ้าพระอรหันต์จะต้องลืมเหตุการณ์ในอดีตทั้งหมดแล้ว ท่านก็ไม่อาจสามารถจะนำธรรมที่ได้ศึกษาได้เรียนมา หรือที่เคยพบเห็นมา มาสอนแก่บุคคลใด ๆ ได้ ความไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงของพระอรหันต์นั้น หมายความว่า เหตุการณ์ในอดีตที่ผ่านมา ท่านก็ย่อมจำได้เท่าที่ควร จะจำได้ แต่สิ่งที่จำได้เหล่านั้น ถ้าเป็นสังขตธรรม ท่านก็รู้เห็นอยู่อย่างแจ่มชัดว่า สภาพของสังขตธรรมทั้งหลาย ย่อมเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งปวงเหล่านั้น เว้นแต่พระนิพพาน อันเป็นอสังขตธรรมประการเดียวเท่านั้น ส่วนการที่อาราธนาพระพุทธเจ้าไปฉัน เมื่อถึงเวลาดอกไม้ธูปเทียนหรือมารับนั้น เป็นทิวฐานุคติ คือเป็นแบบอย่างที่ดี ไม่ใช่พระพุทธเจ้าจะจำไม่ได้

ถาม. ในการปฏิบัติธรรม มีบางท่านกล่าวว่า ขณะเมื่อออกจาก การปฏิบัติ หรือขณะที่วางอารมณ์จากกรรมฐาน จำหรือระลึกอะไรไม่ได้เลย แม้แต่จะกลับบ้านก็กลับไม่ถูก บางท่านกล่าวว่า เกือบไม่รู้ว่าจะได้บำเพ็ญอยู่กี่วันกี่คืน เช่นนี้ จะไม่หมายความว่า ท่านเหล่านั้นขาดสติ ขาดสัญญา หรือ?

ตอบ. การปฏิบัติธรรม จะเป็นการเจริญสมถกรรมฐาน หรือวิปัสสนากรรมฐานก็ตาม ในขณะนั้นย่อมวางอารมณ์จากสมมุติบัญญัติที่กำหนดว่า ตนเป็นใคร อยู่ที่ไหน มีฐานะความเป็นอยู่อย่างไร เป็นคนเดียวยังดี บางท่านก็วางอารมณ์ดังกล่าวนั้นได้คิดต่อกันไปเป็นเวลาด

นาน ๆ คงกำหนดแต่อารมณ์กรรมฐานอยู่เป็นประจำ โดยอารมณ์สมมุติบัญญัติเหล่านั้นไม่ได้โอกาสจะปรากฏแทรกแซงอารมณ์กรรมฐานขึ้นได้
 เลย การที่อารมณ์สมมุติบัญญัติเหล่านั้น ไม่ได้โอกาสเกิดขึ้นเป็นเวทนา
 นาน ๆ นั้น สัญญาทางฝ่ายนั้นก็ย่อมจางไปเป็นธรรมดา ฉะนั้น ขณะที่
 ออกจากการปฏิบัติกรรมฐานจึงจำอะไรไม่ได้ แต่จะเป็นดังอยู่ชั่วขณะ
 หนึ่ง อย่างมากก็เพียง ๒-๓ นาทีเท่านั้น ก็จะระลึกได้ เพราะความจำ
 เช่นหลับตอกันมาแต่ปุเรชาตินานหนักหนาแล้ว มาแต่ชั่วขณะหนึ่ง
 อย่างมากก็ไม่เกิน จะลืมไปได้สักเพียงไร และแท้จริงผู้ปฏิบัติถึงกับจะ
 ลืมถึงความหนักมโนยท้าน ไม่สู้จะมากนัก

ปัญหาว่าการลืมเช่นนั้น เป็นการขาดสติขาดสัญญาหรือไม่นั้น แกะ
 ว่าไม่ขาด เพราะสภาพการรับอารมณ์ของจิตนั้น ขณะหนึ่งรับอารมณ์
 ได้อย่างหนึ่ง ขณะใดที่ไม่ได้รับอารมณ์สมมุติบัญญัติอันแสดงฐานะของ
 ตนเอง ขณะนั้นก็รับอารมณ์กรรมฐาน อันเพียบพร้อมด้วยสติและสัญญา
 อยู่ และเมื่อขณะที่วางอารมณ์กรรมฐาน ก็พิจารณาทบทวนหาอดีต-
 อารมณ์บัญญัติซึ่งแสดงฐานะของตนอยู่ จนอารมณ์นั้นปรากฏขึ้น จึงไม่
 มีขณะที่ขาดสติหรือสัญญาประการใด

ถาม. เจตนาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. เจตนาเจตสิก ความแสวงหาอารมณ์ ได้แก่ธรรมชาติที่
 กระตุ้นเตือน สัมปยุตตธรรมให้ทำงานตามหน้าที่ของตน ๆ มีอรรถ &
 ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. เจตนาภาวลกฺขณา มีความกระตุนต์เตือนสติปยุตตธรรม
เป็นลักษณะ

๒. อายุหนรสา มีความชวนชวายเป็นกิจ

๓. สัมวิธานปัจจุปปญฺจานา (สัมวิทหนปัจจุปปญฺจานา) มีการ
จัดแจง เป็นผลปรากฏ

๔. เสสขนุชตฺตยปทญฺจานา มีนามชนฺธทั้ง ๓ ที่เหลือ คือ
เวทนา สัญญา วิญญาณ เป็นเหตุไถ่

ถาม. ที่กล่าวกันว่าเจตนาเป็นกรรมนั้น เป็นความจริงเสมอไป
หรือ เจตนาที่ไม่เป็นกรรม มีหรือไม่ ถ้ามี ได้แก่เจตนาอะไร เพราะ
เหตุใด ?

ตอบ. มี เจตนาที่เป็นกรรม ย่อมหมายถึงกรรมที่ทำให้เวียนอยู่ใน
วัฏฏสงสาร ได้แก่เจตนาเจตสิกที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหาอกุศลจิต ๘ ฐาปาวจร
อกุศลจิต ๕ อรูปาวจรอกุศลจิต ๔ ส่วนเจตนาเจตสิกที่อยู่ในโตกุตตรอกุศลจิต ๔
ถ้าจะนับเป็นกรรม ก็เป็นมคฺคกรรม เป็นกรรมที่จะให้พ้นไปจากสังสารวัฏ
ไม่ใช่กรรมที่ทำให้เวียนอยู่ในสังสารวัฏ นอกจากนั้น เจตนาที่อยู่ในวิบากจิต
และในกิริยาจิตทั้งหมด ไม่นับเป็นกรรม เพราะเจตนาเหล่านั้นไม่ได้ทำให้
เวียนอยู่ในสังสารวัฏเช่นเดียวกัน

ถาม. ตามที่กล่าวว่า เจตนา เป็นเจตสิกที่ประกอบจิตทุกดวง
และพระพุทธภาษิตกล่าวว่า เจตนาอันนี้แหละเป็นกรรม เมื่อเป็นเช่นนั้นจะ
กล่าวได้หรือไม่ว่า การกระทำอันไม่เจตนา ย่อมไม่มี ?

ตอบ. เจตนาเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ประกอบกับจิตทั่วไป
 ขณะใดที่จิตเกิดขึ้น ย่อมมีเจตนาเจตสิกประกอบด้วยเสมอ ฉะนั้น การ
 กระทำใด ๆ ที่จะไม่มีความเป็นอันไม่มี แต่การจะกล่าวว่า ได้กระทำการ
 อันใดอันหนึ่งไปโดยไม่เจตนา ย่อมกล่าวได้ เช่นบุคคลผู้หนึ่งเดินไปตามทาง
 เจตนาในการก้าวเดินนั้นย่อมมีอยู่ แต่ในขณะที่ก้าวเดินไปนั้นได้เหยียบถูก
 ด้วงเล็กๆ โดยผู้ไม่รู้และไม่ตั้งใจจะเหยียบให้ด้วงนั้นตาย การเหยียบ
 ด้วงตายด้วยอาการเช่นนั้น อาจกล่าวว่าเป็นการกระทำโดยไม่เจตนาได้
 ไม่ครบองค์ปาณาติบาต .

ถาม. เอกัคคตาเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. เอกัคคตาเจตสิก ความสงบ ได้แก่ธรรมชาติที่สงบและ
 ให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียว มีอรรถ ๔ ประการ โดย-
 เฉพาะ คือ

๑. อวิกุเขปลกฺขณา (อวิสารลกฺขณา) มีความไม่ฟุ้งซ่าน
 ความไม่กระจัดกระจาย เป็นลักษณะ

๒. สหชาตานํ สมฺปินฺนฺทนรสา มีการประมวณมาซึ่งสหชาต-
 ธรรม เป็นกิจ

๓. อุปสมปจฺจุปฏฺฐานา มีความสงบระงับ เป็นผลปรากฏ

๔. สุขปทฺฐฺฐานา มีความสุข เป็นเหตุไถ่

ถาม. เอกัคคตาเจตสิก ที่ว่ามีความสุขเป็นเหตุไถ่ให้เกิดขึ้น ยัง
 สงสัยอยู่ เพราะเอกัคคตาเจตสิกเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิก เกิดในจิต

ทั่วไป ฉะนั้น จิตที่ประกอบด้วยทุกขเวทนาหรือโทมนัสสัณเฑาะก์ย่อมเกิด
ได้ ประการหนึ่ง อีกประการหนึ่ง จิตที่เป็นปัญจมนานซึ่งเป็นที่แน่นอนว่า
เอกัคคตาเจตสิกต้องเป็นประธานอยู่นั้น กลับปรากฏว่า ไม่มีสุขเวทนาเป็น
องค์อยู่ด้วยเลย ที่เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุใด?

ตอบ. เอกัคคตาเจตสิกนี้ เกิดในจิตทั่วไปก็จริง แต่ถ้าเกิดในจิต
ที่ไม่ได้ประกอบด้วยสุขเวทนาแล้ว ก็สักแต่ว่าเกิดเท่านั้น ไม่สามารถจะ
เป็นประธานได้ ต่อเมื่อเกิดในจิตที่ประกอบด้วยสุขเวทนา หรือโสมนัสสัณ-
เฑาะก์ จึงจะมีกำลังมากขึ้น และถ้าเกิดในโสภณจิต จึงจะเป็นประธานได้
ส่วนในปัญจมนานจิตที่สุขเวทนาไม่ได้เป็นองค์นั้น จะกล่าวว่าในปัญจม-
นานจิตไม่มีสุขเวทนา ก็ไม่น่าจะกล่าว เพราะจิตเป็นปัญจมนานนี้ ย่อม
ได้รับปัจจัยต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงจุตถฌาน และในฌาน
เหล่านั้นย่อมมีสุขเวทนาเป็นองค์อยู่ เช่นเดียวกับวิตกเจตสิกที่ไม่ได้เป็นองค์
ของฌานตั้งแต่ทุติยฌานขึ้นไป แต่จะกล่าวว่าฌานตั้งแต่ทุติยฌานขึ้นไป
ไม่มีการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ย่อมไม่อาจกล่าวได้ การที่ปัญจมนานจิตไม่
มีสุขเวทนาเป็นองค์ หากแต่นับอุเบกขาเป็นองค์นั้น เพราะปัญจมนานจิต
นี้ ละอายตมสุขุมคัมภีรภาพมาก จนถึงวางเฉยต่อสุขเวทนาเสียแล้วนั่นเอง

ถาม. ขีวติณทริยเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. ขีวติณทริยเจตสิก ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรักษานาม
ธรรมทั้งปวง ได้แก่สภาวะที่รักษาสัณเฑาะก์ให้เป็นอย่างติดต่อกันขณะ
มีอรรถ & ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. สหชาตานี อนุปาบลกฺขณํ มีการดูแลรักษาสหชาตธรรม
เป็นลักษณะ

๒. สหชาตานี ปวตฺตณฺรํ (เตสํ ปวตฺตณฺรํ) มีการ
ทำให้สหชาตธรรมเป็นไปได้ถึงที่สุด เป็นกิจ

๓. สหชาตานี จปนปจฺจุปฺปญฺจํ มีการดำรงไว้ซึ่งสหชาต
ธรรม เป็นผลปรากฏ

๔. เสสขนุชตฺตยปฺทญฺจํ มีนามชั้น ๓ ที่เหตอ เป็นเหตุไถ้
ยาเปตพฺพปฺทญฺจํ ๖ อีกชั้นหนึ่ง มีสหชาตธรรมที่ควร
ดูแลรักษา เป็นเหตุไถ้

ถาม. ชีวิตินทรีย์เจตสิกซึ่งเป็นใหญ่ในการรักษานามธรรม ที่เกิด
พร้อมกับตนให้คงอยู่ตลอดถึงภพขณะนั้น ขอทราบว่ ใครเป็นผู้รักษา
ชีวิตินทรีย์ให้คงอยู่ตลอดถึงภพขณะเช่นเดียวกัน?

ตอบ. ชีวิตินทรีย์นั้นแหละเป็นผู้รักษาทนเองด้วย เพราะเมื่อรักษา
นามธรรมอื่น ๆ ที่เกิดพร้อมกับตนให้คงอยู่ถึงภพขณะ ก็ย่อมเป็นการ
รักษาทนเองให้คงอยู่ถึงภพขณะด้วยเช่นเดียวกัน อุปมาเหมือนเรือรบดั่ง
ผู้โดยสาร เมื่อเรื่อนำผู้โดยสารไปส่งถึงฝั่ง เรือนนก็ย่อมถึงฝั่งด้วย

ถาม. มนสิการเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. มนสิการเจตสิก ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ ได้แก่
ธรรมชาติที่มุ่งแต่นำสัมผัสบุคคลธรรมสู่อารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการ โดย
เฉพาะ คือ

๑. สารณลกฺขโณ มีการชักนำสัมผัสปยุตตธรรมให้เข้าสู่อารมณ์ อยู่เสมอ เป็นลักษณะ

๒. สมฺปยุตฺตานํ อารมฺมเณ สํโยชนรโส มีการทำให้ สัมผัสปยุตตธรรมประกอบในอารมณ์ เป็นกิจ

๓. อารมฺมณภินุจฺฉิภาวปจฺจุปฺนฺญาโน มีความมุ่งเข้าสู่อารมณ์ อยู่เสมอ เป็นผลปรากฏ

๔. อารมฺมณปทฺฐจาโน มีอารมณ์ เป็นเหตุเกิด

ถาม. มนสิการมีกี่อย่าง ได้แก่อะไรบ้าง แต่ละอย่างเป็นอย่างไร?

ตอบ. มนสิการมี ๓ อย่าง คือ ๑. วิถีปฏิบัติาทกมนสิการ ได้แก่ปัญจทวาราวชชนจิต เป็นมนสิการที่ทำให้วิถีจิตเกิด หมายความว่า เมื่อมีปัจจุบันอารมณ์มาปรากฏเฉพาะหน้า ปัญจทวาราวชชนจิตก็รับ อารมณ์นั้นเข้ามา วิถีจิตจึงเกิด ๒. ชวนปฏิบัติาทกมนสิการ ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต เป็นมนสิการที่ทำให้ชวนจิตเกิด หมายความว่า อารมณ์ที่ปัญจทวาราวชชนจิตรับมาทางปัญจทวารก็ดี หรืออารมณ์ที่ ปรากฏทางมโนทวารโดยตรงก็ดี เมื่อจะเข้าสู่ชวนจิตก็ต้องอาศัยมโนทวาราวชชนจิตเป็นเหตุให้เกิด มิฉะนั้น ชวนจิตก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น ที่กล่าวว่าโยนิ- โสมนสิการ (การกระทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย) ก็คือ โยนิโสมนสิการ ก็ดี ก็ได้แก่จิต ๒ ดวงนี้ แต่ในบางกรณี ปัญญาเจต- สิก ชื่อว่า โยนิโสมนสิการก็ได้ ๓. อารัมมณปฏิบัติาทกมนสิการ ได้แก่มนสิการเจตสิก อันเป็นมนสิการที่ทำให้อารมณ์ปรากฏแก่จิต ธรรมดาจิตที่มีอารมณ์อยู่เสมอก็เพราะมนสิการเจตสิกเป็นผู้กระทำ

ถาม. เจตนาเจตสิกกับมนสิการเจตสิก ดูคล้ายๆ กัน มีความต่างกันที่จะเห็นได้ชัดอย่างไรบ้าง?

ตอบ. เจตนาเจตสิกกับมนสิการเจตสิก มีสภาพคล้ายกัน แต่ไม่เหมือนกัน เจตนาเจตสิกมีหน้าที่กระตุ้นเตือน มนสิการเจตสิกมีหน้าที่มุ่งนำ อุปมาเหมือนรถ & ดอ เจตนาเหมือนดอหลัง มีหน้าที่ทำให้รถเคลื่อนไป มนสิการเหมือนดอหน้า มีหน้าที่ให้รถตรงจุดที่หมาย

ถาม. เพราะเหตุใดเจตสิก ๗ ดวงนี้ จึงต้องประกอบกับจิตทุกดวง จะเว้นบ้างไม่ได้หรือ ?

ตอบ. ต้องประกอบทุกดวง เว้นไม่ได้ เพราะสภาพของจิตนั้น เกิดขึ้นเพื่ออารมณ์ การจะรู้อารมณ์ก็ต้องมี ผัสสะ การกระทบอารมณ์ เวทนา การเสวยอารมณ์ สัญญา การจำอารมณ์ เจตนา การแสวงหาอารมณ์ เอกัคคตา การมีอารมณ์เป็นอันเดียว จิตินทรีย์ การรักษานามธรรมทั้งปวงที่เกิดพร้อมกัน ให้เป็นอยู่ตลอดถึงขณะ มนสิการ การกระทำอารมณ์ไว้ในใจ ถ้าเจตสิก ๗ ดวงนี้ ดวงใดดวงหนึ่ง ไม่เกิด จิตก็เกิดไม่ได้ เจตสิก ๗ ดวงนี้ จึงชื่อว่า สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิก

ถาม. จิตแต่ละดวงที่เกิด สัมพัพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ย่อมประกอบพร้อมกันประการหนึ่ง กับจิตมีหน้าที่รู้อารมณ์อีกประการหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาคุณลักษณะและหน้าที่ของเจตสิกทั้ง ๗ ดวง ต่างก็มีหน้าที่ไปคนละอย่าง คนละอารมณ์ ถ้าเช่นนั้น จิตที่เกิดขึ้นในขณะหนึ่งนั้น มีต้องมีอาการแตกต่างกันหลายอย่างหรือ ?

ตอบ. จิตที่เกิดขึ้นแต่ดวงมโนธรรมอันเดียว จะมีหลายอารมณ์ไม่ได้ และเจตสิกที่ประกอบกับจิตใด ก็มีอารมณ์อันเดียวกันกับจิตนั้น จะมีอารมณ์ต่างกันไม่ได้เช่นเดียวกัน ที่ว่า สัมผัสจิตตสสารเจตสิก ๗ ดวง มีหน้าที่ต่าง ๆ กันนั้น ถูกแล้ว แต่ก็มีอารมณ์อันเดียวกันนั่นเอง ไม่ใช่คนละอารมณ์ เช่น จักขุวิญญาณจิตเกิดขึ้นจากรูปารมณ์เป็นอารมณ์ผัสสะ ก็ทำหน้าที่กระทบกับรูปารมณ์นั้น เวทนา ก็ทำหน้าที่ไม่ทุกข์ไม่สุข คือเฉย ๆ ต่อรูปารมณ์นั้น สัญญา ก็ทำหน้าที่จำรูปารมณ์นั้น เจตนา ก็ทำหน้าที่กระตุ้นเตือนสัมปยุตตธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับตน ให้ปฏิบัติกิจต่อรูปารมณ์นั้น เอกัคคตา ก็ทำหน้าที่ให้สัมปยุตตธรรมที่เกิดขึ้นพร้อมกับตน ตั้งอยู่ในรูปารมณ์นั้น ชิวตินทรีย์ ก็ทำหน้าที่รักษานามธรรมทั้งปวงให้คงอยู่ตลอดถึงขณะ เพื่อปฏิบัติหน้าที่ของตน ๆ ต่อรูปารมณ์นั้น มนสิการ ก็ทำหน้าที่ในการมุ่งนำสัมปยุตตธรรมสู่รูปารมณ์นั้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ถ้าถึงหน้าที่เจตสิก ๗ ดวงนี้ ก็มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน แต่ปฏิบัติหน้าที่นั้น ๆ พร้อมกันทั้ง ๗ ดวงเสมอ ไม่มีก่อนหลังกันเลย ถ้าถึงอารมณ์หรือสิ่งที่ยกให้เจตสิก ๗ ดวงปฏิบัติหน้าที่ ก็ได้แก่รูปารมณ์อันเดียวกันนั่นเอง

ถาม. คนที่นอนหลับสนิท หรือ กำลังหลับอยู่ เจตสิก ๗ ดวงนี้ เกิดพร้อมกันทุกดวงหรือไม่ เพราะอาการของคนที่ไม่หลับสนิทหรือหลับ ไม่รู้อารมณ์ใดเลย คล้ายกับว่า เจตสิกอื่น คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา มนสิการ ไม่เกิดเลย นอกจากชิวตินทรีย์?

ตอบ. คนที่นอนหลับสนิทหรือกำลังหลับอยู่ จิตก็เกิดดับอยู่ จิตที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ชื่อว่า ภวังคจิต เมื่อจิตเกิดดับอยู่ อย่างน้อย

ตัณหาจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ ก็ประกอบอยู่ ที่ว่าคนนอนหลับฝัน หรือกำลังหลับอยู่ ไม่รู้อารมณ์นั้นไม่ถูก จิตเป็นสภาพทรามรณ์ ถ้าไม่มีอารมณ์สำหรับรู้ หรือไม่รู้อารมณ์ จิตก็เกิดขึ้นไม่ได้ ที่จริงภวังคจิต ทรามรณ์ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิต-อารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่ได้มาแต่ภพก่อน แต่โดยเหตุที่อารมณ์ เหล่านี้ เป็นอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากภพก่อนนั่นเอง อารมณ์นั้นจึงไม่ ปรากฏชัดเหมือนอารมณ์ในปัจจุบันภพนี้

ถาม. ตามที่กล่าวว่า ภวังคจิตทรามรณ์ คือ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือ คตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ทราบ มาแต่เพียงว่า อารมณ์ทั้ง ๓ ที่กล่าวนี้ เกิดขึ้นเฉพาะมรณาดันนวิถิเท่านั้น มีใช่หรือ

อีกประการหนึ่ง อารมณ์ทั้ง ๓ ที่กล่าวนี้ หากเกิดขึ้น ก็คงจะ ปรากฏชัดทางกายหรือทางใจ แต่คนที่หลับฝันหรือกำลังหลับ มีอาการ เหมือนคนที่ตายแล้ว จะกล่าวว่า เป็นอารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากภพก่อน อย่างไร?

ตอบ. ปฏิสนธิ ภวังค จิต จิตทั้ง ๓ ดวงนี้ มีอารมณ์อย่างเดียวกั น หมายความว่า สิ่งใดเกิดขึ้น สิ่งนั้นแหละตั้งอยู่ แล้วก็สิ่งนั้นแหละ ดับไป เช่นคนเกิด ก็คนนั้นแหละตั้งอยู่ แล้วก็คนนั้นแหละดับไป ถ้ากล่าว ตามสภาวะ มหาวิบากจิต ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น มหาวิบากจิต (ประเภท เดียวกัน) นั้นแหละตั้งอยู่ และมหาวิบากจิต (ประเภทเดียวกัน) นั้นแหละ ดับไป โดยนั้น มหาวิบากจิตดวงที่เกิดขึ้นมีอารมณ์อย่างไร ดวงที่ตั้ง อยู่ก็ต้องมีอารมณ์อย่างนั้น และดวงที่ดับไปก็ต้องมีอารมณ์อย่างเดียวกั น

ไม่เช่นนั้นเหตุเกิดขึ้น กับเหตุคงอยู่ และผู้ที่ดับไป ก็จะไม่ใช้บุคคลคนเดียว
กัน ฉะนั้น ภาวักจิตนั้น จะเป็นวิถีดกตาม ย่อมมีอารมณ์อย่างเดียวกัน
กับปฏิสนธิจิตเดิมอ และความรู้ดีของบุคคลในปฏิสนธิขณะมีความรู้
อย่างไร ความรู้ดีในภวังคขณะตลอดจนจุติขณะ ก็มีรู้อย่างเดียว
กันนั่นเอง

ถาม. ที่กล่าวว่า ภาวักจิตนั้น จะเป็นวิถีดกตาม ย่อมมีอารมณ์
อย่างเดียวกับปฏิสนธิจิตเดิมอ ความรู้ดีของบุคคลในปฏิสนธิขณะ
มีความรู้อย่างไร ความรู้ดีในภวังคขณะตลอดจนจุติขณะ ก็มีรู้อย่าง
อย่างเดียวกันนั่นเอง เช่นคนเกิด ก็คนนั้นแหละคงอยู่ แล้วคนนั้นแหละ
ดับไป ยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง

เมื่อความจริง จิตย่อมได้รับการอบรมให้ดีขึ้นได้ ตามที่กล่าวว่า
มามีด ไปด่าง หรือมาด่างไปมีด เช่น ปฏิสนธิมาเป็นปุถุชน แต่ได้
บำเพ็ญภาวนาจนเป็นอริยบุคคล จะถือว่า ภาวักจิตของปุถุชนกับภาวักจิต
ของอริยบุคคล ของบุคคลผู้นั้น มีอารมณ์เดียวกันหรือ?

ตอบ. ที่กล่าวว่า ปฏิสนธิจิต ภาวักจิต จุติจิต เป็นจิตประเภท
เดียวกันและมีอารมณ์อย่างเดียวกันนั้น มีคำอธิบายดังกล่าวเป็นคาถาไว้ว่า

ปฏิสนธิ ภาวักจิต ตถา จวนมานสั
เอกเมว ตเถเวก— วิสขณเจกชาติยั

ในชาติหนึ่งนั้น ปฏิสนธิจิต ภาวักจิต และจุติจิต รวม ๓ อย่างนี้
เป็นจิตอย่างเดียวกัน และอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภาวักจิต และจุติจิต
ก็ต้องเป็นอย่างเดียวกัน

ที่กล่าวว่ ความรู้^{๒๑}ของบุคคลในปฏิสนธิ^{๒๒}ขณะ^{๒๓} มีความรู้^{๒๔}ด^{๒๕}ก^{๒๖}อย่าง^{๒๗}ไร^{๒๘} ความรู้^{๒๙}ด^{๓๐}ก^{๓๑}ในภ^{๓๒}ว^{๓๓}ง^{๓๔}ค^{๓๕}ห^{๓๖}ณ^{๓๗}ะ^{๓๘} ค^{๓๙}ด^{๔๐}ด^{๔๑}จ^{๔๒}น^{๔๓}จ^{๔๔}ุ^{๔๕}ค^{๔๖}ิ^{๔๗}ห^{๔๘}ณ^{๔๙}ะ^{๕๐}ก^{๕๑}ม^{๕๒}ค^{๕๓}า^{๕๔}ม^{๕๕}รู้^{๕๖}ด^{๕๗}ก^{๕๘}อย่าง^{๕๙}เด^{๖๐}ย^{๖๑}ว^{๖๒}ก^{๖๓}น^{๖๔}น^{๖๕} เพราะ^{๖๖}ห^{๖๗}ณ^{๖๘}ะ^{๖๙}ท^{๗๐} ๓^{๗๑} น^{๗๒}น^{๗๓}ก^{๗๔}ม^{๗๕}ี^{๗๖}จ^{๗๗}ิต^{๗๘}เก^{๗๙}ด^{๘๐}ย^{๘๑}ู่^{๘๒} และ^{๘๓}เป^{๘๔}น^{๘๕}จ^{๘๖}ิต^{๘๗}ป^{๘๘}ระ^{๘๙}ภ^{๙๐}ท^{๙๑}เด^{๙๒}ย^{๙๓}ว^{๙๔}ก^{๙๕}น^{๙๖}ม^{๙๗}ี^{๙๘}อ^{๙๙}าร^{๑๐๐}ม^{๑๐๑}ณ^{๑๐๒}อย่าง^{๑๐๓}เด^{๑๐๔}ย^{๑๐๕}ว^{๑๐๖}ก^{๑๐๗}น^{๑๐๘} เม^{๑๐๙}ื่อ^{๑๑๐}ม^{๑๑๑}ี^{๑๑๒}จ^{๑๑๓}ิต^{๑๑๔}เก^{๑๑๕}ด^{๑๑๖}ย^{๑๑๗}ู่^{๑๑๘}จะ^{๑๑๙}ว^{๑๒๐}า^{๑๒๑}ไม^{๑๒๒}ร^{๑๒๓}ู^{๑๒๔}อ^{๑๒๕}าร^{๑๒๖}ม^{๑๒๗}ณ^{๑๒๘}ว^{๑๒๙}า^{๑๓๐}ไม^{๑๓๑}ไ^{๑๓๒}ด^{๑๓๓} แต่^{๑๓๔}ค^{๑๓๕}า^{๑๓๖}ม^{๑๓๗}รู้^{๑๓๘}ด^{๑๓๙}ก^{๑๔๐}ของ^{๑๔๑}บ^{๑๔๒}ุ^{๑๔๓}ค^{๑๔๔}ด^{๑๔๕}อย่าง^{๑๔๖}เร^{๑๔๗}า^{๑๔๘}ท^{๑๔๙}า^{๑๕๐}น^{๑๕๑}ท^{๑๕๒}ง^{๑๕๓}ห^{๑๕๔}ด^{๑๕๕}า^{๑๕๖}ย^{๑๕๗}น^{๑๕๘} ไม่^{๑๕๙}อ^{๑๖๐}า^{๑๖๑}จ^{๑๖๒}ม^{๑๖๓}ี^{๑๖๔}ค^{๑๖๕}า^{๑๖๖}ม^{๑๖๗}รู้^{๑๖๘}ด^{๑๖๙}ก^{๑๗๐}อะ^{๑๗๑}ไร^{๑๗๒}เด^{๑๗๓}ย^{๑๗๔} เพราะ^{๑๗๕}ห^{๑๗๖}ณ^{๑๗๗}ะ^{๑๗๘}ท^{๑๗๙} ๓^{๑๘๐} น^{๑๘๑}น^{๑๘๒} จ^{๑๘๓}ิต^{๑๘๔}ร^{๑๘๕}ั^{๑๘๖}บ^{๑๘๗}ก^{๑๘๘}ร^{๑๘๙}ร^{๑๙๐}ม^{๑๙๑}อ^{๑๙๒}าร^{๑๙๓}ม^{๑๙๔}ณ^{๑๙๕} ก^{๑๙๖}ร^{๑๙๗}ร^{๑๙๘}ม^{๑๙๙}ิ^{๒๐๐}ม^{๒๐๑}ิต^{๒๐๒}อ^{๒๐๓}าร^{๒๐๔}ม^{๒๐๕}ณ^{๒๐๖} อย่าง^{๒๐๗}ไ^{๒๐๘}ด^{๒๐๙}อย่าง^{๒๑๐}ห^{๒๑๑}ึ^{๒๑๒}ง^{๒๑๓} ซ^{๒๑๔}ึ^{๒๑๕}ง^{๒๑๖}เป^{๒๑๗}น^{๒๑๘}อ^{๒๑๙}าร^{๒๒๐}ม^{๒๒๑}ณ^{๒๒๒}ใน^{๒๒๓}ภ^{๒๒๔}พ^{๒๒๕}ก^{๒๒๖}่^{๒๒๗}อ^{๒๒๘}น^{๒๒๙}ด^{๒๓๐}ัง^{๒๓๑}ก^{๒๓๒}่^{๒๓๓}ว^{๒๓๔}า^{๒๓๕}ด^{๒๓๖}เ^{๒๓๗}ว^{๒๓๘}แล้ว^{๒๓๙} จ^{๒๔๐}ึง^{๒๔๑}ไม่^{๒๔๒}อ^{๒๔๓}า^{๒๔๔}จ^{๒๔๕}ร^{๒๔๖}ู^{๒๔๗}ไ^{๒๔๘}ด^{๒๔๙}แ^{๒๕๐}จ^{๒๕๑}ะ^{๒๕๒}ด^{๒๕๓}เ^{๒๕๔}ห^{๒๕๕}ือ^{๒๕๖}น^{๒๕๗}การ^{๒๕๘}ร^{๒๕๙}ั^{๒๖๐}บ^{๒๖๑}อ^{๒๖๒}าร^{๒๖๓}ม^{๒๖๔}ณ^{๒๖๕}ใน^{๒๖๖}ภ^{๒๖๗}ั^{๒๖๘}จ^{๒๖๙}ุ^{๒๗๐}บ^{๒๗๑}ั^{๒๗๒}น^{๒๗๓}ภ^{๒๗๔}พ^{๒๗๕} เว^{๒๗๖}้น^{๒๗๗}แต่^{๒๗๘}พ^{๒๗๙}ระ^{๒๘๐}โ^{๒๘๑}พิ^{๒๘๒}ธ^{๒๘๓}ิ^{๒๘๔}ต^{๒๘๕}ว^{๒๘๖} เม^{๒๘๗}ื่อ^{๒๘๘}ห^{๒๘๙}ย^{๒๙๐}ัง^{๒๙๑}ด^{๒๙๒}ง^{๒๙๓}สุ^{๒๙๔}พ^{๒๙๕}ระ^{๒๙๖}ค^{๒๙๗}ร^{๒๙๘}ร^{๒๙๙}า^{๓๐๐}พ^{๓๐๑}ระ^{๓๐๒}พ^{๓๐๓}ุ^{๓๐๔}ท^{๓๐๕}ห^{๓๐๖}า^{๓๐๗}ร^{๓๐๘}า^{๓๐๙} ใน^{๓๑๐}พ^{๓๑๑}ระ^{๓๑๒}ช^{๓๑๓}า^{๓๑๔}ค^{๓๑๕}ิ^{๓๑๖}ท^{๓๑๗}ี่^{๓๑๘}จะ^{๓๑๙}ไ^{๓๒๐}ด^{๓๒๑}เ^{๓๒๒}ร^{๓๒๓}ั^{๓๒๔}ร^{๓๒๕}ู^{๓๒๖}ร^{๓๒๗}ู^{๓๒๘} เป^{๓๒๙}น^{๓๓๐}พ^{๓๓๑}ระ^{๓๓๒}ด^{๓๓๓}ั^{๓๓๔}ม^{๓๓๕}า^{๓๓๖}ด^{๓๓๗}ั^{๓๓๘}ม^{๓๓๙}พ^{๓๔๐}ุ^{๓๔๑}ท^{๓๔๒}ห^{๓๔๓}า^{๓๔๔}เจ^{๓๔๕}า^{๓๔๖}ท^{๓๔๗}่า^{๓๔๘}น^{๓๔๙}น^{๓๕๐} ท^{๓๕๑}ิ^{๓๕๒}ร^{๓๕๓}ู^{๓๕๔}ไ^{๓๕๕}ด^{๓๕๖}

ส่วน^{๓๕๗}การ^{๓๕๘}ท^{๓๕๙}ี่^{๓๖๐}จ^{๓๖๑}ิต^{๓๖๒}ไ^{๓๖๓}ด^{๓๖๔}ร^{๓๖๕}ั^{๓๖๖}บ^{๓๖๗}การ^{๓๖๘}อ^{๓๖๙}บ^{๓๗๐}ร^{๓๗๑}ม^{๓๗๒}ให้^{๓๗๓}ดี^{๓๗๔}หรือ^{๓๗๕}ให้^{๓๗๖}ช^{๓๗๗}ว^{๓๗๘} เป^{๓๗๙}น^{๓๘๐}การ^{๓๘๑}อ^{๓๘๒}บ^{๓๘๓}ร^{๓๘๔}ม^{๓๘๕}เม^{๓๘๖}ื่อ^{๓๘๗}จ^{๓๘๘}ิต^{๓๘๙}ห^{๓๙๐}ณ^{๓๙๑}สุ^{๓๙๒}ว^{๓๙๓}ิ^{๓๙๔}ก^{๓๙๕}ิ^{๓๙๖} ใ^{๓๙๗}ห^{๓๙๘}า^{๓๙๙}ย^{๔๐๐}ว^{๔๐๑}า^{๔๐๒} ใน^{๔๐๓}ห^{๔๐๔}ณ^{๔๐๕}ะ^{๔๐๖}ท^{๔๐๗}ี่^{๔๐๘}จ^{๔๐๙}ิต^{๔๑๐}ร^{๔๑๑}ั^{๔๑๒}บ^{๔๑๓}อ^{๔๑๔}าร^{๔๑๕}ม^{๔๑๖}ณ^{๔๑๗}ใน^{๔๑๘}ภ^{๔๑๙}พ^{๔๒๐}ั^{๔๒๑}จ^{๔๒๒}ุ^{๔๒๓}บ^{๔๒๔}ั^{๔๒๕}น^{๔๒๖} เช่น^{๔๒๗} การ^{๔๒๘}ท^{๔๒๙}า^{๔๓๐} การ^{๔๓๑}พ^{๔๓๒}ุ^{๔๓๓}ด^{๔๓๔} การ^{๔๓๕}ค^{๔๓๖}ิ^{๔๓๗}ด^{๔๓๘} ส^{๔๓๙}ึ^{๔๔๐}ง^{๔๔๑}ห^{๔๔๒}ึ^{๔๔๓}ง^{๔๔๔}ใ^{๔๔๕}ด^{๔๔๖} จะ^{๔๔๗}ด^{๔๔๘}ั^{๔๔๙}ก^{๔๕๐}ตาม^{๔๕๑}จะ^{๔๕๒}ช^{๔๕๓}ว^{๔๕๔}ก^{๔๕๕}ตาม^{๔๕๖} เ^{๔๕๗}ห^{๔๕๘}่า^{๔๕๙}น^{๔๖๐}เป^{๔๖๑}น^{๔๖๒}จ^{๔๖๓}ิต^{๔๖๔}ท^{๔๖๕}ี่^{๔๖๖}ร^{๔๖๗}ั^{๔๖๘}บ^{๔๖๙}อ^{๔๗๐}าร^{๔๗๑}ม^{๔๗๒}ณ^{๔๗๓}ใน^{๔๗๔}ภ^{๔๗๕}พ^{๔๗๖}ั^{๔๗๗}จ^{๔๗๘}ุ^{๔๗๙}บ^{๔๘๐}ั^{๔๘๑}น^{๔๘๒} (เว^{๔๘๓}้น^{๔๘๔}อ^{๔๘๕}ภ^{๔๘๖}ิ^{๔๘๗}ญ^{๔๘๘}า^{๔๘๙}จ^{๔๙๐}ิต^{๔๙๑}บ^{๔๙๒}าง^{๔๙๓}ป^{๔๙๔}ระ^{๔๙๕}การ^{๔๙๖}) การ^{๔๙๗}จะ^{๔๙๘}อ^{๔๙๙}บ^{๕๐๐}ร^{๕๐๑}ม^{๕๐๒}ให้^{๕๐๓}ดี^{๕๐๔}ให้^{๕๐๕}ช^{๕๐๖}ว^{๕๐๗}ก^{๕๐๘}ั^{๕๐๙}ด^{๕๑๐}อ^{๕๑๑}บ^{๕๑๒}ร^{๕๑๓}ม^{๕๑๔}ใน^{๕๑๕}ห^{๕๑๖}ณ^{๕๑๗}ะ^{๕๑๘}ท^{๕๑๙}ี่^{๕๒๐}ก^{๕๒๑}ำ^{๕๒๒}ด^{๕๒๓}ั^{๕๒๔}ท^{๕๒๕}า^{๕๒๖} ก^{๕๒๗}ำ^{๕๒๘}ด^{๕๒๙}ั^{๕๓๐}พ^{๕๓๑}ุ^{๕๓๒}ด^{๕๓๓} ก^{๕๓๔}ำ^{๕๓๕}ด^{๕๓๖}ั^{๕๓๗}ค^{๕๓๘}ิ^{๕๓๙}ด^{๕๔๐} น^{๕๔๑}ท^{๕๔๒}ะ^{๕๔๓}น^{๕๔๔}น^{๕๔๕} ไม่^{๕๔๖}ส^{๕๔๗}ำ^{๕๔๘}า^{๕๔๙}ร^{๕๕๐}ก^{๕๕๑}จะ^{๕๕๒}อ^{๕๕๓}บ^{๕๕๔}ร^{๕๕๕}ม^{๕๕๖}ใน^{๕๕๗}ห^{๕๕๘}ณ^{๕๕๙}ะ^{๕๖๐}ท^{๕๖๑}ี่^{๕๖๒}จ^{๕๖๓}ิต^{๕๖๔}ก^{๕๖๕}ำ^{๕๖๖}ด^{๕๖๗}ั^{๕๖๘}เป^{๕๖๙}น^{๕๗๐}ภ^{๕๗๑}ว^{๕๗๒}ัง^{๕๗๓}ค^{๕๗๔} เช่น^{๕๗๕} ใน^{๕๗๖}ห^{๕๗๗}ณ^{๕๗๘}ะ^{๕๗๙}น^{๕๘๐}อ^{๕๘๑}ห^{๕๘๒}ด^{๕๘๓}ั^{๕๘๔}บ^{๕๘๕}น^{๕๘๖}ิ^{๕๘๗}ท^{๕๘๘}โดย^{๕๘๙}ไม่^{๕๙๐}เ^{๕๙๑}ว^{๕๙๒}น^{๕๙๓}ไ^{๕๙๔}ด^{๕๙๕} ภ^{๕๙๖}ว^{๕๙๗}ัง^{๕๙๘}ค^{๕๙๙}ิ^{๖๐๐}ด^{๖๐๑}ิ^{๖๐๒}ท^{๖๐๓}ของ^{๖๐๔}ป^{๖๐๕}ุ^{๖๐๖}ท^{๖๐๗}ห^{๖๐๘}ผู้^{๖๐๙}ใ^{๖๑๐}ด^{๖๑๑}เป^{๖๑๒}น^{๖๑๓}อย่าง^{๖๑๔}ไร^{๖๑๕} เม^{๖๑๖}ื่อ^{๖๑๗}ป^{๖๑๘}ุ^{๖๑๙}ท^{๖๒๐}ห^{๖๒๑}น^{๖๒๒}ผู้^{๖๒๓}น^{๖๒๔}เป^{๖๒๕}น^{๖๒๖}พ^{๖๒๗}ระ^{๖๒๘}อ^{๖๒๙}ริ^{๖๓๐}ย^{๖๓๑}บ^{๖๓๒}ุ^{๖๓๓}ค^{๖๓๔}ด^{๖๓๕}ห^{๖๓๖}น^{๖๓๗} ภ^{๖๓๘}ว^{๖๓๙}ัง^{๖๔๐}ค^{๖๔๑}ิ^{๖๔๒}ด^{๖๔๓}ของ^{๖๔๔}ท^{๖๔๕}่า^{๖๔๖}น^{๖๔๗}ผู้^{๖๔๘}น^{๖๔๙} ก^{๖๕๐}ั^{๖๕๑}ง^{๖๕๒}เป^{๖๕๓}น^{๖๕๔}อยู่^{๖๕๕}อย่าง^{๖๕๖}น^{๖๕๗}น^{๖๕๘} ไม่^{๖๕๙}ม^{๖๖๐}ี^{๖๖๑}การ^{๖๖๒}เป^{๖๖๓}่^{๖๖๔}ด^{๖๖๕}ิ^{๖๖๖}ย^{๖๖๗}น^{๖๖๘}เป^{๖๖๙}ด^{๖๗๐}ง^{๖๗๑}ป^{๖๗๒}ระ^{๖๗๓}การ^{๖๗๔}ไ^{๖๗๕}ด^{๖๗๖} ก^{๖๗๗}ง^{๖๗๘}เป^{๖๗๙}่^{๖๘๐}ด^{๖๘๑}ิ^{๖๘๒}ย^{๖๘๓}น^{๖๘๔}เป^{๖๘๕}ด^{๖๘๖}ง^{๖๘๗}ไป^{๖๘๘}เ^{๖๘๙}ห^{๖๙๐}า^{๖๙๑}พ^{๖๙๒}ะ^{๖๙๓}จ^{๖๙๔}ิต^{๖๙๕}ท^{๖๙๖}ี่^{๖๙๗}เก^{๖๙๘}ด^{๖๙๙}ใน^{๗๐๐}วิ^{๗๐๑}ถ^{๗๐๒}ิ^{๗๐๓}ก^{๗๐๔} ท^{๗๐๕}่า^{๗๐๖}น^{๗๐๗}น^{๗๐๘} แต่^{๗๐๙}โ^{๗๑๐}ป^{๗๑๑}ร^{๗๑๒}ด^{๗๑๓}ท^{๗๑๔}ร^{๗๑๕}า^{๗๑๖}บ^{๗๑๗}ไ^{๗๑๘}ว^{๗๑๙}่^{๗๒๐}ด^{๗๒๑}ั^{๗๒๒}ย^{๗๒๓}ว^{๗๒๔}า^{๗๒๕} ป^{๗๒๖}ุ^{๗๒๗}ท^{๗๒๘}ห^{๗๒๙}ี่^{๗๓๐}จะ^{๗๓๑}อ^{๗๓๒}บ^{๗๓๓}ร^{๗๓๔}ม^{๗๓๕}ให้^{๗๓๖}เป^{๗๓๗}น^{๗๓๘}พ^{๗๓๙}ระ^{๗๔๐}อ^{๗๔๑}ริ^{๗๔๒}ย^{๗๔๓}บ^{๗๔๔}ุ^{๗๔๕}ค^{๗๔๖}ด^{๗๔๗}ไ^{๗๔๘}ด^{๗๔๙}น^{๗๕๐} (ว^{๗๕๑}่า^{๗๕๒}เ^{๗๕๓}ห^{๗๕๔}า^{๗๕๕}พ^{๗๕๖}ะ^{๗๕๗}ม^{๗๕๘}น^{๗๕๙}ุ^{๗๖๐}ษ^{๗๖๑}ย^{๗๖๒}) ค^{๗๖๓}อ^{๗๖๔}ง^{๗๖๕}ป^{๗๖๖}ฏิ^{๗๖๗}ส^{๗๖๘}น^{๗๖๙}ิ^{๗๗๐}ด^{๗๗๑}ั^{๗๗๒}ด^{๗๗๓}ั^{๗๗๔}ย^{๗๗๕}ม^{๗๗๖}ห^{๗๗๗}า^{๗๗๘}ว^{๗๗๙}ิ^{๗๘๐}บ^{๗๘๑}า^{๗๘๒}ก^{๗๘๓}ญ^{๗๘๔}า^{๗๘๕}ณ^{๗๘๖}ด^{๗๘๗}ั^{๗๘๘}ม^{๗๘๙}ป^{๗๙๐}ุ^{๗๙๑}ค^{๗๙๒}ิ^{๗๙๓}ด^{๗๙๔}ิ^{๗๙๕}ก^{๗๙๖}ิ^{๗๙๗}ท^{๗๙๘}ี่^{๗๙๙}ซ^{๘๐๐}ึง^{๘๐๑}เร^{๘๐๒}ย^{๘๐๓}ก^{๘๐๔}ว^{๘๐๕}า^{๘๐๖}บ^{๘๐๗}ุ^{๘๐๘}ค^{๘๐๙}ด^{๘๑๐}ไ^{๘๑๑}ด^{๘๑๒}ร^{๘๑๓}เ^{๘๑๔}ห^{๘๑๕}ุ^{๘๑๖}ท^{๘๑๗}่า^{๘๑๘}น^{๘๑๙}น^{๘๒๐} ห^{๘๒๑}่า^{๘๒๒}ไ^{๘๒๓}้^{๘๒๔}จะ^{๘๒๕}อ^{๘๒๖}บ^{๘๒๗}ร^{๘๒๘}ม^{๘๒๙}ให้^{๘๓๐}เป^{๘๓๑}น^{๘๓๒}พ^{๘๓๓}ระ^{๘๓๔}อ^{๘๓๕}ริ^{๘๓๖}ย^{๘๓๗}บ^{๘๓๘}ุ^{๘๓๙}ค^{๘๔๐}ด^{๘๔๑}ไ^{๘๔๒}ด^{๘๔๓}

ทั่วไปไม่ และแท้จริงภวังคจิตของมนุษย์^๕แม่ทั้งหมด ก็เป็นวิบากจิตฝ่าย
 กุศลอยู่แล้ว จึงไม่น่าจะเห็นว่าภวังคจิตของปุถุชนเป็นภวังคจิตของพระอริย-
 บุคคลไม่ได้ เพราะขณะที่จิตเป็นภวังค^๕นั้น ไม่ได้ประกอบกรรมอันเป็น
 กุศลหรืออกุศลประการใดเลย ส่วนปัญหาที่ว่า มามืดไปสว่าง หรือ มา
 สว่างไปมืด นั้น โปรดสังเกตหลักที่ว่า ปฏิสนธิ จุติ เป็นจิตอย่างเดียวกัน
 รับอารมณ์เดียวกัน แต่ จุติ ปฏิสนธิ จะเป็นจิตอย่างเดียวกัน หรือ
 ไม่ใช่อย่างเดียวกันก็ได้ และโดยมากก็ไม่ใช่ออย่างเดียวกัน หมายความว่า
 ปฏิสนธิด้วยจิตประเภทใด มีอารมณ์อย่างไร ก็จุติด้วยจิตประเภทนั้นและมี
 อารมณ์อย่างนั้น แน่นนอน แต่จุติด้วยจิตประเภทใดอาจปฏิสนธิด้วยจิต
 ต่างประเภทกัน และถึงแม้จะปฏิสนธิด้วยจิตประเภทเดียวกัน โดยมาก
 ก็ต่างอารมณ์กัน ซึ่งจะมีอารมณ์เหมือนกันนั้น ไม่น่าจะเป็นไปได้
^{๕๕} เพราะปฏิสนธิจิตที่เกิดขึ้นในภพใหม่^{๕๕} รับอารมณ์มาจากขณะใน
 มรณาสันนิวาสในภพเก่า ไม่ใช่ได้รับอารมณ์มาจากจุติจิต

ถาม. เจตสิก ๗ ดวงนี้ ว่าประกอบกับจิตทุกดวงไม่มีเว้นก็เข้าใจ
 แต่เวทนาเจตสิกจำแนกไว้ถึง ๕ ประการ การประกอบกับจิตจะประกอบ
 อย่างไร?

ตอบ. เจตสิก ๗ ดวงนี้ เมื่อจิตเกิดขึ้น ย่อมเกิดขึ้นประกอบ
 พร้อมกันในจิตทุกดวง แต่เวทนาเจตสิกที่จำแนกเป็น ๕ ประการนั้น เมื่อ
 ประกอบในจิตดวงใดดวงหนึ่ง ย่อมประกอบด้วยเวทนาเพียงประการเดียว
 เท่านั้น^๕

ถาม. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ปกิณณกะ ตามรูปศัพท์แปลว่า เรียงราย ปกิณณกเจตสิก ตามความหมายได้แก่เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ทั่วไป ทั้งได้ภณจิตและอได้ภณจิต แต่ประกอบได้เฉพาะบางดวง ไม่ใช่ทั้งหมด มี ๖ ดวง คือ วิตก วิจารณ์ อธิโมกข วิจารณ์ ปีติ ฉันทะ

ถาม. วิตกเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. วิตกเจตสิก ความตรึกตรองอารมณ์ ได้แก่สภาพที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. อารมมณิกนิโรปนลกฺขโน มีการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. อาหนนปริยาहनฺนโรโส มีการกระทำจิตให้กระทบอารมณ์ บ่อย ๆ เป็นกิจ

๓. อานยปจฺจุปฏฺฐาโน มีการนำจิตให้เข้าถึงอารมณ์ เป็นผลปรากฏ

๔. เสสขนุชฺตตฺยปทฺฐาโน มีนามชั้น ๓ ที่เหตอ เป็นเหตุไถ่

ถาม. วิจารณ์เจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. วิจารณ์เจตสิก ความพิจารณาอารมณ์ ได้แก่การรักษาจิตที่วิตกยกขึ้นสู่อารมณ์แล้วนั้น ไม่ให้ละไปจากอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. อารมฺมณานุมชฺชนลกฺขโณ มีการตามเคตาคัดถึงอารมณ์
เป็นลักษณะ

๒. ตตฺถ สหชาตานุโยชนรโส มีการประกอบสังฆาตธรรม
ไว้ในอารมณ์เหล่านั้น เป็นกิจ

๓. จิตฺตอณุปฺพนุชฺชปจฺจุปฺปฏฺฐาโน มีการตามผูกพันจิตไว้ใน
อารมณ์ เป็นผลปรากฏ

๔. เสสขนุชฺชตฺตยปฏฺฐาโน มีนามชั้น ๓ ที่เหลือ เป็น
ไก้เหตุ

ถาม. วิตกเจตสิกและวิจารเจตสิก ที่ประกอบจิตของบุคคล
ธรรมดาหรือปุถุชน กับวิตก — วิจาร ที่ประกอบจิตที่อยู่ในองค์ฌาน
เหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร?

ตอบ. วิตกเจตสิกและวิจารเจตสิก เป็นอัญญาตมานาเจตสิก
ประกอบกับจิตได้ทุกฝ่าย ฉะนั้น วิตก — วิจาร ที่ประกอบจิตของบุคคล
ธรรมดาหรือปุถุชน จึงอาจประกอบได้ทั้งที่เป็นจิตฝ่ายกุศลและฝ่ายอกุศล
ส่วนวิตก — วิจาร ที่เป็นองค์ฌาน ก็คือวิตก — วิจาร ที่ประกอบเฉพาะ
จิตที่เป็นมหัคคตะ อันอาจเป็นกุศล, วิบาก, กิริยา, อย่างใดอย่างหนึ่ง
ก็ได้ ซึ่งย่อมต่างกันเป็นธรรมดา

ถาม. อธิโมกฺขเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. อธิโมกฺขเจตสิก ความตัดสินอารมณ์โดยเด็ดขาด ได้แก่
สภาพที่ตัดสินอารมณ์ได้เด็ดขาด มีอรรถ & ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. สนนินฺนุจฺจานลกฺขโณ มีการตัดสินอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. อสํสฺปนฺรโส มีการตั้งมั่น ไม่สงสัยในอารมณ์ เป็นกิจ

๓. นิจฺจนฺยปจฺจุปฺนฺจฺจาโน มีการตัดสิ้นอารมณ์เด็ดขาด เป็นผลปรากฏ

๔. สมนฺนิฏฺฐาตพฺพปทฺฐจาโน มีอารมณ์ที่พึงตัดสิ้น เป็นเหตุไถ่

สมนฺนิฏฺฐเจยฺยธมฺมปทฺฐจาโน มีธรรมที่พึงตัดสิ้น เป็นเหตุไถ่

อิโมกฺขเจตสิก^๕ เป็นปฏิบัตย์ต่อ วิจิกิจฺจา

ถาม. วิริยเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. วิริยเจตสิก ความเพียร ได้แก่ธรรมชาติที่มีความเพียรในอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. อุตฺตสาหฺลฺกฺขณํ มีความอุตสาหะ เป็นลักษณะ

๒. สหฺชาตานิ อุปฺตฺถมฺภนฺรสี มีการอุดหนุนสหชาตธรรม เป็นกิจ

๓. อสํสํทฺนปจฺจุปฺนฺจฺจํ มีการไม่จมอึด ไม่ย่อท้อ ไม่ท้อถอย เป็นผลปรากฏ

๔. สํเวทฺวตฺถุปทฺฐจํ มีสังเวทวัตถุ ๘ เป็นเหตุไถ่

วิริยารมฺภวตฺถุปทฺฐจํ ๖ อีกนัยหนึ่ง มีวิริยารมภววัตถุ ๘ เป็นเหตุไถ่

ถาม. สังเวทวัตถุ ๘ เป็นอย่างไร ?

ตอบ. สังเวควัตถุ ๘ คือ ๑.ชาติทุกข์ พิจารณาเห็นความเกิดเป็นทุกข์ ๒. ชราทุกข์ พิจารณาเห็นความแก่เป็นทุกข์ ๓. พยาธิทุกข์ พิจารณาเห็นความเจ็บเป็นทุกข์ ๔. มรณทุกข์ พิจารณาเห็นความตายเป็นทุกข์ ๕. นิรยทุกข์ พิจารณาเห็นการตกนรกเป็นทุกข์ ๖. ตีรัจฉานทุกข์ พิจารณาเห็นการเป็นสัตว์ตริัจฉานเป็นทุกข์ ๗. เปตติทุกข์ พิจารณาเห็นการเป็นเปรตเป็นทุกข์ ๘. อสุรกายทุกข์ พิจารณาเห็นการเป็นอสุรกายเป็นทุกข์

ถาม. วิริยารัมภวัตถุ ๘ เป็นอย่างไร ?

ตอบ. วิริยารัมภวัตถุ เหตุเป็นทั้ง๘แห่งการปรารภความเพียร ๘ ประการ คือ ๑. เราจะต้องทำงาน ๒. เราได้ทำงานมาแล้ว ๓. เราจะต้องเดินทาง ๔. เราได้เดินทางมาถึงแล้ว ๕. เราไม่ได้อาหารเพียงพอ ๖. เราได้อาหารมาก ๗. เรามีอาพาธนิดหน่อย ๘. เราเพิ่งหายจากอาพาธ เมื่อปรารภอารมณ์โดยเหตุเหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ก็รีบลงมือปฏิบัติการงานต่อไปทันทีมิรอช้า

ถาม. ปัตติเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ปัตติเจตสิก ความปลื้มปล้ำใจในอารมณ์ ได้แก่สภาพที่เข้มข้น อิ่มเอิบต่ออารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. สมุปียานลกฺขณา มีความอิ่มใจ ความชื่นชมยินดีในอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. กายจิตฺตสมุปีพนรสา มีความอิ่มกายและใจ เป็นกิจ

๓. โอคฺขยุปฺปจฺจุปฺปญฺจานา มีการฟูกายฟูใจ เป็นผลปรากฏ

๔. เสสขนุชตุตยปทภูจนา มีนามชนร์ ๓ ที่เหตอ เป็น,
เหตุไก่อ

ถาม. ปิตม็ก็อย่าง แต่ะอย่างเป็นอย่างไร ?

ตอบ. ปิตม็ ๕ อย่าง คือ ๑. ขุททกาปิตี ปิตีเล็กน้อย เขือกเย็น
ชนดุก น้ำตาไหล (ไม่ใช่ชนดุกเพราะน้ำเกดัยต่น่ากตัว) ๒. ขณิกาปิตี
ปิตีชั่วขณะ ดุจสายฟ้าแลบ ดุจเมดงเม่าจับและไต่ตามตัว ตามหน้า
๓. โอกกัณเติกาปิตี ปิตีเป็นพักๆ มีอาการไหวเอน โยกโคลง ด้บัด
มือเท้า ด้บัดหน้า ตัวด้น ๔. อุพเพงคาปิตี ปิตีอย่างโดดโผน ตัว
เบา ถ้ามัก้างมาก ทำให้ตัวดอยได้ คันยุบ ๆ ยิบ ๆ ดุจไรไต่ตามหน้า
๕. ปรณาปิตี ปิตีซาบซ่าน อิ่มเอิบไปทั่วร่างกาย และคงอยู่นาน

ถาม. อาการของปิตทั้ง ๕ อย่างนั้น เกิดชนเกณฐำเพัญด้มาธิ
หรือบำเพัญณานใช่หรือไม่ บุคคลธรรมดา จะมีอาการของปิตเหต่าน
เกิดชนหรือไม่?

ตอบ. ปิตีเป็นด้ภาวธรรมอันหนึ่ง จะเกิดชนแก่บุคคลผู้มีด้มาถึง
ขนาดที่เหมาด้ม และขนาดเหมาด้มทบิตของแต่ะบุคคลจะเกิดชนก็อาจ
ไม่ด้มอกัน กล่าวคือ บุคคลบางคนพอจิตด้บดงเพียงพอด้มควร ปิตีอาจ
เกิดชนก็ได้ แต่บางคนจิตจะด้บดงด้บดงไปอย่างด้กซง ปิตีจึงจะเกิดชน
ก็ได้ ส่วนที่ว่าผู้มีด้มาธิหรือบำเพัญณาน ถ้าหมายถึงพชการทแต่ะ
ท่านปฏิบัติอยู่ ถ้าผู้ใดไม่ได้ปฏิบัติตามพชด้กถำนั้น ไม่ใช่ด้ว่าผู้มีด้มา
ธิหรือบำเพัญณานด้แล้ว ก็ด้องตอบว่าไม่ใช่ เพราะที่ปฏิบัติกันอยู่
โดยทั่วไบนั้น ถึงแม้บางด้วนจะเหมือนกัน แต่ก็มีรายดะเอียดอื่น ๆ ด้กกัน
อยู่เป็นอันมาก ที่กถำวดงนมได้จึงใจจะถบด้กพชการเหต่านนั้น แท้จริงพช

การเห่ดำเนินก็เป็นเครื่องน้อมจิตให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย อันจะเป็นเหตุ
ให้เกิดสมาธิได้ง่ายขึ้น ซึ่งนับว่าเป็นคุณประโยชน์อยู่มากเหมือนกัน แต่
ถึงแม้ไม่ได้ทำพิธีดังกล่าว ถ้าสมาธิเกิดขึ้นถึงขนาดแล้ว ปิศาจอาจเกิด
ขึ้นได้ เช่น ที่มีเรื่องเล่าว่า มีครอบครัวหนึ่งอยู่บ้านไกลจากวัดพอสมควร
คืนวันหนึ่งมีงานส้มโงะทอด มีการตามประทีปสว่างไปทั่วบริเวณวัด ถ้ามี
ภริยาเจ้าบ้านนั้นก็จะไปในงานวัดนั้นด้วย นางกุมาริบุตรี่สาวจะขอตาม
ไปด้วย แต่บิดามารดาห้ามไว้ อ้างว่านางเป็นสาวไม่ควรจะไปในที่ชุมนุม
ชนมาก ๆ ในเวดาคำคืน แล้วบิดามารดาก็ไป นางกุมาริบุตรี่นั้นเยยม
หน้าต่างเพ่งดูแสงไฟด้วยความปลื้มใจในศรัทธา ในขณะที่นอญเพงคาบิ
เกิดขึ้น ทำให้ตัวของนางกุมาริบุตรี่นั้นลอยไปถึงงานวัดก่อนบิดามารดาด้วย
ซ้ำ จริงอยู่ ในมหาสติปัฏฐานสูตร มีพระพุทธภาษิตที่ว่า นิสิตติ
ปลุกลกั อากุชิตวา อุกุ กายั ปณิชาย ปริมุขั สติ อุปฺปจฺเปตฺวา
นังขัตสมาริ ตังกายให้ตรง ดำรงสติเฉพาะหน้า ซึ่งท่านเองจะเป็นพิช
แต่ที่จริงก็เป็นเพียงแนววิธิตัดดวงกมลบายที่สุดให้เท่านั้น ไม่ใช่ถ้าไม่ได้
นั่งท่านั้น จะไม่สำเร็จมรรคผลนิพพาน ก็ห้ามได้ ขอให้ดูพระอานนทเถระ
เป็นตัวอย่าง พระอานนทเถระท่านสำเร็จเป็นพระอรหันต์ไม่ใช่ด้วยอิริยาบถ
นั่ง นอน ยืน เดิน อย่างใดอย่างหนึ่งเลย คือท่านสำเร็จในท่าที่เอนตัว
ลงจะนอน เท้าพนพนแล้ว แต่ศีรษะยังไม่ทันถึงหมอน ไม่ใช่สำเร็จในขณะที่
นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรงเลย

ฉะนั้น ขอน ขอตอบว่า ปิศาจเกิดแก่ผู้มีสมาธิเหมาะสมของแต่ละ
บุคคล แต่การที่มีสมาธิเหมาะสมนั้น จะชื่อว่า เป็นการบำเพ็ญสมาธิ
หรือบำเพ็ญฌานเต็มอไปหรือไม่ โปรดพิจารณาเอาเอง

ถาม. ปิฏธิ ๕ อย่างนั้น เป็นสภาพธรรมต่างกันซึ่งจะเกิดขึ้นพร้อมกันทั้ง ๕ อย่างได้ หรือเป็นสภาพธรรมอันเดียวกัน หากแต่เกิดขึ้นมากน้อยกว่ากันตามลำดับ เช่น ปิฏธิ ๕ อย่างนี้ เรียกว่า ขุททกปิฏธิ มากกว่านั้น เรียกว่า ขณิกปิฏธิมากที่สุด จึงเรียกว่า ปรณปิฏธิ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาเท่านั้น

คนชั่วทำการร้ายดำริเจตง ก็ย่อมมีปิฏธิขึ้นต่อผลงานของตน ผู้ทำบุญกุศลก็เกิดปิฏธิขึ้นต่อผลบุญของตนเช่นกัน ปิฏธิทั้ง ๒ ประการนี้เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ?

ตอบ. ปิฏธิเจตสิกเป็นอัญญมโนเจตสิก ประกอบกับจิต ๕๑ ดวง ในจิต ๕๑ ดวงนี้ มีฝ่ายอกุศลอยู่ ๔ ดวง คือ โธมโธมนัตถัสสัมปยุตตจิต อีก ๔๗ ดวง เป็นฝ่าย กุศล, วิบาก, กิริยาจิตทั้งนั้น ฉะนั้น ย่อมเห็นได้ว่า ปิฏธิที่เกิดจากโธมะนั้นเป็นจิตฝ่ายอกุศลก็มี ปิฏธิที่เกิดจากจิตอื่นที่เป็น กุศล, วิบาก, กิริยาก็มี

ปิฏธิ ๕ อย่างที่กล่าวมา เป็นปิฏธิที่เกิดพร้อมกับกุศล, วิบาก, กิริยาจิต อย่างใดอย่างหนึ่ง และที่จำแนกเป็น ๕ อย่างก็โดยปิฏธิที่เกิดขึ้นนั้นมีความปลาดปลัดใจในอารมณ์แนบแน่นหนักเบาต่างกัน แต่ก็มาจากปิฏธิเจตสิกของกรรมเดียวกัน ทำนองคล้ายกับเวทนาที่จำแนกโดยการเฉื่อยอารมณ์ต่างกันเป็น ๕ ประการ แต่ก็มาจากเวทนาเจตสิกของกรรมเดียวกัน

อนึ่ง ปิฏธิ ๕ ประการที่กล่าวนี้ ไม่รวมทั้งปิฏธิที่เกิดจากโธมโธมนัตถัสสัมปยุตตจิตด้วย ปิฏธิที่เกิดจากอกุศลจิตนั้น ยังไม่พบว่าได้บัญญัติชื่อไว้โดยเฉพาะแต่ประการใด แต่ก็เห็นธรรมดาที่จะเห็นได้ว่า ปิฏธิทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ย่อมมีสภาพต่างกัน ปิฏธิในกุศลจิตย่อมส่งเสริมอกุศลให้มันกำตงยิ่งขึ้น ปิฏธิ

ในกุศล, วิบาก, กิริยาจิต ก็ย่อมส่งเสริมกำลังทางฝ่ายนั้นให้เจริญยิ่งขึ้น เพราะปิตีเป็นอัญญาภูมิตัดกิเลสแล้ว

ถาม. มีคำราบางคำรากล่าวว่า ให้ผู้บำเพ็ญกรรมฐานตั้งสติปัฏฐาน ในห้องซุกทกาศปิตี ขอให้พระซุกทกาศปิตีเจ้าจงบังเกิดขึ้น และให้สติปัฏฐานเช่นทุกห้อง คือ รวมปิตีทั้ง ๕ ชนิด เช่นนี้ อาการที่เกิดขึ้นจะเป็นความจริงหรือไม่?

ตอบ. ปิตีเป็นสภาวะธรรมอันหนึ่ง เกิดขึ้นเมื่อมีสมาธิเหมาะสม ดังกล่าวแล้ว หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ปิตีเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง เมื่อมีเหตุปัจจัยให้เกิด ก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง เมื่อสิ้นเหตุปัจจัยแล้ว ก็ดับไป เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีตัวตนจะรับฟังคำอ้อนวอนขอร้องบังคับบัญชาของใคร ๆ ได้ ผู้ตอบไม่เคยพบในพระไตรปิฎกเล่มใดว่า ให้ตั้งสติปัฏฐานขอให้ปิตีเกิดขึ้นตามความปรารถนาได้ การที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ เข้าใจว่าเป็นอัตโนมัติ ด้วยความปรารถนาอยากจะทำให้ปิตีเกิด ก็เคยยกย่องให้เป็นพระเจ้าชั้นเพื่อจะได้ชอบใจ (ซึ่งที่จริงก็ไม่มีใจจะชอบ) และจะได้มาเกิดขึ้นง่าย ๆ แต่ที่ว่าอย่างนั้น ผู้ตอบก็ว่าเอาเองตามอัตโนมัติ ไม่ได้พบในพระไตรปิฎกท่านว่าอย่างนั้นเหมือนกัน

การเกิดขึ้นของปิตีด้วยการอธิษฐานดังนี้ ถ้าขณะนั้นสมาธิยังไม่ถึงกำลังพอ คือ จิตตอยากยังมีอยู่และปิตีเกิดขึ้นในขณะนั้น ก็ย่อมกล่าวได้ว่า ปิตีเกิดขึ้นเพราะจิตสร้าง ไม่ใช่ปิตีแท้ ๆ ที่เกิดขึ้นเองโดยอำนาจสมาธิ แต่ถ้าจิตตั้งตรงสู่สมาธิอย่างแน่วแน่ ไม่มีความอยากเห็นอยู่เลยในขณะ

๒๕๑๖-๒๕๑๗
นนทบุรีเกิดชน
ไม่ใช้จิตสร้าง

๒๕๑๘
มีคนก็อาจกล่าวได้ว่าเกิดชนโดยอำนาจของธัมมาธิปไตย

ถาม. สุข โสมนัส และ ปีติ ฌาณธรรม ๓ ประการนี้ ^๕ดูจะ
เหมือน ๆ กัน ขอรบกวนถามที่ต่างกันนั้นจะเห็นได้ชัดเป็นอย่างไร ?

ตอบ. สุข คือ สภาพธรรมที่เกิดจากการตามด้วย โสภณูป-
 พารมณัตถิ เป็นความสุขทางกาย โสมนัส คือ สภาพธรรมที่เกิดจาก
 การตามด้วยอารมณ์ที่ดี เป็นความสุขทางใจ ปิติ คือ สภาพธรรมที่เกิด
 จากความปลาบปลื้มใจในอารมณ์ ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าสุขนั้นมีสภาพต่าง
 กับโสมนัสและปีติอย่างเห็นได้ชัด ส่วนโสมนัสกับปีติ มีลักษณะใกล้เคียง
 กันมาก แต่ก็ไม่ใช่ว่าไม่มีอะไรต่างกันเด็ดขาด จะเห็นได้ว่า ในจิตทั้งหมด
 มีจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสได้เวทนา ๑๒ ดวง ในจิต ๑๒ ดวงนี้ มีปีติเจตสิก
 ประกอบ ๕๑ ดวง ไม่มีปีติประกอบ ๑๑ ดวง ต่างกัน เพราะแท้จริง
 โสมนัสนั้นเกิดจากอารมณ์ที่ดี อันปรากฏทางใจเป็นมูลฐาน แต่ปีติเกิดจาก
 ความปลาบปลื้มใจในอารมณ์เป็นมูลฐาน แต่อย่างไรก็ดี มูลฐานทั้ง ๒ นั้น
 ก็ใกล้ชิดกันมาก การจะพิจารณาให้เห็นความแตกต่างกันแห่งโสมนัส
 และปีติให้ชัดเจน จะต้องพิจารณาที่จิต ๑๑ ดวง ซึ่งมีแต่โสมนัสและไม่มี
 ปีติ อันได้แก่จตุตถกถาจิต ๕ เพราะปีติได้ถูกประธานไปด้วย
 อำนาจของจตุตถกถา โดยที่จตุตถกถาจิตนั้นมีสภาพสุขุม สามารถ
 ประธานความปลาบปลื้มใจในอารมณ์ให้สงบลงได้ ฉะนั้น จตุตถกถา
 จิตก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ แต่โสมนัสซึ่งเป็นความสุขที่เกิดจากพื้นฐานของ
 อารมณ์เท่านั้น จตุตถกถาจิตยังไม่สามารถจะประธานได้ จึงยังคงมีอยู่
 ต่อเมื่อถึงบัญญัติจตุตถกถาจิตประธานโสมนัสให้กลายเป็นอุเบกขาได้ โสมนัส
 กับปีติต่างกันด้วยประการฉะนี้

ถาม. ฉันทเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. ฉันทเจตสิก ความพอใจในอารมณ์ ได้แก่สภาพที่พอใจในอารมณ์ที่ต้องการ มีอรรถ & ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. กตตุกมมุขตาลกฺขโน มีความปรารถนาเพื่อจะกระทำเป็นลักษณะ

๒. อารมฺมณปริเยสนรโส มีการแสวงหาอารมณ์ เป็นกิจ

๓. อารมฺมณน อตฺถิคตาปจฺจุปฺนฺจฺจาโน มีความปรารถนาอารมณ์ เป็นผลปรากฏ

๔. อารมฺมณปทฺฐฺจาโน มีอารมณ์ เป็นเหตุไถ่

อกุศลเจตสิก

ถาม. อกุศลเจตสิก เป็นอย่างไร เพราะเหตุใดจึงมี ๑๔ ดวง?

ตอบ. อกุศลเจตสิก เป็นเจตสิกฝ่ายชั่ว ประกอบได้เฉพาะ อกุศลจิต มี ๑๔ ดวง เพราะจำแนกเป็น ๕ พวก คือ โมหตุกะมี ๔ ดวง ได้แก่ โมหะ อหิริกะ อโนตตปฺปะ อุตฺถจฺจะ โดตฺติกะมี ๓ ดวง ได้แก่ โดทะ ทิฏฐิ มานะ โทจตุกะมี ๔ ดวง ได้แก่ โทสะ อิดฺธํ มัจฺฉริยะ กุกกฺจจะ ถิฏฺทะมี ๒ ดวง ได้แก่ ถิณะ มิตฺทะ กับวิจิกิฉณาอีก ๑ ดวง รวม ๑๔ ดวง

ถาม. การกล่าวว่า ปุณฺณยํมมํมีตํบางชั่วบ้าง หรือมีจิตเป็นกุศลบ้างอกุศลบ้าง พอจะเข้าใจ อยากทราบว่าพระอริยมุคคตซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นคนดีจริง ๆ แล้ว จะมีอกุศลเจตสิกเข้าประกอบจิตได้บ้างหรือไม่?

ตอบ. ได้กัมม์ ไม่ได้กัมม์ พระอริยบุคคลมี ๔ ชั้น คือ พระโสดาบัน บุคคล ๑ พระสกทาคามีบุคคล ๑ พระอนาคามีบุคคล ๑ พระอรหันต์ บุคคล ๑ กล่าวตามพระอภิธรรมนัย อกุศลจิตมี ๑๒ ดวง ในอกุศลจิต ๑๒ ดวงนี้ มีอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง และอัญญาธรรมาเจตสิก ๑๓ ดวง รวม ๒๗ ดวงประกอบ พระโสดาบันบุคคลประหันทิฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง และวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง รวม ๕ ดวง เป็นสัมมจเนต ยังเหลือ อกุศลจิตอีก ๗ ดวง พร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบ พระสกทาคามีประหันทิฏฐิตสัมปยุตตจิต เป็น สัมมจเนตอีก ๒ ดวง ยังเหลืออกุศลจิตอีก ๕ ดวง พร้อมด้วยเจตสิกที่ ประกอบ พระอรหันต์ประหันทิฏฐิตวิปยุตตจิต ๔ ดวง และอุทฺทจจ สัมปยุตตจิตอีก ๑ ดวง รวม ๕ ดวง เป็นสัมมจเนต เป็นอันว่า พระอริย บุคคลชั้นพระอรหันต์เท่านั้นที่อกุศลจิตเกิดไม่ได้ เมื่ออกุศลจิตเกิดไม่ได้ อกุศลเจตสิกก็ประกอบจิตไม่ได้ แต่อย่างไรก็ดี ที่กล่าวมานั้นเฉพาะที่ ประหันทิฏฐิตสัมปยุตตจิตเท่านั้น นอกจากที่ประหันทิฏฐิตสัมปยุตตจิตแล้ว พระอริย บุคคลแต่ละชั้น ยังได้ทำให้กิเลสที่เหลือเบาบางลงตามลำดับด้วย เช่น พระโสดาบันที่ยังมีอกุศลจิตเหลืออยู่ถึง ๗ ดวงก็จริง แต่อกุศลจิตที่เป็น อปายกมนิยมนำไปสู่อบายภูมิได้ พระโสดาบันก็ได้เด็ดขาด เช่นปฏิสัม ปยุตตจิตเฉพาะส่วนที่เป็นปาณาติบาต เป็นต้น

ถาม. ในจิตปรมัตถธรรม มีโมหมูลจิต ๒ ดวง สัมปยุตต์ด้วยวิจิกิจฉา ดวงหนึ่ง สัมปยุตต์ด้วยอุทฺทจจระดวงหนึ่ง ในเจตสิกปรมัตถธรรมนี้มีโมหะกุ เจตสิกซึ่งรวมอุทฺทจจเจตสิกเข้าไว้ด้วยกัน ก็สมควรแล้ว แต่เหตุใดจึง แยกวิจิกิจฉาเจตสิกเป็นอีกหมวดหนึ่ง ไม่รวมไว้ในหมวดโมหะกุด้วย?

ตอบ. โมหะตูกเจตสิก เป็นอกุศลสาธารณเจตสิก หมายความว่า อกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น จะต้องมียอกุศลเจตสิกในหมวดโมหะตูกะ ประกอบพร้อมกันทั้ง ๔ ดวงเสมอ ไม่เว้นเลย ส่วนวิจิณฺณาเจตสิก คงประกอบแต่เฉพาะวิจิณฺณตัณหาจิตดวงเดียวเท่านั้น ไม่ประกอบกับจิตอื่น ๆ เลย จึงต้องแยกไว้ต่างหากจากกัน

ถาม. โมหะเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. โมหะเจตสิก ความหลง ได้แก่ความไม่รู้จักสภาพธรรมตามความเป็นจริง มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อญฺเณลภฺขโน มีความไม่รู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นลักษณะ

จิตตสฺส อนุธภาวลภฺขโน อีกนัยหนึ่ง มีความมืดความบอดแห่งจิต เป็นลักษณะ

๒. อารมฺมณสภาวจุฑาทรโส มีความปกปิดซึ่งความจริง เป็นกิจ

อสมฺปฏฺฐิเวชรโส มีความไม่แทงตลอดซึ่งสภาพธรรม เป็นกิจ

๓. อนุธการปจฺจุปฺปฺจุฑาโน มีความมืดมนของจิต เป็นผลปรากฏ

อสมฺมาปฏฺฐิปตฺติปจฺจุปฺปฺจุฑาโน มีการปฏิบัติผิด เป็นผลปรากฏ

๔. อโยนิโสมนสิการปทฺจุฑาโน มีการทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุไถ่

โมหะนี้ เป็นรากเงาแห่งอกุศลทั้งหมด

ถาม. อหิริกเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. อหิริกเจตสิก ความไม่ระอายต่อบาป ได้แก่สภาพที่ไม่มี ความระอายต่อกุศลทุกจริตต่าง ๆ มีอรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายทุจริตาทีหิ อชिक्षุณณลกฺขณํ มีความไม่เกียดต่อ กายทุจริต เป็นต้น เป็นลักษณะ

อลัชชาลกฺขณํ มีความไม่ระอายต่อกายทุจริต เป็นต้น เป็น ลักษณะ

๒. ปาปานิ กรณรสี มีการทำบาป เป็นกิจ

๓. อสงฺโกจนปจฺจุปฏฺฐานํ มีความไม่ย่อท้อถอยต่อบาป เป็นผลปรากฏ

๔. อตฺตอการวปทฺถฺฐานํ มีความไม่เคารพตน เป็นเหตุไถ่

ถาม. อโนตตปฺปเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. อโนตตปฺปเจตสิก ความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป ได้แก่ สภาพที่ไม่มี ความสะดุ้งกลัวต่อกุศลทุกจริตต่าง ๆ มีอรรถ & ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. อนุตฺตาสลฺกฺขณํ มีความไม่สะดุ้งกลัวต่อบาป เป็นลักษณะ กายทุจริตาทีหิ อสารชฺชลกฺขณํ มีความไม่พรั่นพรึงต่อ กายทุจริต เป็นต้น เป็นลักษณะ

๒. ปาปานิ กรณรสี มีการทำบาป เป็นกิจ

๓. อสงฺโกจนปจฺจุปฏฺฐานํ มีความไม่ย่อท้อถอยต่อบาป เป็นผลปรากฏ

๔. ปฺรอการวปทฺถฺฐานํ มีความไม่เคารพผู้อื่น เป็นเหตุไถ่

ถาม. อหิริกเจตสิกและอโนตตัปปเจตสิก ๒ ดวงนี้ ดูคล้าย ๆ กัน มีอะไรต่างกันที่เห็นได้ชัดเจนบ้าง และเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับจิตต่าง กันอย่างไร?

ตอบ. อหิริกเจตสิก เป็นความไม่ละอายต่ออกุศลทุกจริต เกิดขึ้น โดยความไม่เคารพตนเอง หมายความว่าไม่ละอายตนเองในการกระทำ อกุศลกรรมนั้น อโนตตัปปเจตสิก เป็นความไม่ละคึงกลัวต่ออกุศลทุกจริต เกิดขึ้นโดยความไม่เคารพบุคคลอื่น หมายความว่าไม่มีความเกรงกลัวผู้อื่น จะรู้เห็นในการกระทำอกุศลกรรมนั้น ซึ่งย่อมหมายความว่าไม่ละอายตนเองด้วย เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นอกุศลศีลาธารณเจตสิกเช่นเดียวกัน จึง ประกอบกับอกุศลจิตร่วมกันเสมอไม่ต่างกัน เพราะแท้จริงสภาพของอกุศลจิตนั้น ย่อมไม่มีความละอาย และไม่มีเกรงกลัวต่ออกุศลทุกจริตทั้ง ๒ ประการพร้อมกัน ที่จะไม่มีความละอายแต่มีความเกรงกลัว หรือไม่มีความเกรงกลัวแต่มีความละอาย ไม่อาจมีได้ แต่อาการทั้ง ๒ อย่างนั้น ก็ไม่ใช่สภาพอันเดียวกัน จึงต้องมีเจตสิก ๒ ดวงนี้ประกอบด้วยกัน จะเว้น ดวงใดดวงหนึ่งเสียไม่ได้

ถาม. อุทริจเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. อุทริจเจตสิก ความฟุ้งซ่าน ได้แก่ความฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ คือรับอารมณ์ไม่มั่นคง มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อวุปสมลกฺขณํ มีความไม่สงบ เป็นลักษณะ

๒. อนนฺวณฺณจฺานรํ มีความไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เป็นกิจ

๓. ภนฺตตฺตปจฺจุปฺณฺจํ มีความหมุนไปในอารมณ์ เป็นผล

ปรากฏ

๔. อโยนิโสมนสิการปทภูจันน์ มีการทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์ โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุไถ่

เจตโส อรูปสมปทภูจันน์ มีความไม่สงบใจ เป็นเหตุไถ่
 เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า โมจตุกะ โดยยกโมหเจตสิกเป็นหัวหน้า เป็นอกุศลสาธารณเจตสิกที่ประกอบกับอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง

ถาม. เอกัคคตาเจตสิก ความตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว เป็น ด้พพิจิตตสาธารณเจตสิก ประกอบกับจิตทุกดวง อุตฺตัจฺจเจตสิก ความ พุ่งชำระรับอารมณ์ไม่มั่นคง เป็นอกุศลสาธารณเจตสิก ประกอบกับกุศล จิตทุกดวง ฉะนั้น เมื่ออกุศลจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น เจตสิก ๒ ดวงนี้ ย่อมต้องประกอบพร้อมกัน แต่สภาพของเจตสิก ๒ ดวงนี้ มีอาการตรง กันข้าม จะประกอบในจิตดวงเดียวกันได้อย่างไร ?

ตอบ. สภาพของจิตนั้น เกิดดับเร็วที่สุด ท่านว่าจิตหนึ่งมีหนึ่ง เกิดดับถึงแสนโกฏิขณะ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้นดวงหนึ่งกับอารมณ์ได้อารมณ์ เดียวเท่านั้น เอกัคคตาเจตสิกที่ปรุงแต่งจิตให้รับอารมณ์เดียวอยู่นาน ๆ นั้น หมายความว่า เมื่อจิตดวงหนึ่งเกิดขึ้นรับอารมณ์ใด ด้วยอำนาจของ เอกัคคตาเจตสิกนั้นแหละ เมื่อจิตดวงนั้นดับไปแล้ว จิตดวงหลังที่เกิดขึ้น เอกัคคตาเจตสิกก็จะปรุงแต่งให้รับอารมณ์เดียวกันนั้นอีก แต่การปรุงแต่ง นี้จะเป็นไปได้มากน้อยเพียงไร ย่อมแล้วแต่กำลังความสามารถของ เอกัคคตาเจตสิก ที่จะปฏิบัติได้แต่ละคราว ส่วนอุตฺตัจฺจเจตสิกเป็นสภาพ ธรรมที่ปรุงแต่งจิตให้พุ่งชำระรับอารมณ์ไม่มั่นคง หมายความว่า จิตดวง หนึ่งรับอารมณ์อันใดอยู่ ด้วยอำนาจของอุตฺตัจฺจเจตสิกนั้นแหละ เมื่อจิต

ดวงนั้นต่อไป จิตดวงหลังที่เกิดขึ้น อุทธัจเจตสิกก็ปรุงแต่งให้รับอารมณ์
 อีกต่อไป ฉะนั้น อภิสัจจิตแต่ดวงที่เกิดขึ้นนั้น จึงมีเจตสิก ๒ ดวง
 ประกอบพร้อมกันได้ อารมณ์ของอภิสัจจิตแต่ดวงจะตงมันหรือองฟุ้งซ่าน
 ย่อมแผ้วแต่อำนาจของเจตสิก ๒ ดวงว่า ฝ่ายใดจะมีกำลังยังหย่อนกว่า
 กันเพียงไร แต่ตามหลักฐานท่านกล่าวไว้ว่า อำนาจของเอกัคคตาเจตสิก
 ในอภิสัจจิตนั้น ย่อมอ่อนกว่าอำนาจของอุทธัจเจตสิก อุปมาเหมือนบุรุษ
 ชีมาป่า ซึ่งไม่มีเครื่องอาณ ย่อมไม่อาจจะนั่งอยู่บนหลังม้านั้นได้นานนัก
 เอกัคคตาเจตสิกจะมีกำลังมาก ต่อเมื่อประกอบกับกุศลจิต หรือจิตที่ขันธ์
 อปัณณาสก แต่ถึงกระนั้น แม้ในอุทธัจจสัมปยุตตจิต ซึ่งอุทธัจเจตสิกเป็น
 ประธาน เอกัคคตาเจตสิกก็สามารถทำให้จิตนั้นรับอารมณ์เดียวจนตลอด
 อายุของจิตนั้นได้

ถาม. โสภเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. โสภเจตสิก ความอยากได้อารมณ์ ได้แก่สภาพที่มีความ
 อยากได้แต่คิดอยู่ในอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อารมมณคฺคหณลกฺขณํ มีความยึดมั่นอารมณ์ เป็น
 ลักษณะ

๒. อภิสงฺกโร มีความติดข้องอยู่ในอารมณ์ เป็นกิจ

๓. อปริจจาคปจฺจุปฺภูจฺจานํ มีการไม่บริจาค เป็นผลปรากฏ

๔. สัมโฆชนิยธมฺเมสุ อสฺสาททสฺสนปทฺฐจฺจานํ มีความ
 เห็นผิด ด้วยอำนาจความยินดีในสังโยชนธรรม เป็นเหตุไถ่

ถาม. โสภเจตสิก ที่ว่ามีการไม่บริจาคนั้น การไม่บริจาคนั้น ย่อมหมายถึงความห่วงเห่น อันเป็นความตระหนี่ใช่หรือไม่ ถ้าใช่ก็น่าจะเป็นผลปรากฏของมัจฺฉริยเจตสิก ทำไมจึงว่าเป็นผลปรากฏของโสภเจตสิก ?

ตอบ. การไม่บริจาคนั้น อาจเป็นผลปรากฏของโสภะหรือมัจฺฉริยะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ แต่การไม่บริจาคนั้นเป็นผลปรากฏของเจตสิก ๒ ดวง นั้น ก็มีลักษณะต่างกัน คือ ที่เป็นผลปรากฏของโสภเจตสิก ไม่บริจาคนั้น เพราะมีความยินดีพอใจในวัตถุที่จะบริจาคนั้น จนเกินกว่าจะละได้ เป็นสำคัญ ส่วนที่เป็นผลปรากฏของมัจฺฉริยเจตสิก ไม่บริจาคนั้น เพราะหวั่นกลัวในกามเป็นเจ้าของวัตถุนั้น เป็นสำคัญ ในที่นี้หมายถึงการไม่บริจาคนั้น เพราะมีความยินดีพอใจในวัตถุนั้น จนเกินกว่าจะละให้ได้ จึงเป็นผลปรากฏของโสภเจตสิก

ถาม. ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็เพื่อจะบรรเทาความโศกให้ลดน้อยลง หรือให้หมดไป แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีความอยากได้ อย่างน้อยก็อยากได้กุศลและอยากได้อารมณ์นิพพาน เมื่อเป็นเช่นนั้น จะมีขัดกันหรือไม่ ถ้าเช่นนั้น คำว่า โสภะ จะหมายความว่าอะไร ?

ตอบ. คำว่า โสภะ ย่อมหมายถึงทั้งโสภมฺมจิตฺตและโสภเจตสิกที่อยู่ในโสภมฺมจิตต์ด้วย ส่วนวิบากของโสภะนี้ ถ้าในฐานะเป็นชนกกรรม ย่อมนำไปเกิดเป็นเปรต อสุรกาย ดังปรากฏในอรรถคำฉันท์อรรถกถาว่า เขภฺยุเขน หิ สตุตา โลเภน เปตฺติวิสัย อุปฺปชฺชนฺติ จริงอยู่ โดย

มากสัตว์ทั้งหลาย ย่อมเกิดเป็นเปรต อสุรกาย เพราะโลภะเป็นเหตุ ดังที่ได้
 ตอบในบทโตภมฺมจิต นั้นแล้ว แต่ถ้าในฐานะเป็นอารมณ์ เช่นมีความ
 ยินดีติดใจในการเจริญสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน ถึงแม้ได้ชื่อว่าเป็น
 คณหาประการหนึ่ง ดังมีคำยกย่องว่า ชมฺมราเคน ชมฺมนนฺทียาติ
 ปทพฺพเยหิ สมถวิปัสสนาสฺ จนฺทราโค วุตฺโต พระผู้มีพระภาคเจ้า
 ทรงกล่าวถึงความยินดีติดใจในการเจริญสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรม-
 ฐาน โดยบท ๒ บทว่า ธรรมราคะ ธรรมนันทิ ซึ่งหมายความว่า ฉันท-
 ราคะที่เกิดขึ้นในสมณภาวนา วิปัสสนาภาวนา ชื่อว่า ธรรมตัณหา ก็ดี
 ก็หาได้มีโทษถึงทุกข์คติไม่ และถึงหากจะชื่อว่าคณหา ก็หาขัดต่อการเจริญ
 วิปัสสนากรรมฐานไม่ เพราะขณะที่มรรคผลจะเกิดขึ้น ความอยาก คือ
 คณหาได้ระงับไปแล้ว หมายความว่า ในขณะที่กำลังมีความอยากได้
 มรรคผลอยู่นั้น มรรคผลย่อมจะไม่เกิดขึ้นเลย มรรคผลจะเกิดขึ้นต่อเมื่อ
 ผู้ปฏิบัติไม่รู้สึกนึกคิดถึงความอยากแล้วเท่านั้น

ถาม. โภคะในฐานะเป็นชนกกรรมเป็นอย่างไร และในฐานะเป็น
 อารมณ์เป็นอย่างไร เพราะเหตุใดจึงต่างกัน?

ตอบ. โภคะในฐานะเป็นชนกกรรม หมายความว่า ได้กระทำ
 กิจเพื่อสนองความอยากนั้นด้วยโตภมฺมจิตนั่นเอง ส่วนโภคะในฐานะเป็น
 อารมณ์ หมายความว่า ความอยากเกิดขึ้นด้วยโตภมฺมจิตก็จริง แต่กิจ
 ที่กระทำเพื่อสนองความอยากนั้น ทำด้วยจิตอื่น ไม่ใช่โตภมฺมจิต เช่นการ
 ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ก็มีมหากุศลจิตเป็นบาทเบื้องต้น และถ้าเจริญ
 ได้ถึงที่สุด ก็มีคคจิตผลจิตเป็นเบื้องปลาย จึงต่างกัน.

ถาม. โสภเจตสิก กับฉันทเจตสิก ดูคล้าย ๆ กัน มีอะไรต่างกันที่เป็นสิ่งสำคัญบ้าง?

ตอบ. ฉันทเจตสิก เป็นเพียงความพอใจในอารมณ์ แต่ไม่ถึงติดอยู่ในอารมณ์ ส่วนโสภเจตสิก เป็นความอยากได้และติดอยู่ในอารมณ์ พร้อมทั้งมีความยึดมั่นและหวงแหนอารมณ์ด้วย

อุปมา ความปรารถนาที่เป็นสภาพของฉันทะนั้น เหมือนหนึ่งคนเจ็บที่ต้องการยา ความต้องการชนิดนี้ ไม่มีการตั้งดูดย่างแน่นอนหนา เป็นแต่เพียงความต้องการเฉย ๆ เท่านั้น ส่วนความปรารถนาที่เป็นสภาพของโสภะนั้น เหมือนหนึ่งคนหิวที่ต้องการอาหาร ความต้องการชนิดนี้มีการตั้งดูดย่างแน่นอนหนา

ถาม. ทิฏฐิเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. ทิฏฐิเจตสิก ความเห็นผิด ได้แก่ความยึดถือผิดจากศีลภาวธรรม ตามความเป็นจริง มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อโยนิโส อภินิเวสลกฺขณา มีความยึดมั่นโดยหาปัญญามิได้ เป็นลักษณะ

๒. ปรามาสรสา มีความถือผิดจากความจริงของปรมัตถธรรม เป็นกิจ

๓. มิจฺจุภาณินิเวสปจฺจุปฏฺฐานา มีความถือผิด เป็นผลปรากฏ

๔. อริยานํ อทสฺสณกามตาทีปทฏฺฐานา มีความไม่ต้องการพบเห็นพระอริยเจ้า เป็นต้น เป็นเหตุไถ่

ถาม. มานเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. มานเจตสิก ความถือตัว ได้แก่สภาพความถือตัวว่าสำคัญกว่าผู้อื่น มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อุนฺนติลกฺขโน มีการทะนงตน เป็นลักษณะ

๒. สมฺปยุคฺคหโรโส มีการยกย่องเชิดชูตนและดัมปยุตตธรรม เป็นกิจ

๓. เกตุกมฺมยตาปจฺจุปฺนฺญาโน มีความไฝ่สูง เป็นผลปรากฏ

เกตุกมฺปตาปจฺจุปฺนฺญาโน มีความไหวดุดจรง เป็นอาการปรากฏ

๔. ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภปทฺนฺญาโน มีโทษที่ปราศจากมิจฉาทิฏฺฐิ เป็นเหตุไถ่

เจตสิก ๓ ดวงนี้ ชื่อว่า โลติกะ โดยยกโณเจตสิกเป็นหัวหน้า เป็นเจตสิกที่ประกอบเฉพาะโณมุตจิตเท่านั้น

ถาม. มานะมีกี่อย่าง อะไรบ้าง ?

ตอบ. มานะ ความถือตัว จำแนกเป็นส่วนใหญ่ ๒ ประการ คือ
 อายาทวามานะความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริงประการหนึ่ง ยาทวามานะ ความถือตัวที่เป็นไปตามความจริงประการหนึ่ง ความถือตัวทั้ง ๒ ประการนี้ จำแนกเป็นรายละเอียดได้ ๘ ประการ คือ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริง ได้แก่วเป็นคณชั้นสูง ถือว่าเป็นคณชั้นกลางประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคณชั้นต่ำประการหนึ่ง ควเป็นคณชั้นกลาง ถือว่าเป็นคณชั้นสูงประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคณชั้นต่ำประการหนึ่ง ควเป็นคณชั้น

คำ ถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการ
หนึ่ง รวมอาถาวมานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริง ๒ ประการ
อาถาวมานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ได้แก่ ตัวเป็นคนชั้นสูง ก็
ถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นกลาง ก็ถือว่าเป็นคนชั้นกลาง
ประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ก็ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง รวม
อาถาวมานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ๓ ประการ รวมมานะความ
ถือตัวทั้งสิ้น ๕ ประการ

ถาม. มานะที่กล่าวมานี้ บางประการก็ไม่น่าจะเห็นเป็นถือตัว
เช่นตัวเป็นคนชั้นสูง ถือว่าเป็นคนชั้นกลางหรือชั้นต่ำเป็นต้น ดูกลับจะเป็น
การถ่อมตนเสียอีก หรือที่ถือตัวตามความเป็นจริง เช่นตัวเป็นคนชั้นสูง
ก็ถือว่าเป็นคนชั้นสูง ตัวเป็นคนชั้นกลางก็ถือว่าเป็นคนชั้นกลาง ตัวเป็นคน
ชั้นต่ำก็ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำ ดังนี้ เมื่อถือตามความเป็นจริงแล้ว จะว่าเป็น
การถือตัวอย่างไร ?

ตอบ. ความถือตัวนี้ แม้จะเห็นว่าตนเป็นคนสูงต่ำอย่างไรก็ตาม
และการเห็นเช่นนั้นจะเป็นไปตามความเป็นจริงหรือไม่ก็ตาม ข้อสำคัญ
ย่อมมีอยู่ว่า เห็นว่าตนเป็นคนสำคัญกว่าผู้อื่น ไม่ยินดีคบค้าสมาคมกับใคร
ไม่ต้อนรับใครด้วยอาการอันเป็นไมตรี ไม่อ่อนน้อมแก่ใคร ๆ ทั้งสิ้น
อาการดังกล่าวนี้แหละ จึงเป็นมานะ ความถือตัว

ถาม. โทโสเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. โทโสเจตสิก ความประทุษร้าย ได้แก่สภาพธรรมที่
ประทุษร้ายในอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. จณฺทิกุกฺกขโณ มีความดุร้ายหยาบกระด้าง เป็นลักษณะ

๒. อตฺตโน นิสฺสยทหนฺรโส มีการแผดเผานิสัยของตน

เป็นกิจ

วิสฺสพฺปนฺรโส มีความกระสับกระส่ายพลุ่งพล่าน เป็นกิจ

๓. ทุสฺสสนปจฺจุปฺปญฺจาโน มีการทำลายตนและบุคคลอื่น เป็น

ผลปรากฏ

๔. อาฆาตวตฺตูปฺทญฺจาโน มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต

เป็นเหตุไถ่

ถาม. วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต เป็นอย่างไร?

ตอบ. วัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความอาฆาต มี ๑๐ ประการ คือ

๑. ผู้ใดทำความเลื่อมเสียให้แก่เราแล้ว

๒. ผู้กาดังทำความเลื่อมเสียให้แก่เรา

๓. ผู้จงกทำความเลื่อมเสียให้แก่เรา

๔. ผู้ใดทำความเลื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเราแล้ว

๕. ผู้กาดังทำความเลื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเรา

๖. ผู้จงกทำความเลื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเรา

๗. ผู้ใดทำประโยชน์ให้แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเราแล้ว

๘. ผู้กาดังทำประโยชน์ให้แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา

๙. ผู้จงกทำประโยชน์ให้แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา

๑๐. ความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร เช่น ร้อนมาก

หนาวมาก ฝนตก ฝนไม่ตก หรือเมื่อเดินสะดุดตอไม้ หรือเหยียบหนาม

หรือทำของแตก เป็นต้น

ถาม. ตามที่กล่าวไว้ว่า สกทาคามีนุคคตประหานกิเเตสได้เท่ากับ โสดาบันนุคคต แต่ทำ โดระ โทสะ ให้เบาบางลง จะกล่าวให้ชัดลงไปได้หรือไม่ว่า เบาบางลงแค่ไหนและอย่างไร เช่นจะกล่าวไว้ว่า โสดาบันนุคคต ยังประกอบวิคกมกิเเตสอยู่ แต่สกทาคามีนุคคตเหลืออยู่เพียงปริยฐานกิเเตสเท่านั้น ได้หรือไม่?

ตอบ. การประหานกิเเตสของพระอริยบุคคล ชั้นมสังคณัพระบาท กล่าวไว้โดยนัยจิตตูปบาท^{๖๕} คือ ทิฏฐิจิตตัมปยุตตจิต ๔ ดวง วิจิกิจฉา- ตัมปยุตตจิต ๑ ดวง และ ทิฏฐิจิตตวิปยุตตจิต ๔ ดวง โทสมุตตจิต ๒ ดวง เฉพาะที่เป็นอุปายคมนิยะนำไปสู่อบายได้ ประหานได้ด้วยอำนาจ โสดาปัตติมคคณญาณ อกุศลจิตตูปบาทที่ไม่เป็นอุปายคมนิยะ แต่เป็นชนิด อย่างหยาบ ได้แก่ทิฏฐิจิตตวิปยุตตจิต ๔ ดวง โทสมุตตจิต ๒ ดวง และ อุตฺตัจฉิตตัมปยุตตจิต ๑ ดวง ในฐานะปหานเนกัฏฐะ ประหานได้ด้วยอำนาจ สกทาคามีนุคคตญาณ อกุศลจิตตูปบาทที่ไม่เป็นอุปายคมนิยะ และเป็น ชนิดอย่างประณีต ได้แก่ทิฏฐิจิตตวิปยุตตจิต ๔ ดวง ที่เกี่ยวกับกามราคะ โทสมุตตจิต ๒ ดวง และอุตฺตัจฉิตตัมปยุตตจิต ๑ ดวง ในฐานะปหานเนกัฏฐะ ประหานได้ด้วยอำนาจอนาคามิมคคณญาณ อกุศลจิตที่เหลือ ได้แก่ทิฏฐิ- จิตตวิปยุตตจิต ๔ ดวง ที่เกี่ยวกับภวราคะ และอุตฺตัจฉิตตัมปยุตตจิต ๑ ดวง ประหานได้ด้วยอำนาจอรหัตตมคคณญาณ

ปหานเนกัฏฐะ หมายความว่า กิเเตสที่สงบลง โดยฐานะที่เสมอกับกิเเตสที่ถูกประหานแล้ว

^{๖๕} ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ทิฏฐิจิตตวิปยุตตจิต ๔ ดวง ได้ถูกมคคณญาณ ประหาน ๔ ครั้ง และโทสมุตตจิต ๒ ดวง กับอุตฺตัจฉิตตัมปยุตตจิต ๑ ดวง จิต

๓ ดวงนี้ ได้ถูกมัลลิกญาณประหานครวณะ ๓ ครั้ง ซึ่งการประหานครวณะ
ครั้งนั้น ย่อมประหานครไปตามกำลังความดำริของมัลลิกญาณนั้น ๆ

หรือจะกล่าวอย่างรวบรัดว่า พระโศตบับันบุคคลประหานครอกุศลที่จะ
นำไปสู่อบายภูมิได้ทั้งหมด พระสังกาศคามิบุคคลประหานครอกุศลที่ไม่นำไป
สู่อบายภูมิ แต่เฉพาะชนิดที่เป็นอย่างหยาบได้ทั้งหมด พระอนาคามิบุคคล
ประหานครอกุศลที่ไม่นำไปสู่อบายภูมิ ชนิดที่ประณีตสุขุม เฉพาะที่เกี่ยวกับ
การระคายและพยาบาทได้ทั้งหมด พระอรหันต์บุคคลประหานครอกุศลชนิดที่
ประณีตสุขุม ที่เกี่ยวกับภวระคายได้ทั้งหมด หรือจะกล่าวว่พระอรหันต์-
บุคคลนั้น ประหานครอกุศลได้หมดสิ้นไม่มีเหลือเลยก็ได้

ถาม. ผู้พรหมวิหาร หรือผู้บรรลุมุตตากรรมฐาน คุณธรรม
ของท่านผู้นั้น ย่อมแผ่ไปโดยไม่จำกัด ไม่มีประมาณ แต่ท่านที่ว่านี้ ย่อม
ยังไม่หมดโทษ ถ้าเช่นนั้น พรหมวิหารของท่านจะสมบูรณ์ได้อย่างไร ?

ตอบ. การเจริญเมตตาพรหมวิหาร ย่อมมีข้อโทษเจตสิก เป็น
ประธาน จริงอยู่ สัมภกกรรมฐานนั้น แม้ทั้งหมด ย่อมไม่ได้ประหานครกิเลส
ค้นหาให้สูญสิ้นไป คงเพียงแต่ข่มให้กิเลสค้นหาตั้งบอยู่เท่านั้น จึงกล่าว
ไม่ได้ว่า ผู้บรรลุมุตตาพรหมวิหารไม่มีโทษ แต่อาจกล่าวได้ว่า ในขณะที่
ที่จิตอยู่ในเมตตาพรหมวิหาร อันเป็นรูปาวจรมานั้น โทษจะไม่เกิดเลย
เพราะเมตตาพรหมวิหารมีข้อโทษเจตสิกเป็นประธานดังกล่าวแล้ว ถ้าขณะ
ใดจิตมีโทษเกิดขึ้น ก็ย่อมหมายความว่า ขณะนั้น ท่านผู้นั้นได้พ้นจาก
ฐานะเป็นผู้เจริญเมตตาพรหมวิหารแล้ว ต่างกันเป็นคนละขณะ ฉะนั้น
ย่อมกล่าวได้ว่า ผู้เจริญเมตตาพรหมวิหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขณะที่

ที่อยู่ในการพิจารณา ขณะนั้น โทษะย่อมไม่เกิด พรหมวิหารธรรมของ ท่านผู้นั้นย่อมสมบูรณ์ แต่ถ้าขณะใดโทษะเกิดขึ้น ขณะนั้น ย่อมพ้นจากฐานะที่จะเรียกว่า ผู้มีพรหมวิหาร ต่างขณะกัน

ถาม. อิดสาเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. อิดสาเจตสิก ความริษยา ได้แก่สภาพที่ไม่พอใจในสมบัติ หรือคุณความดีของผู้อื่น มีอรรถ ๔ ประการ คือ

๑. ประสมปัตตานิ อุตฺตฺยยนลกฺขณา มีความริษยาต่อสมบัติของผู้อื่น เป็นลักษณะ

๒. ตตฺถ อนภิริตฺธา มีความไม่ยินดี ไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นกิจ

๓. ตโต วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา มีความเบือนหน้าหนีจากสมบัติของผู้อื่น เป็นผลปรากฏ

๔. ประสมปัตติปทฺฐานา มีสมบัติของผู้อื่น เป็นเหตุไถ่

ถาม. ความพอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นโณภะ ความไม่พอใจในสมบัติของผู้อื่น เป็นอิดสา ทำอย่างไรจึงจะพ้นโทษทั้ง ๒ ประการนี้ ?

ตอบ. เพียงแต่มีความยินดีพอใจในสมบัติของผู้อื่น ด้วยอาการที่เห็นว่างามหรือมีราคามาก ไม่ได้เจือด้วยความอยากได้มาเป็นของตนด้วยความไม่ชอบธรรม ถึงแม้จะนับเป็นโทษก็เพียงฐานะที่ยังตะอูปาทานไม่ได้ ไม่ถึงเป็นอกุศลทุกจริต ความไม่ยินดีในสมบัติของผู้อื่น ถ้าด้วยเห็นว่าไม่ใช่ของตน ก็ไม่มีโทษ เว้นแต่จะไม่พอใจด้วยเห็นว่าผู้อื่นไม่ควรจะมี ที่ชื่อว่าริษยา จึงจะมีโทษ การปฏิบัติเพียงแต่ทำใจเฉย ๆ อย่าอยาก

ได้ด้วยความไม่ชอบธรรมแต่อย่าริษยาเท่านั้น^๕ ก็จะพ้นจากโทษทั้ง ๒ ประการนี้^{๕๖}ได้

ถาม. มัจฉริยะเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. มัจฉริยะเจตสิก ความตระหนี่ ได้แก่งภาพที่มีความหวง
แหนทรัพย์สินสมบัติ หรือคุณความดีของตน มีอรรถ ๔ ประการ โดย
เฉพาะ คือ

๑. อตฺตโน สมฺปตฺตินํ นิกหนลกฺขณํ มีความหวงแหนทรัพย์สิน
สมบัติของตน เป็นลักษณะ

๒. ตาสฺเยว ปเรหิ สาธารณภาวอกุขมนรสํ มีการไม่ชอบ
ให้สมบัติของตนเป็นสาธารณะแก่บุคคลอื่น เป็นกิจ

๓. สงฺโกจนปจฺจุปฺปญฺจํ มีความเหนียวแน่นไม่ปล่อยแผ่ เป็น
ผลปรากฏ

กฏกณฺฐกตาปจฺจุปฺปญฺจํ มีการคดโกง เป็นอาการปรากฏ

๔. อตฺตสมฺปตฺติปทฺฏฺจํ มีสมบัติของตนเป็นเหตุไถ่

ถาม. มัจฉริยะมีกี่อย่าง อะไรบ้าง แต่จะอย่างหมายความว่า
อย่างไร ?

ตอบ. มัจฉริยะมี ๕ อย่าง คือ ๑. อาวาสมัจฉริยะ หวงที่อยู่
อาศัย ๒. กุลมัจฉริยะ หวงตระกูล ๓. ลาภมัจฉริยะ หวงลาภ
๔. ฐัมมมัจฉริยะ หวงความรู้ ๕. วัณณมัจฉริยะ หวงความงาม

๑. อาวาสมัจฉริยะ หมายความว่า เป็นเจ้าอาวาสปกครองวัด
ก็ดี เป็นเจ้าคณะปกครองคณะก็ดี เมื่อมีพระภิกษุผู้มีศีลอาจารย์มาขอ

อยู่ใหม่ หรืออยู่มาแต่แต่เดิมก็ดี ไม่พอใจให้อยู่ ต้องการให้ไปเสียให้พ้น ชื่อว่า อาวาสมัจฉริยะ แต่ถ้าพระภิกษุนี้ประพฤติปฏิบัติไม่ดี ก็ไม่เป็นอาวาสมัจฉริยะ สำหรับฆราวาสก็อนุโมทนาทำนองเดียวกัน

๒. กุลมัจฉริยะ สำหรับบรรพชิต ได้แก่ หวงตระกูลอุปถาก ไม่ยินดีให้ภิกษุอื่นไปคุ้นเคยกับตระกูลอุปถากของตน สำหรับฆราวาสได้แก่การเกียจกันหลงเหินพวกร่วงวงศ์สกุล ไม่ต้องการให้สัมพันธ์กับผู้อื่น ชื่อว่า กุลมัจฉริยะ แต่ถ้าบุคคลผู้จะมาเกี่ยวข้องกับนั้น เป็นคนไม่ดีก็ไม่เป็นกุลมัจฉริยะ

๓. ตาภมัจฉริยะ สำหรับบรรพชิตได้แก่ความเพ่งในตาที่ท่ายกจิตมาถวายเป็นอื่น แต่ตนอยากได้เสียผู้เดียว หรือวัตถุสิ่งของ ๆ คนนี้ อยู่เกินจำเป็น เมื่อมีเพื่อนสหัมมิกมาขอ ก็มีความหวงเหินไม่ให้ปันตามสมควร ชื่อว่า ตาภมัจฉริยะ แต่ถ้าผู้รับตาภที่ท่ายกจิตมาถวายเป็นอื่น หรือผู้มาขอวัตถุสิ่งของก็ดี เป็นผู้มีคุณประพฤติไม่ดี เช่นอาศัยการที่ได้ตาภนั้นแล้ว จะทำให้เกิดมานะข่มขู่ผู้อื่นที่ตาภน้อยกว่าตน เป็นต้น ความเพ่งในตาหรือหวงเหินวัตถุสิ่งของดังกล่าวนี้ ก็ไม่เป็นตาภมัจฉริยะ สำหรับฆราวาสก็อนุโมทนาในการทำนองเดียวกัน

๔. ธรรมมัจฉริยะ สภาพที่ชื่อว่าธรรมในที่นี้ จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ ปริยัติธรรม และปฏิบัติธรรม การศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกาต่าง ๆ ชื่อว่า ปริยัติธรรม การปฏิบัติธรรมจนได้มรรค ผล นิพพาน ชื่อว่า ปฏิบัติธรรม พระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมจนได้มรรค ผล นิพพานแล้วนั้น ที่จะไม่มีความหวงเหินในปฏิบัติธรรมเป็นอันไม่มี แต่ในส่วนปริยัติธรรมนั้น อาจมีความหวงเหินได้อยู่ เช่นผู้ที่มีความรู้ทาง

ธรรม แต่ห่วงหาเหวความรู้อของคน ไม่ต้องการให้ผู้อื่นรู้ ฉะนั้น ด้ภาพที่
ชื่อว่า รัมมมัจฉริยะ จึงได้แก่ปริยัติรัมมมัจฉริยะโดยเฉพาะ แต่ถ้า
ผู้มาขอศึกษาเป็นผู้มัวอหิงสาไม่ด้ ถ้าสอนให้แล้วจะนำวิชานั้นไปใช้ใน
ทางที่ผิด ไม่สอนให้ ก็ไม่เป็นรัมมมัจฉริยะ

๕. วัณณมัจฉริยะ มี ๒ อย่าง คือ สริริวรรณะ การมีรูปร่าง
สวยงาม อยากให้สวยงามเฉพาะตนผู้เดียว ไม่ยินดีในความสวยงาม
ของผู้อื่น แม้ผู้กล่าวยกย่องความสวยงามของผู้อื่นก็ไม่พอใจฟัง ชื่อว่า
สริริวัณณมัจฉริยะ คุณวรรณะ การมีคุณความดี เช่นปฏิบัติซุกตัก
ได้ด้ หรือปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานได้ด้ (โดยเฉพาะการปฏิบัติ
วิปัสสนากรรมฐาน ที่ยังไม่ถึงขั้นได้มรรคผลนิพพาน) ก็พอใจจะให้
ปฏิบัติได้ด้เฉพาะตน เพียงแต่มีผู้สรรเสริญผู้อื่นก็ไม่พอใจฟัง ชื่อว่า
คุณวัณณมัจฉริยะ แต่ถ้การกล่าวยกย่องสรรเสริญนั้นไม่เป็นความจริง
การไม่พอใจฟังนั้นก็ไม่ได้เป็นวัณณมัจฉริยะ

ถาม. มีคำกล่าวว่ ผู้ที่เป็นบุคคลชั้นโสดาบัน ไม่มีอัสถัมมัจฉริยะ
แต่เมื่อโสดาบันบุคคลยังระโหทะไม่ได้ จะว่ไม่มีอัสถัมมัจฉริยะได้อย่างไร?

ตอบ. อัสสา เป็นด้ภาพที่ไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของ
บุคคลอื่น คือ เห็นไปว่าผู้อื่นไม่ควรจะมีสมบัติหรือความดีดังที่เป็นอยู่
อัสถำนันมีสมบัติของผู้อื่นเป็นแดนเกิด มัจฉริยะ เป็นด้ภาพที่มัวความ
ห่วงหาพยสมบัติหรือคุณความดีของตน ไม่พอใจจะให้เป็นประโยชน์แก่
ผู้อื่น มัจฉริยะนันมีสมบัติของตนเองเป็นแดนเกิด แต่โหทะเป็นด้ภาพที่
ประทุษร้ายในอารมณ์ทั่ว ๆ ไป ด้ภาพที่ไม่พอใจทั้งหทัย จะเกิดด้วย

อารมณ์ใดก็ตาม ชื่อว่าโทษทั้งนั้น ฉะนั้น พระโศดาบันบุคคล ถึงแม้จะ
 อิด้าแถมัจฉริยะได้เป็นสมุจเจตสิกจริง แต่ก็ยังระความไม่พอใจในอารมณ์
 ทั่วๆ ไปไม่ได้ เว้นแต่อารมณ์โทษที่เป็นอภัยคณียะ ซึ่งจะนำไปสู่
 อภัยภูมิได้เท่านั้น จึงจะได้เด็ดขาดเช่นเดียวกับอิด้าแถมัจฉริยะ
 เหมือนกัน

ถาม. กุกกุจเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. กุกกุจเจตสิก ความร้อนใจ ได้แก่งภาพที่มีความรำคาญ
 ใจในทุจจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจจริตที่ไม่ได้ทำ มีอรรถ ๔ ประการ
 โดยเฉพาะ คือ

๑. ปจฺจนฺตูปลักฺขณํ มีความร้อนใจในภายหลัง เป็นลักษณะ
๒. กตาทานุโสจณรตํ มีความโศกเศร้าอยู่เนื่อง ๆ เป็นกิจ
๓. วิปฺปฏิสํสารปจฺจุปฺปฺญจํ มีความเดือดร้อนใจ เป็นผลปรากฏ
๔. กตาทปาทฺถจํ มีอกุศลที่ทำแล้วและกุศลที่ไม่ได้ทำ
 เป็นเหตุไถ่

เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า โทษตุกะ โดยยกโทษเจตสิกเป็นหัวหน้า
 เป็นเจตสิกที่ประกอบเฉพาะโทษมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น

ถาม. ถิ่นเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. ถิ่นเจตสิก ความหดหู่ ได้แก่งภาพที่ทำให้จิตเซื่องซึม
 ท้อถอยจากอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อนฺตฺสาหลกฺขณํ มีความไม่อด้าหะ เป็นลักษณะ
๒. วิริยวิโทนรตํ มีการทำตายความเพียร เป็นกิจ

๓. สัมผัสปัจจุปัตถุจันน์ มีความท้อถอย จม อืด เป็นผลปรากฏ

๔. อโยนิโสมนสิการปทฏุจันน์ มีการทำไว้ในซึ่งอารมณ์ โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุไถ่

ถาม. มิตทเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. มิตทเจตสิก ความง่วงเหงา ได้แก่งภาพที่ทำให้เจตสิก เชื่องซึมท้อถอยจากอารมณ์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อกมฺมณฺณตาลกฺขณํ มีความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ

๒. โอตฺถนรํสํ มีความบิตกกัณำบังดัมปยุตฺตธรรม เป็นกิจ

๓. ลีนตาปัจจุปัตถุจันน์ มีความท้อถอย เป็นผลปรากฏ

จปฺลาโยกานิทฺทาปัจจุปัตถุจันน์ มีการหลับโงก เป็นอาการปรากฏ

๔. อโยนิโสมนสิการปทฏุจันน์ มีการทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์ โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุไถ่

เจตสิก ๒ ดวงนี้ ชื่อว่า ถิทุกะ โดยยกถิ่นเจตสิกเป็นหัวหน้า เป็นเจตสิกที่ประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวงเท่านั้น

ถาม. ถิ่นเจตสิกแถมมิตทเจตสิก ๒ ดวงนี้ ดูจะเหมือน ๆ กัน มีอะไรแตกต่างกันที่จะเห็นได้ชัดบ้าง?

ตอบ. เจตสิก ๒ ดวงนี้ ไม่มีอะไรแตกต่างกันเป็นพิเศษ เพียงแต่ถิ่นเจตสิกมีหน้าที่ทำให้ จิต ที่เกิดพร้อมกันกับตนท้อถอยจากอารมณ์ ส่วนมิตทเจตสิก มีหน้าที่ทำให้เจตสิก ที่เกิดพร้อมกันกับตนท้อถอยจากอารมณ์

เท่านั้น อุปมา ถิ่นเหมือนดวงไฟ มิทธะเหมือนแสงสว่าง เมื่อตกถึงดวง
พร้อมกัน ฉะนั้น เจตสิก ๒ ดวงนี้จึงเกิดร่วมกันเสมอ

ถาม. วิจิกิจจาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. วิจิกิจจาเจตสิก ความสงสัย ได้แก่สภาพที่มีความดังเด
สงสัย ไม่ตกใจ คือวิพากษ์วิจารณ์ในคุณพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์
เป็นต้น มีกรรม ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. สัสยลกฺขณา มีความสงสัย เป็นลักษณะ

๒. กมฺปนรสา มีความหวั่นไหว เป็นกิจ

๓. อนิจฺจนฺยปจฺจุปฺนฺจฺจนา มีความไม่สามารถตัดสินได้ เป็น
ผลปรากฏ

อนนทสคฺคาหปจฺจุปฺนฺจฺจนา มีการจับอารมณ์หลายอย่าง เป็น
อาการปรากฏ

๔. อโยนิโสมนสิการปทฺนฺจฺจนา มีการทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์
โดยอุบายอันไม่แยบคาย เป็นเหตุไถ่

วิจิกิจจาเจตสิก ประกอบเฉพาะวิจิกิจจาธัมมปยุตตจิตดวงเดียว
เท่านั้น

ถาม. เอกกคฺคาเจตสิก ความตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เป็นศัพท์
จิตตธำรณเจตสิก ประกอบกับจิตทุกดวง วิจิกิจจาเจตสิก ความดังเด
สงสัย เป็นเจตสิกที่ประกอบกับวิจิกิจจาธัมมปยุตตจิต ฉะนั้น เมื่อวิจิกิจจา
ธัมมปยุตตจิตเกิดขึ้น เจตสิก ๒ ดวงนี้ย่อมต้องประกอบพร้อมกัน แต่สภาพ
ของเจตสิก ๒ ดวงนี้ มีอาการตรงกันข้าม จะประกอบในจิตดวงเดียวกัน
ได้อย่างไร?

ตอบ. เอกัคคตาเจตสิก เป็นสภาพที่ตั้งบแต่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์เดียว วิจิกิจนาเจตสิก เป็นสภาพที่มีความตั้งเด่งดัยไม่แนใจ แต่แท้จริงอารมณ์ที่วิจิกิจนาได้รับก็เป็นอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นอารมณ์อันเดียว^๕นั่นเอง หากแต่สภาพของวิจิกิจนาไม่สามารที่จะพิจารณาให้ทราบได้ว่า อารมณ์นั้นเป็นอะไรแน่เท่านั้น ไม่ใช่วิจิกิจนา^๕รับอารมณ์คราวเดียวได้หลายอารมณ์ ที่ว่าวิจิกิจนามีการจับอารมณ์หลายอย่าง เป็นอาการปรากฏ^๕นั้น หมายความว่า การแสดงออกของวิจิกิจนา เป็นเสมือนกับจับอารมณ์หลายอย่าง แต่สภาพที่แท้^๕นั้น วิจิกิจนา^๕รับอารมณ์ได้คราวละอันเดียวเท่านั้น ฉะนั้น ถ้าว่าถึงสภาพการรับอารมณ์เจตสิก ๒ ดวงนี้ ไม่ได้มีอาการขัดกันโดยตรง.

โสภณเจตสิก

ถาม. โสภณเจตสิกเป็นอย่างไร เพราะเหตุใดจึงมี ๒๕ ดวง ?

ตอบ. โสภณเจตสิก เป็นเจตสิกฝ่ายดี ประกอบได้เฉพาะโสภณจิต มี ๒๕ ดวง เพราะจำแนกเป็น ๔ พวก คือ โสภณสาธารณเจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบกับโสภณจิตทุกดวง มี ๑๘ ดวง ได้แก่ สัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโศกะ อโทสะ ศรัทธมัทสนัตตตา กายมัตตัตถิ จิตตมัตตัตถิ กายตหุตา จิตตตหุตา กายมุตฺตาทา จิตตมุตฺตาทา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตตชุกตา พวกหนึ่ง และวิรัตเจตสิก ๓ ดวง ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ พวกหนึ่ง อปฺปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ได้

แก้ กรรณำ มุฑิตา พวกหนึ่ง กับบุญญินทรีย์เจตสิกอีก ๑ ดวง เจตสิก ๓ พวกนี้ ประกอบกับโศภณจิตได้เป็นบางดวง ไม่ใช่ทุกดวง รวม ๒๕ ดวง

ถาม. ในโศภณธารารณเจตสิก ตั้งแต่ตั้งตาเป็นต้น จนถึง
คัตตรัมมัชฌัตตตาเป็นที่สุด รวม ๗ ดวง มีย่างละ ๑ ดวง ส่วนตั้งแต่
ปัสสัทธิเป็นต้น จนถึงอุชุกตาเป็นที่สุด มีย่างละ ๒ ดวง โดยแยกเป็น
กายและจิต ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุใด?

ตอบ. ฌภาพของโถฌณเจตสิก ๘ ดวงแรก ตั้งแต่ตั้ชฌาจนถึงตั้ตรมฌมัตตตาคาเป็นฌภาพที่เบ็ญอยู่แต่เฉพาะในนามชรรรม ไม่ใช่ตั้ทั่วไปในร่าฌกายทงหมด ส่วนอื่ก ๒ ดวงหลัง ตั้งแต่บั้ตั้ชฌาจนถึงอุชฌกตาคา เป็นฌภาพที่เบ็ญไปใฌนามชรรรมตลตถึงวิญญัตติรูล เช่น บั้ตั้ชฌา ความดงเบ็ญตั้น จึงตอฌมเจตสิกเบ็ญคู้ ๆ จ่าแนกเบ็ญจิตดวงหึ่ง ต่าหรั้ปรุฌแต่งจิต จ่าแนกเบ็ญกายดวงหึ่ง ต่าหรั้ปรุฌแต่งนามชรรรม ๓ ซึ่งจะครอบคดุมถึงวิญญัตติรูลด้วย

ถาม. ดัชนีราคาเฉลี่ย เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ถัดจากเจตสิก ความเชื่อ ได้แก่ความเลื่อมใสในพระพุทธ
พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อกรรมและผลของกรรม มี
อรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. สหุทหนลกขณฯ น้ความเช่อในผ่ายด้ เป้นดกษณะ

โอบุปนลกฺขณา มีคามปตฺทิจเชตฺตวักขณานา เป็น
ลักษณะ

๒. ปสาทนรธา มีความเต็มได้ เป็นกิจ

ปลูกขนุนรสชาติ มีความเด่นไป เป็นกิจ

๓. อกาปุสฺสียปจฺจุปฺนฺจฺจนา มีความไม่ชุ่มมัว เป็นผดปรากฏ

อริมุตฺติปจฺจุปฺนฺจฺจนา มีความน้อมใจเชื่อ เป็นอาการปรากฏ

๔. สทฺธเชยฺยวตฺถุปทฺฐจฺจนา มีวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นเหตุไถ่

สทฺธมฺมสฺสวนาทิสฺสตาปตฺติยฺกปทฺฐจฺจนา มีองค์แห่ง
สฺสตาปตฺติมรรค มีการฟังพระสัทธรรม เป็นต้น เป็นเหตุไถ่

ถาม. ถ้าสัทธา เป็นความเชื่อข้างฝ่ายดี ที่เป็นกุศล ความ
เชื่อข้างฝ่ายชั่ว ที่เป็นอกุศล ที่ปัจจุบันกำลังชักจูงกันอยู่ทั่วไป จะเรียก
ว่าอะไร ?

ตอบ. ความเชื่อข้างฝ่ายชั่ว ที่เป็นอกุศล จะเรียกว่าอะไร ย่อม
แล้วแต่การชักจูงนั้นเกิดจากมูลใด กล่าวคือ มูลทางฝ่ายอกุศลก็มี โภภมุต
โทธมุต โมหมุต ถ้าการชักจูงนั้นเกิดจากมูลใด เช่นชวนกันให้ไปดัก
ทรัพย์ เป็นต้น การเชื่อเช่นนั้น (ส่วนใหญ่) ก็ชื่อว่าเชื่อด้วยอำนาจโภภะ
ถ้าชวนกันให้ไปทำการฆ่าสัตว์ การเชื่อเช่นนั้น ก็ชื่อว่า เชื่อด้วยอำนาจ
โทธะ หรือชวนให้สงสัยในคุณของพระรัตนตรัย การเชื่อเช่นนั้น ก็ชื่อว่า
เชื่อด้วยอำนาจโมหะ ดังนี้ เป็นต้น

ถาม. วัตถุเป็น^{๑๕}ที่ตั้งแห่งความเชื่อ เป็นอย่างไร ?

ตอบ. วัตถุเป็น^{๑๕}ที่ตั้งแห่งความเชื่อ ได้แก่ พระรัตนตรัย กรรม
ผลของกรรม

ถาม. คำว่า สัทธา ฉันทะ ราคะ ตัณหา มีความหมายต่างกัน
อย่างไร ?

ตอบ. สัทธา ได้แก่ความเต็มใจในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เป็นความเชื่อ ในฝ่ายดีฝ่ายกุศล ฉันทะ ได้แก่สภาพที่พอใจในอารมณ์ที่ต้องการ โดย มีความปรารถนาที่จะกระทำ

ราคะ และ ตัณหา ทั้ง ๒ คำนี้ องค์ธรรมได้แก่โดมเจตสิกอย่าง เดียวกัน โดมเจตสิกเป็นองค์ธรรมได้หลายอย่าง เช่น สัมมุทัยฉัจ และ ราคะ โดมะ ตัณหา อภิชฌา อุปาทาน ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ ดัง อุปมาว่า มังคุดหนึ่งนอนอยู่ในโพรงไม้ งูตัวหนึ่งรู้สึกอยากกินอาหาร จึง ออกจากโพรงไม้ไปแสวงหาอาหาร ครั้นเห็นกบหรือเขียด ก็จึงจะคาบ เมื่อคาบแล้วก็คาบไว้อย่างมั่นคง ไม่ยอมปล่อย ไม่ยอมวาง จนกบหรือ เขียดนั้นตายไป งูนั้นก็กินเป็นอาหาร ฉนใด โดมเจตสิก ก็ฉนนั้น คือ ขณะที่คุณคตอยู่เฉย ๆ ยังไม่มีอารมณ์ในปัจจุบันภพมากระทบนั้น ราคะ- สัมมุทัยมีอยู่ คุณคตจะนอนอยู่กันคุ่ม เมื่อยังไม่มีใครมาทวง ก็ปรากฏ คุณไม่มี อันที่แท้มีอยู่ ฉนนั้น อนุสัย คือราคะนั้น จึงอุปมาเหมือนกบงูที่ กำลังนอนอยู่ในโพรงไม้ ขณะที่บุคคลนี้ต้องการอารมณ์ต่าง ๆ มีรูป เป็นคณนั้น เป็นโดมะ เท่ากับงูที่อยากอาหาร แต่ยังไม่ได้เคลื่อนที่ออกไป ขณะที่บุคคลแสวงหาอารมณ์ต่าง ๆ อยู่ฉน เป็นตัณหา เท่ากับงูที่กำลัง เดือดไปหาอาหาร ขณะที่บุคคลกำลังจะเอาอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง อยู่ฉน เป็นอภิชฌา เท่ากับงูที่กำลังจะคาบกบหรือเขียดนั้น ขณะที่ บุคคลได้อารมณ์ตามปรารถนาแล้วก็คณนั้น ถ้ามโนว่า ของเรา ๆ นั้นเป็น อุปาทาน เท่ากับงูที่กำลังคาบกบคาบเขียดไว้ไม่ยอมปล่อย ฉน จะเห็น

ได้ว่า ฐัณฺโณอยู่ในโพรงไม้กับฐัที่กระทำอาการต่าง ๆ ฐั ก็เป็นฐัตัวเดียว
 กันนั้นเอง ฐัณฺณโค รากะ โดระ คณฺหา อภิขณฺหา อุปาทาน ฐัณฺโณ
 เรียกไปต่าง ๆ กันนั้น แท้จริงองค์ธรรมก็โต้แย้งโดยเจตสิกอันเดียวกัน และ
 อาการที่กระทำต่าง ๆ กันเหล่านี้ ก็คือเหตุให้เกิดทุกข์ อันโต้แย้งด้วยตัณ
 หังสณฺ และโดยเฉพาะคณฺหานั้น ท่านยังจำแนกลักษณะไว้อีกหลาย
 ประการ คือ

๑. โปโนพุกฺกิกา มีลักษณะก่อให้เกิดภพใหม่ คือให้เกิดบ่อย ๆ
๒. นนฺทิราศสหคตา มีลักษณะประกอบด้วยความกำหนัด
 ด้วยอำนาจความเพติดเพตินในอารมณ์นั้น ๆ มีรูป เป็นต้น
๓. ตตฺตฺร ตตฺตฺราภินนฺทินี มีลักษณะเพติดเพติดและคิดอยู่ใน
 อารมณ์นั้น ๆ ในภพนั้น ๆ คือคิดอยู่ในภพที่เกิดขึ้น
๔. ภวเนตฺติ มีลักษณะนำไปในภพ
๕. ตณฺหาสิเนโห มีลักษณะเป็นยางเหนียว ทำให้พืชไม่ตาย
 คือ ทำให้บุคคลเกิดบ่อย ๆ
๖. โสตลภฺขณา มีลักษณะไหลไปตามกระแส ๓๖ คือ ไหลไป
 ตามอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ทั้งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน
๗. มนาปสฺสวณา มีลักษณะไหลไปตามอารมณ์ที่ยังใจให้เฝือก
 อาบ คือ ไหลไปตาม รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าใคร่ น่า
 ชอบใจ น่าปรารถนา
๘. ผุสฺสลภฺขณา มีลักษณะกล้าแข็ง เฝือกร้อน บัณฑิต

๕. ตสึณลกฺขณา มีลักษณะหวาดสะดุ้ง คือ ถ้าค้นหาเกิดขึ้นมาแล้วทำให้บุคคลล้มคว่ำ ต้มกั่ว ต้มตาย ถ้าไม่ได้เองใจตัวเอง อาจเกิดสะดุ้งตก เกิดฆ่าฟันรันแทงกันและกันได้ จึงให้เกิดความหวาดสะดุ้งแก่ตัวเองและผู้อื่นด้วย

๑๐. วณลกฺขณา มีลักษณะเหมือนป่า ธรรมดาบ้านนี้ ย่อมรกรุงรังไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และเครือเถาวัลย์ต่าง ๆ แม้จะเป็นเวลาดกลางวันก็มีมืด เพราะแสงพระอาทิตย์ส่องไปไม่ค่อยถึง ช่อไม้ไผ่โต ค้นหาทำให้บุคคลให้บอดมืดเหมือนกับป่าอันนั้น หรืออาจจะยิ่งกว่าความมืดของป่าเสียด้วยซ้ำไป เมื่อค้นหาทำให้ตามมืด คือทำให้ตาปัญญาไม่เกิด ถึงจะมีตาเห็นอยู่ก็ดูชื่อว่าตาบอด เพราะไม่มีปัญญามองเห็นอรรถเห็นธรรมได้

๑๑. เหตุลกฺขณา ค้นหา นั้น มีลักษณะก่อให้เกิดทุกข์ต่าง ๆ เช่น ชาติทุกข์ ชาติทุกข์ ชาติทุกข์ มรณทุกข์ โสภณทุกข์ ปริเทวนทุกข์ ทุกขทุกข์ เป็นต้น

๑๒. สัมปยุตฺตลกฺขณา มีลักษณะประกอบสรรพสัตว์ไว้ในภพน้อยใหญ่ ให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ดุจปูอยู่ในกระดัง ไม่มีที่สิ้นสุดยุคคิดได้

ถาม. สัตถาเจตสิก และวิริยเจตสิก (หมายเฉพาะฝ่ายกุศล) ทั้ง ๒ ดวงนี้ ดวงใดจะมีอำนาจสูงส่งกว่ากัน?

ตอบ. เจตสิก ๒ ดวงนี้ จะว่าดวงใดมีอำนาจสูงส่งกว่าดวงใดก็ว่ายาก ดังจะเห็นได้ว่า พระอนาคามบุคคลผู้แก้กถาในสัทธินทรีย์ ย่อม

ปฏินิธิในอวิหาภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่ต่ำกว่า ส่วนพระอนาคามีบุคคลผู้แก้กัฏฐา
ในวิริยนิทรี ย่อมปฏินิธิในอคัพปาภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่สูงกว่า แต่พระนิยต-
โพธิสัตว์ นับแต่ได้พระพุทฺธพยากรณ์แล้ว สำหรับท่านที่เป็นสัทธาธิกะ
บำเพ็ญพระบารมีด้วยศรัทธาเป็นพื้นฐาน ใช้เวลาดำเนิน ๘ อสงไขย กับ ๑
แสนมหากัป ก็ได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ส่วนท่านที่เป็นวิริยาธิกะ
บำเพ็ญพระบารมีด้วยวิริยะเป็นพื้นฐาน ต้องใช้เวลาดำเนิน ๑๖ อสงไขย
กับ ๑ แสนมหากัป จึงจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระวิริยาธิกะ
ต้องใช้เวดามากกว่าพระสัทธาธิกะ

ถาม. สติเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. สติเจตสิก ความระลึกได้ ได้แก่ความระลึกในอารมณ์ที่
เกี่ยวแก่กุศลธรรม มีคุณของพระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น มี
อรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อภิปณฺณลกฺขณา มีความระลึกได้ในอารมณ์เนื่อง ๆ เป็น
ลักษณะ

๒. อสมฺโมสรสา มีความไม่หลงลืม เป็นกิจ

๓. อารกฺขปจฺจุปฺปญฺจานา มีการรักษาอารมณ์ เป็นผลปรากฏ
วิสาภิมุขภาวปจฺจุปฺปญฺจานา มีความมุ่งหน้าเฉพาะต่อ
อารมณ์ เป็นอาการปรากฏ

๔. ธิรสณฺญาปทญฺจานา มีความจำได้แม่นยำมั่นคง เป็น
เหตุไถ่

กายาหิสติปฺปญฺจานปทญฺจานา มีสติพื้นฐาน ๔ คือ กาย
เวทนา จิต ธรรม เป็นเหตุไถ่

ถาม. ในอรรถ & ประการของสติเจตสิก ข้อ & ที่ว่า กายา-
ทิสติปฏิจานปฏิจานา มัตติปัฏฐาน & คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
เป็นเหตุไถ่^๕นั้น จะหมายความว่า มัตติเกิดขึ้นเมื่อใด ก็เท่ากับ
เป็นสติปัฏฐานเมื่อ^๕นั้น เพราะถ้าจะกล่าวกันแล้ว อารมณ์ต่างๆ ที่ระลึก
ได้ก็ไม่พ้นจาก กาย เวทนา จิต ธรรม?

ตอบ. อารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏ ถ้ากล่าวโดยสภาวะก็ไม่พ้นไป
จาก กาย เวทนา จิต ธรรม ถูกต้องแล้ว แต่เมื่อสภาวะเหล่านี้ปรากฏใน
ฐานะเป็นอารมณ์นั้น ถ้าไม่มีสติกำกับอยู่ด้วย ก็ย่อมจะปรากฏแต่สมมุติ
บัญญัติ อันอาจทำให้เกิด โทสะ โทสะ โมหะ ก็ได้ มิใช่จะปรากฏแต่
สภาวะของ กาย เวทนา จิต ธรรม เด่มอไป และสติเจตสิกนั้นอาจเกิดขึ้น
ได้ด้วย ธีรสนญา ความจำได้แม่นยำนั้นคงก็ได้ มิใช่จะต้องเกิดขึ้น
โดย กายาทิสติปฏิจาน สติปัฏฐาน & คือ กาย เวทนา จิต ธรรม
เด่มอไป เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ทรงสภาพเป็นโสภณสาธารณเจตสิก ประ-
กอบกับโสภณจิตได้ทั่วไปเหมือนกัน สภาพของโสภณจิต โดยเฉพาะ
กามาวจรโสภณจิต เป็นญาณสัมปยุต คือ ประกอบด้วยปัญญากัมม^๕ เป็น
วิปยุต ไม่ประกอบด้วยปัญญากัมม^๕ สติปัฏฐาน & เป็นสภาพธรรมที่ต้อง
ประกอบด้วยปัญญา ฉะนั้น ขณะที่สติเจตสิกประกอบด้วยญาณสัมป-
ยุตจิต จะอนุโลมกล่าวว่า ขณะนั้นเป็นสติปัฏฐานก็พอจะกล่าวได้
แต่ขณะที่สติเจตสิกประกอบด้วยญาณวิปยุตจิต ขณะนั้นไม่อาจจะ
กล่าวว่าเป็นสติปัฏฐานได้เลย

ถาม. สติเจตสิก ความระลึกได้ ที่ว่าได้แก่ความระลึกในอารมณ์
ที่เกี่ยวข้องแก่กุศลธรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

นั่น ความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวแก่อกุศลธรรม เช่น กิจที่ทำ คำที่กล่าว
เรื่องราวที่คิด แม้เป็นเวลานาน ๆ บางทีระลึกได้ก็มีอยู่ ความระลึกที่
เกี่ยวแก่อกุศลธรรมดังกล่าวนี้ ได้แก่เจตสิกอะไร?

ตอบ. อกุศลธรรมทั้งหลายย่อมประกอบด้วยสัพพากุศลโยคิเจต-
สิก ๑๔ ดวงเป็นประจำ มีวิตกเจตสิก ความตรึกตรองอารมณ์ ได้แก่
สภาพที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ สัญญาเจตสิก ความจำอารมณ์ ได้แก่
การจำอารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นต้น ฉะนั้น จึงสามารถจำและ
ระลึกอารมณ์ต่าง ๆ ที่ล่วงมาแล้วได้ แต่การจำและระลึกได้ดังกล่าวนี้
ก็เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งย่อมมีการแปรเปลี่ยนสลายไปได้ ไม่ใช่
จะยืนยงคงอยู่ตลอดกาล

ถาม. ความจำและความระลึกได้ที่ว่า เพราะมีวิตกเจตสิก และ
สัญญาเจตสิกเป็นต้นประกอบ จึงจำและระลึกได้นั้น ทางฝ่ายกุศลธรรม
โดยทั่วไปก็มีวิตกเจตสิกและสัญญาเจตสิกประกอบอยู่เช่นเดียวกัน (เว้น
แต่ตั้งแต่ทุกุณยานจิตขึ้นไปจึงจะละวิตกเสียได้) ขอทราบว่า ความระลึก
ได้ที่ประกอบด้วยสติเจตสิก และไม่ประกอบด้วยสติเจตสิกนั้น มีลักษณะ
ต่างกันอย่างไร?

ตอบ. ความระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวแก่อกุศลธรรม อันมีสติ
เจตสิกประกอบนั้น ย่อมเป็นการระลึกถึงคุณแห่งอารมณ์นั้นด้วย แต่ความ
ระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวแก่อกุศลธรรม ซึ่งไม่มีสติเจตสิกประกอบนั้น
สักแต่ว่าเป็นการจำและระลึกได้เท่านั้น ไม่ได้รู้ถึงโทษแห่งอารมณ์นั้นด้วย

ถาม. ที่ว่า ความระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องแก่กุศลธรรม เป็น การระลึกถึงคุณแห่งอารมณ์นั้น จึงมีสติเจตสิกประกอบ ส่วนความ ระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องแก่อกุศลธรรมไม่ได้เป็นการระลึกถึงโทษแห่ง อารมณ์นั้นด้วย ยังสงสัย เพราะการระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องแก่อกุศล ธรรมนั้น ที่ว่าอารมณ์เช่นนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีโทษก็อาจมีได้ ไม่ใช่ไม่รู้ เติมอไป?

ตอบ. ความระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องแก่อกุศลธรรม ซึ่งจะเกิด ความรู้ว่าอารมณ์เช่นนั้นไม่มีโทษ ก็ต่อเมื่อได้พิจารณาอารมณ์นั้นแล้ว อันเป็นหน้าที่ของปัญญาวิมุตติเจตสิก ซึ่งต่างชณะกันกับชณะที่ระลึกได้ถึง อารมณ์นั้นโดยเฉพาะ ส่วนความระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้องแก่อกุศลธรรม อันมีสติเจตสิกประกอบด้วยนั้น ย่อมรู้ถึงคุณแห่งอารมณ์นั้นพร้อมในชณะ เดียวกัน แต่เพียงดีกว่ารู้เพียงธรรมดา ถ้าได้พิจารณาอารมณ์นั้นอย่าง ถ่องแท้ ความรู้นั้นก็เป็นความรู้พิเศษยิ่งขึ้น อันนั้นก็แก่สภาพของปัญ- ญาวิมุตติเจตสิกเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ความระลึกได้ในอารมณ์ที่เกี่ยวข้อง แก่กุศลธรรม จึงมีปัญญาวิมุตติเจตสิกประกอบบ้าง ไม่มีประกอบบ้าง แล้ว แต่ว่ารระลึกได้โดยประกอบด้วยการพิจารณา หรือเพียงแต่ว่ารระลึกได้ เฉย ๆ

ถาม. หิริเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. หิริเจตสิก ความอายต่อบาป ได้แก่ความเกดียดแอะ ต่อบาปต่อการทำงานเป็นอันทุกจริต เหมือนหญิงสาวผู้มีดกุด เห็นบาป เหมือนเห็นคุณ มีอรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. ปาปโต จิคุจนลกฺขณา มีความเกียดต่อบาป เป็นลักษณะ

๒. ปาปานิ อกรณรสา มีการไม่ทำบาป เป็นกิจ

๓. ปาปโต สงฺโกจนปจฺจุปฺปญฺจานา มีความระอายต่อบาป เป็นผลปรากฏ

๔. อตุตถการวปทญฺจานา มีความเคารพตนเอง เป็นเหตุไถ่

ถาม. โอตคัปปเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. โอตคัปปเจตสิก ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ได้แก่ความสะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจฺจริต เหมือนหญิงแพศยา เห็นบาปเหมือนเห็นขอร้อน มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อุตฺตาสลฺกฺขณิ มีความสะดุ้งกลัวต่อบาป เป็นลักษณะ

๒. ปาปานิ อกรณรสี มีการไม่ทำบาป เป็นกิจ

๓. ปาปโต สงฺโกจนปจฺจุปฺปญฺจานิ มีความระอายต่อบาป เป็นผลปรากฏ

๔. ปรการวปทญฺจานิ มีความเคารพบุคคลอื่น เป็นเหตุไถ่

ถาม. หิริเจตสิกกับโอตคัปปเจตสิก คู่มืออาการคล้ายๆ กัน มีอะไรต่างกันที่เห็นได้ชัดบ้าง และเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับจิตต่างกันอย่างไร?

ตอบ. หิริเจตสิกหนักไปข้างมีความระอายต่ออกุศลทุจฺจริต เห็นตนเองมีฐานะไม่สมควรแก่การงานเช่นนั้น จึงชื่อว่าเคารพตนเอง โอตคัปปเจตสิก หนักไปข้างมีความเกรงกลัวต่ออกุศลทุจฺจริต เห็นการงานเช่น

นั้นจะเป็นที่คิดเตียนของบุคคลอื่น จึงชื่อว่าเคารพบุคคลอื่น เจตสิก ๒ ดวงนี้เป็นโสภณสาธารณเจตสิกเช่นเดียวกัน จึงประกอบกับโสภณจิตร่วมกันเสมอ ไม่ต่างกัน เพราะแท้จริงสภาพของโสภณจิตนั้น ที่จะมีภาวะต่อออกุศลทุกจริต แต่ไม่เกรงกลัวต่อออกุศลทุกจริต หรือมีความเกรงกลัวต่อออกุศลทุกจริต แต่ไม่ระอาต่อออกุศลทุกจริตนั้น ไม่อาจมีได้ แต่อาการทั้ง ๒ อย่างนี้ไม่ใช่สภาพอันเดียวกัน จึงต้องมีเจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ประกอบพร้อมกัน จะเว้นดวงใดดวงหนึ่งเสียไม่ได้

ถาม. อโณมเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. อโณมเจตสิก ความไม่อยากได้อารมณ์ ได้แก่ความไม่อยากได้และไม่คิดอยู่ในกามคุณอารมณ์ เหมือนกับหยาดน้ำบนใบบัว มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อลคกุลภาวลกฺขโน มีความไม่คิดไม่ข้องอยู่ในอารมณ์เป็นลักษณะ

อเคธลกฺขโน มีความไม่กำหนดยึดมั่นในอารมณ์ เป็นลักษณะ

๒. อปริคฺคหโรโส มีความไม่ยึดมั่น เป็นกิจ

๓. อนลฺลีนภาวปจฺจุปฺปจฺจาโน มีความไม่คิดอยู่ในอารมณ์เป็นผลปรากฏ

๔. โยนินฺโสมนสึการปทฺฐจฺจาโน มีการทำไว้ในใจซึ่งอารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุไถ่

ถาม. ตามที่กล่าวว่ อโธเจตสิก หมายถึงความไม่ยากได้ อารมณ์ ได้แก่ความไม่ยากได้แต่ไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์นั้น ยาก ทราบว่า อโธเจตสิก ไม่ยากได้แต่ไม่ติดอยู่เพียงกามคุณอารมณ์เท่านั้นหรือ อารมณ์ที่เป็นฌาน อโธเจตสิกไม่ประกอบแล้ว หรืออโธเจตสิกประกอบได้ทั้งหมด?

ตอบ. อโธเจตสิก เป็นโสภณสาธารณเจตสิก ประกอบกับ โสภณจิตโดยทั่วไป กามคุณอารมณ์เป็นอารมณ์ฝ่ายอกุศล เกิดพร้อม กับอกุศลจิต อโธเจตสิกไม่เกิดพร้อมกับอกุศลจิต จึงไม่มีโอกาสประกอบกันเลย ส่วนอารมณ์ฌาน เป็นอารมณ์ที่เกิดพร้อมกับฌานจิต และ ฌานจิตก็เป็นโสภณจิต ซึ่งอโธเจตสิกต้องประกอบเป็นประจำอยู่ แต่ การประกอบของอโธเจตสิก ก็เป็นเพียงการจับแน่นอยู่กับอารมณ์ เท่านั้น ไม่ใช่ติดอยู่ด้วยความยินดีในอารมณ์เช่นเดียวกับโธเจตสิก

ถาม. อโธเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. อโธเจตสิก ความไม่ประทุษร้าย ได้แก่ความไม่ประทุษร้ายในอารมณ์ เหมือนกับเพื่อนผู้อนุเคราะห์ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. อจณฺทิกุกฺกขโน มีความไม่ดุร้าย เป็นลักษณะ
อวิโรธกุกฺขโน มีความไม่แค้นเคือง เป็นลักษณะ
๒. อาฆาตวินยรโส มีการกำจัดความอาฆาต เป็นกิจ
ปริพาหวินยรโส มีการกำจัดความเรวร้อน เป็นกิจ
๓. โสมภาวปจฺจุปฺปฐจาโน มีความรุ่มเย็น เป็นผลปรากฏ
หรือ มีความผ่องใส เป็นอาการปรากฏ

๔. โยนิโสมนสิการปทภูจानो มีการกระทำไว้ในใจซึ่ง
อารมณ์โดยอุบายอันแยบคาย เป็นเหตุไถ่

ถาม. ตัตตรัมชฌัตตตาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. ตัตตรัมชฌัตตตาเจตสิก ความเป็นกตางในธรรมนั้น ๆ ได้
แก่ความทำให้จิตเจตสิกส่มำเต็มอในกิจของตน ๆ ไม่มีการยั้งหย่อน มี
อรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. จิตฺตเจตสิกานํ สมวาหิตลกฺขณา มีการทรงไว้ซึ่งจิต
และเจตสิกให้เต็มอภาคนัน เป็นลักษณะ

๒. อุนาธิกตานีวารณรสา มีการห้ามความยั้งและหย่อนของ
จิตและเจตสิก เป็นกิจ

ปกฺขปาตุปฺปะเนทฺทรสา มีการเข้าไปตัดการตกไปแห่งความ
หย่อนและยั้งของจิตและเจตสิก เป็นกิจ

๓. มชฺฌตฺตภาวปจฺจุปฺปฐฺฐานา มีความเป็นกตางโดยความวาง
เฉยของจิตและเจตสิก เป็นผลปรากฏ

๔. สมฺปยุตฺตปทภูจानา มีสัมปยุตตธรรม เป็นเหตุไถ่

ถาม. ความยั้งและหย่อนของจิตและเจตสิก ที่กล่าวในอรรถ ๔
ประการ ของตัตตรัมชฌัตตตาเจตสิก หมายความว่าอย่างไร หากจะเข้าใจ
เอาเองว่า เพราะจิตย่อมเป็นประธานอยู่แล้ว ความยั้งและหย่อนย่อม
หมายถึงเจตสิกธรรมแต่ฝ่ายเดียว อันจะทำให้จิตทรงอยู่ด้วยความเป็น
กตาง จะถูกหรือไม่?

ตอบ. ตัตตรัมชฌัตตตาเจตสิก ความเป็นกตางในธรรมทั้ง

หลาย เมื่อจะกล่าวโดยย่ออย่างรวม ๆ แล้ว ก็กล่าวได้แต่เพียงว่า ความ
 ทำให้จิตเจตสิกงมำเด่มอในกิจของตน ๆ ไม่ยิ่งหย่อนเท่านั้น ถ้าจะกล่าว
 ให้ได้ความชัด ก็จะต้องแยกกล่าวเป็นรายประเภท เพราะคัมมัชฌัตตดา
 เจตสิก^๕ เป็นองค์ธรรมของอุเบกขาถึง ๖ ประเภท แต่ละประเภทก็ต่าง
 กันมากบ้างน้อยบ้าง จึงไม่อาจกล่าวย่อ ๆ ให้ได้ความครอบคลุมอุเบกขา
 ทั้ง ๖ ประเภทโดยชัดแจ้งได้ ดังจะกล่าวอุเบกขา ๖ ประเภทนั้น แต่เพียง
 ย่อ ๆ คือ

๑. ตัตถมัตตูปেকขา อุเบกขาของคัมมัชฌัตต^๕โดยสภาพมีการวาง
 เป็นกลางในสังขตธรรมทั้งหลาย หมายความว่า มีความเที่ยงตรง
 ปราศจากอคติทั้ง ๔ คือ ไม่มีความดำเอียง โดยชอบ โดยชัง โดยกลัว
 หรือโดยเชลา แต่อย่างหนึ่งอย่างใด

๒. ฌานูปেকขา อุเบกขาของคัมมัชฌัตต^๕เกิดในขณะที่พระโยคัมมคค
 เจริญรูปาวจรฌาน ตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน (ปัญจกนัย) ฌาน
 ใดฌานหนึ่ง ซึ่งขณะที่ฌานจิตเกิดขึ้นนั้นย่อมประกอบด้วยสุขเวทนา พระ
 โยคัมมคค^๕นั้นก็วางเฉยต่อสุขเวทนาที่ปรากฏขึ้นนั้น

๓. พรหมวิหารูปেকขา อุเบกขาของคัมมัชฌัตต^๕เกิดในขณะที่พระโยคัม
 มคคเจริญรูปาวจรปัญจฌาน โดยเฉพาะที่เจริญด้วยอุเบกขาพรหม
 วิหาร โดยสภาพก็คือการวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีความยินดีหรือ
 สงสัยใด ๆ เกิดขึ้น โดยกระทำในใจว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน

๔. ปาริสุทธูปেকขา อุเบกขาของคัมมัชฌัตต^๕เกิดในขณะที่พระโยคัมมคค
 เจริญรูปาวจรปัญจฌานเช่นเดียวกันกับพรหมวิหารูปেকขา แต่เจริญ
 ฌานนั้นด้วยอานาปานสติกรรมฐานหรือกสิณ ๑๐ กสิณใดกสิณหนึ่งเป็น

อารมณ์ โดยสภาพก็คือ มีการวางเฉยต่อสหชาตธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นพร้อมกับฉานจิตนั้น

๕. โภชนมกุเปกขา อุเบกขาของคนที่เกิดเมื่อพระโยคบุคคตเจริญวิปัสสนากรรมฐาน . โดยสภาพก็คือการวางเป็นกลางต่อสหชาตธรรมทั้งหลาย กล่าวคือ ทำให้สหชาตธรรมมีกำลังเสมอกัน คือ ทำให้วิริยะกับสมาธิมีกำลังเสมอกัน ทำให้ปัญญากับศีรัทธามีกำลังเสมอกัน ถ้าไม่สามารถทำสหชาตธรรมให้มีกำลังเสมอกันได้ โภชนมกุเปกขาก็คงไม่เกิด และนั่นก็หมายความว่า มรรค ผล ไม่เกิด

๖. นพังคุเปกขา เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ โดยเฉพาะในขณะที่ยกามอารมณ์มากระทบ อารมณ์นั้นจะเป็นอิฏฐารมณ์หรืออนิฏฐารมณ์ก็ดี ท่านจะไม่มีความยินดียินร้าย คงวางใจเป็นกลางอยู่โดยปกติ

ดังนี้ จะเห็นได้ว่า ความเป็นกลางในธรรมทั้งหลายของคตมัตถ-ฌัตตตาเจตสิกนั้น มีความหมายเป็นหลายประการ ยากแก่การที่จะกล่าวสรุปสั้น ๆ ให้ได้ความครอบคลุมไปทุกแง่ทุกมุมได้

ถาม. กายบัลลัทธิเจตสิก และจิตตบัลลัทธิเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. กายบัลลัทธิเจตสิก ความสงบของเจตสิก จิตตบัลลัทธิเจตสิก ความสงบของจิต ได้แก่ความสงบของจิตและเจตสิกชั้น ๓ ในกุศลธรรม บัลลัทธิทั้ง ๒ มีอรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตทรณุปสมลกฺขณา มีความเข้าไปสงบจากความเร่าร้อนของเจตสิกและจิต เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตทรณนิมมทุทธนรสา มีการจำกัดความเร้าร้อน
ของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. กายจิตฺตานํ อปริปฺพนฺทนสํสทิภาวปจฺจุปฺนฺจํ หมายความว่า
ไม่คั่นรณและความเยือกเย็นของเจตสิกและจิต เป็นผลปรากฏ

๔. กายจิตฺตปทฺนฺจํ หมายความว่าเจตสิกและจิต เป็นเหตุใกล้
เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่ทำให้เจตสิกและจิต
ไม่เข้าไปสงบ มีอุทฺธจจะ เป็นต้น

ถาม. คำว่า บัณฑิตฺธิ หมายถึงความสงบ เห็นมีที่ใช้อยู่ในธรรม
ชั้นสูง เช่น บัณฑิตฺธิสัมโพชฌงค์ เป็นต้น ถ้าเช่นนั้น เจตสิกทั้ง ๒ ดวง คือ
ตั้งแต่บัณฑิตฺธิ จนถึงอุชุกตา จะเข้าประกอบจิตต่อเมื่อบุคคลนั้นได้
ปฏิบัติธรรมชั้นสูง เช่น สมณะ หรือวิปัสสนา เท่านั้นหรือ บุคคลธรรมดา
ไม่สามารถจะพบกับความสงบ เช่น บัณฑิตฺธิ อุชุกตา เหล่านี้หรือ?

ตอบ. หามิได้ บัณฑิตฺธิ ความสงบ เป็นโสภณสาธารณเจตสิก
ฉะนั้น เมื่อโสภณจิต คือ กามาวจรโสภณจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต
และ โลกุตตรจิต ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น บัณฑิตฺธิเจตสิกย่อมประกอบด้วย
เสมอ ไม่จำกัดว่าต้องเป็นธรรมชั้นสูง บัณฑิตฺธิเจตสิกจึงจะประกอบ แต่
อย่างไรก็ดี สภาพธรรมทั้งหลายถึงแม้จะมีชื่ออย่างเดียวกัน หรือมีองค์
ธรรมเป็นอันเดียวกัน แต่เมื่อเกิดอยู่ในฐานะต่างกัน สภาพธรรมเหล่านั้น
ก็ย่อมมีฐานะต่างกัน เช่น บัณฑิตฺธิในกามาวจรโสภณจิต ย่อมต่างกับบัณฑิตฺธิ
ในรูปาวจรจิต เป็นต้นว่า การยกชันข้าวขึ้นจอบเพื่อจะได้บาตร ความสงบ
ในขณะนั้นย่อมต่างกันกับความสงบในขณะที่ยังจิตอยู่ในฌานสมาบัติ ดังนั้น

เป็นต้น ถึงแม้ความสงบในกามาวจรโสมนัสจิตด้วยกัน ระหว่างจิตเป็น
ญาณสัมปยุตกับจิตเป็นญาณวิปยุต ก็ย่อมมีความสงบต่างกัน ชอนเมื่อ
พิจารณาโดยโยนิโสมนัสการแล้ว ก็ย่อมจะเห็นได้ด้วยตนเอง

บัดนี้ถึงขั้นโพธิฌงค์ องค์ปัญญาคือความสงบอันเป็นเครื่องตรัสรู้
(มรรค ผล นิพพาน) นั้น จะเกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. โยนิโสมนัสการ ได้ใจโดยอุบายอันแยบคาย คือ ให้ถึงที่
เกิดของรูปนาม เช่น เวลากำหนดท้อง ปอง ยุบ ให้สติจับอยู่ตั้งแต่
ต้นปอง กลางปอง สุดปอง ต้นยุบ กลางยุบ สุดยุบ เป็นต้น

๒. พหุลีการ พยายามทำให้มาก ๆ ทำไม่ขาดระยะ ทำติดต่อกันไป

๓. บริโภคโภชนะอันประณีตแต่พอประมาณ จะทำให้กายเบา
เมื่อกายเบา จะเป็นปัจจัยให้เกิดความสงบได้ง่าย

๔. เสพฤดูอันเป็นที่สบาย คือ ฤดูที่มีอากาศดี ไม่เย็นเกินไป ไม่
ร้อนเกินไป พอดี ๆ จะเป็นปัจจัยให้เกิดความสงบได้ง่าย

๕. เสพอิริยาบถอันเป็นที่สบาย เช่น เดินจงกรมให้พอดี ๆ พอ
เหมาะแก่กำลังความอดามารธของตน แล้วจึงนั่งกำหนดรูปนามต่อไป จะ
เป็นปัจจัยให้เกิดความสงบได้ง่าย

๖. วางตนเป็นกลาง คือ ให้ใจเฉย ๆ อยู่กับปองกับยุบ อยู่กับ
รูปกับนาม โดยพิจารณาให้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน

๗. เว้นจากบุคคลที่เป็นพาถ มีกาย วาจา ใจ ไม่สงบ เทียบ
เบียดเบียนผู้อื่น สัตว์อื่นให้เดือดร้อน จะเป็นปัจจัยให้เกิดความสงบ
ได้ง่าย

๘. คบหาดูมาคมแต่บุคคลที่มีกาย วาจา ใจ อันสงบ ระวัง จะเป็น บัณฑิตให้เกิดความสงบได้ง่าย

๙. น้อมใจไปในองค์ของพระกรรมฐานนั้น ๆ เช่น เวทนาเดินจงกรม พยายามให้ใจจับอยู่กับรูปนาม คือให้อยู่ที่เท้าขวา เท้าซ้าย และพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ มีสมาธิ มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่ทุกขณะ เวลานั้น ให้ใจอยู่ที่ท้องพอง ยุบ และให้ได้องค์ ๓ เช่นเดียวกัน จะเป็น บัณฑิตให้เกิดความสงบได้ง่าย

ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า บัณฑิตที่มีโพชฌงค์นั้น จะเกิดชนค่อนข้างยาก อยู่มาก ผิดกับการยกขึ้นช้าขึ้นจบในการจะได้บาตรพระ แต่สภาพธรรมทั้ง ๒ นี้ องค์ธรรมก็ได้แก่บัณฑิตเจตสิกเช่นเดียวกัน

ส่วนเจตสิกคู่อื่น ๆ ไม่ได้เป็นสัมโพชฌงค์ แต่ถึงใดพออนุโลมได้ โปรดถือคำตอบนี้โดยอนุโลม

ถาม. กายตหุตาเจตสิก และจิตตตหุตาเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. กายตหุตาเจตสิก ความเบาของเจตสิก จิตตตหุตาเจตสิก ความเบาของจิต ได้แก่ความเบาของจิตและเจตสิกชั้น ๓ ในกุศลธรรม ตหุตาทั้ง ๒ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตครุภาวรูปสมลกฺขณา มีการทำให้เจตสิกและจิต เข้าไปสงบระงับจากความหนัก เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตครุภาวนิมมทุทฺทสรสา มีการกำจัดความหนักของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. กายจิตตทานํ อทฺทฐิตาปจฺจุปฺภูจฺจนา มีความไม่หนักของ

เจตสิกและจิต เป็นผลปรากฏ

๔. กายจิตตปทภูจํานา มีเจตสิกและจิต เป็นเหตุไถ่
เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิบัฏ์ต่อกิเลสที่ทำให้เจตสิก
และจิต มีถิ่นมีทระ เป็นต้น

ถาม. กายมุตฺตาเจตสิก และจิตตมุตฺตาเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. กายมุตฺตาเจตสิก ความอ่อนของเจตสิก จิตตมุตฺตา-
เจตสิก ความอ่อนของจิต ได้แก่ความอ่อนของจิตและเจตสิกชั้น ๓ ใน
กุศลธรรม มุตฺตาทั้ง ๒ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตถทฐรูปสมลกฤษณา มีการทำให้เจตสิกและจิต
เข้าไปสงบระงับจากความแข่งกระด้าง เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตถทฐภาวนิมมทฺทนรสา มีการกำจัดความแข่ง
กระด้างของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. อปฺปฏิมาตปจฺจุปฺภูจํานา มีความไม่โกรธ ไม่อาฆาต เป็น
ผลปรากฏ

๔. กายจิตตปทภูจํานา มีเจตสิกและจิต เป็นเหตุไถ่
เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิบัฏ์ต่อกิเลสที่ทำให้เจตสิกและจิตแข่งกระ-
ด้าง มีทิวฐิเดมะนาะ เป็นต้น

ถาม. กายกัมมัญญตาเจตสิก และจิตตกัมมัญญตาเจตสิก เป็น
อย่างไร ?

ตอบ. กายกัมมัญญตาเจตสิก ความสมควรแก่การงานของ
เจตสิก จิตตกัมมัญญตาเจตสิก ความสมควรแก่การงานของจิต ได้

แก่ความสมควรของจิตและเจตสิกชั้น ๓ ในกุศลธรรม กับมัญญา
ทั้ง ๒ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตาทกมฺมณฺณภาวรูปสมลกฺขณา มีการทำให้เจตสิก
และจิตเข้าไปสงบจากความไม่ควรแก่การงาน เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตาทกมฺมณฺณภาวนิมฺมทฺทณฺรสา มีการกำจัดความ
ไม่ควรแก่การงานของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. กายจิตตานิ อารมฺมณกรณสมฺปตฺติปจฺจุปฺนฺจํ มีการ
ถึงพร้อมแห่งการกระทำอารมณ์ให้สมควรแก่เจตสิกและจิต เป็นผลปรากฏ

๔. กายจิตตปทฺนฺจํ มีการเจตสิกและจิต เป็นเหตุไถ่

เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่ทำให้เจตสิกและจิต มิให้
ควรแก่การงาน มีนิเวรณที่เห็ดอ เป็นต้น

ถาม. กายปาคุญญตาเจตสิก และจิตตปาคุญญตาเจตสิก เป็น
อย่างไร?

ตอบ. กายปาคุญญตาเจตสิก ความคล่องแคล่วของเจตสิก
จิตตปาคุญญตาเจตสิก ความคล่องแคล่วของจิต ได้แก่ความคล่องแคล่ว
ของจิตและเจตสิกชั้น ๓ ในกุศลธรรม ปาคุญญตาทั้ง ๒ มีอรรถ ๔
ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตานิ อเคลณฺณภาวลกฺขณา มีความไม่อาพาช
ของเจตสิกและจิต เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตเคลณฺณนิมฺมทฺทณฺรสา มีการกำจัดความอาพาช
ของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. นีราที่นวปจจุปฏิจานา มีความปราศจากโทษ เป็นผล
ปรากฏ

๔. กายจิตตปทฏิจานา มีเจตสิกและจิต เป็นเหตุไถ่
เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิบัฏค่อกิเลศที่ทำให้เจตสิกและจิตอาพาธ
มีความไม่มีศรัทธา เป็นต้น

ถาม. กายชุกตาเจตสิก และจิตชุกตาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. กายชุกตาเจตสิก ความซื่อตรงของเจตสิก จิตชุกตา-
เจตสิก ความซื่อตรงของจิต ได้แก่ความซื่อตรงของจิตและเจตสิกชั้น ๓
ในกุศลธรรม ชุกตาทั้ง ๒ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. กายจิตตอวชชวลกฺขณา มีความซื่อตรงของเจตสิกและ
จิต เป็นลักษณะ

๒. กายจิตตกุฎิลภาวนิมมทุทฺทสรสา มีการกำจัดความคดโกง
ของเจตสิกและจิต เป็นกิจ

๓. อหิมุหตาปจจุปฏิจานา มีความซื่อตรงของเจตสิกและจิต
เป็นผลปรากฏ

๔. กายจิตตปทฏิจานา มีเจตสิกและจิต เป็นเหตุไถ่
เจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นปฏิบัฏค่อกิเลศที่ทำให้เจตสิกและจิตคดโกง
มีมายา ความเจ้าได้ห์ สาถะยฺย ความโอ้อวด เป็นต้น

ถาม. สัมมาวาจาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. สัมมาวาจาเจตสิก การเจรจาชอบ ได้แก่การกล่าววาจาที่
เว้นจากวจิตฺตจจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชัพ มีอรรถ ๔

ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. ปรีกคหฤทฺธนา มีการบ่งกันไว้ซึ่งวจ์ทุกจริต เป็นลักษณะ
๒. วิรมณรสา มีการเว้นจากมิจฉาวาจา เป็นกิจ
๓. มิจฉาวาจาปหานปัจจุပ္ปฏิจานา มีการประหานมิจฉาวาจา

๔. สัทธาหิโรตตปุปาतिकุลปทฏฐาณา มีคุณธรรม คือ
ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น เป็นเหตุไถ่

ถาม. ถ้ามาวาจา นึกประการ อะไรบ้าง?

ตอบ. สัมมาวาจา มี ๓ ประการ คือ

๑. กถาสุมมาวจา การกล่าววจาด้วยธรรม ได้แก่ วจาที่เกิดขึ้นพร้อมกับกุศลจิตหรือกิริยาจิต

๒. เจตนาสมุมาวาจา เจตนาพด^๑ค^๒ต^๓ธรรม ได้แก่^๔วาจา^๕ที่^๖เกิด
พร้อมกับเจตนาเจตสิกที่ในกุศลจิต หรือกิริยาจิต

๓. วีรติสมมวาทา การงดเว้นวจิ์ทุกจริต ๔

ถาม. ต้มมากัมนันตเจตติก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. - สัมภาษณ์นั้นเจตสิก การทำงานชอบ ได้แก่การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอื่นเป็นอาทิ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. สมมุติฐานลทกขโนะ มีการบ้งกันไวซ้งกายทุจจริต เป็น
ลักษณะ

๒. วิรมณโรโส มี^๑การง^๒ด^๓เว^๔น^๕จ^๖า^๗ก^๘ม^๙ิ^{๑๐}จ^{๑๑}า^{๑๒}ก^{๑๓}ั^{๑๔}ม^{๑๕}น^{๑๖}ตะ^{๑๗} เป^{๑๘}น^{๑๙}ก^{๒๐}ิ^{๒๑}จ^{๒๒}

๓. มิจฺฉากมฺมนุตฺตปหานปจฺจุปฺปฏฺจาโน มีการประหานมิจฉากมฺมนันตะ เป็นผลปรากฏ

๔. สทฺธทาหิโรตฺตปฺปาทีคุณปทฺฐจาโน มีคุณธรรม คือ ศรัทธา หิริ โอตตปฺปะ เป็นต้น เป็นเหตุไฉน

ถาม. สัมมากมฺมนันตะ มีกี่ประการ อะไรบ้าง?

ตอบ. สัมมากมฺมนันตะ มี ๓ ประการ คือ

๑. กิริยาสมฺมากมฺมนุตฺต การกระทำที่ชอบที่ควร ได้แก่ การงานที่เกิดพร้อมกับกุศลจิต หรือกิริยาจิต

๒. เจตนาสมฺมากมฺมนุตฺต เจตนากระทำการงานที่ชอบ ได้แก่ การงานที่เกิดพร้อมกับเจตนาเจตสิกที่ในกุศลจิต หรือกิริยาจิต

๓. วิรติสมฺมากมฺมนุตฺต การเว้นจากกายทุจริต ๓

ถาม. สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. สัมมาอาชีวะเจตสิก การเลี้ยงชีพชอบ ได้แก่ การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓ มีอรรถ ๔ ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. โวทานลกฺขणे มีความมองแผ้ว เป็นลักษณะ

๒. กายชีวปฺปวตฺตโรโส มีความเป็นไปแห่งความเป็นอยู่ของกายและวาจาอันบริสุทธิ์ เป็นกิจ

๓. มิจฺฉาอาชีวปหานปจฺจุปฺปฏฺจาโน มีการประหานมิจฉาชีพ เป็นผลปรากฏ

๔. สทฺธทาหิโรตฺตปฺปาทีคุณปทฺฐจาโน มีคุณธรรม คือ

ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ เป็นต้น เป็นเหตุไถ่

ถาม. สัมมาอาชีวะ มีกี่ประการ อะไรบ้าง?

ตอบ. สัมมาอาชีวะ มี ๒ ประการ คือ

๑. วิริยสัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบด้วยความเพียร

๒. วิรติสัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบด้วยการงดเว้นทุจริต๘ประการ

• วิรติเจตสิก ๓ ดวง อันได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ^๕ มีอรรถ & ประการร่วมกันอีก คือ

๑. กายทุจริตาทิวตถุณิ อวิตติกมลกุชฌา , มีการไม่ก่อกวนร่างกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ เป็นลักษณะ

๒. กายทุจริตาทิวตถุโต สงฺโกจนรสา มีการเบือนหน้าจากกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ เป็นต้น เป็นกิจ

๓. อภิริยปจฺจุปฺปญฺจานา มีการไม่ทำทุจริต เป็นผลปรากฏ

๔. สทฺธทาหิโรตฺตปฺปิเจตฺตาทิกุณฺณปทฺฐจฺจานา มีคุณธรรม คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ และความปรารถนาล้น เป็นต้น เป็นเหตุไถ่

ถาม. ผู้นำเพณฺวิปัสฺสนาอยู่ จะจัดว่ามีวิรติเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกันหรือไม่ และในทำนองเดียวกัน ผู้ประพฤติกตเป็นกัถยาณชนควรประกอบด้วยวิรติเจตสิกด้วย เช่นเดียวกัน หรือไม่?

ตอบ. กล่าวโดยนัยปฏิบัติ คัดของผู้เจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน เป็นอวิรติคัด คัดที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้ตั้งใจดเว้น กล่าวคือ ในขณะที่กำลังเจริญสมถกรรมฐาน ภาวนาว่า “พุทฺโธ ๆ” หรือ “สมฺมา อรหํ” อยู่เนิ่น กายกรรม ๓ คือ ฆ่าสัตว์ ดักทรัพย์

ประพาศิณิตประเวณี ไม่มี วจีกรรม ๔ คือ พูดเท็จ พูดคำหยาบ พูด
 ต่อเถียงด พูดเพื่อเจ้อ ไม่มี เมื่อการกระทำชั่วทางกาย ทางวาจาไม่มี
 ก็เป็นศีล ส่วนท่านผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน เช่นในเวทนาเดินจงกรม
 ภาวนาว่า “ ขว้างหนอ ช้าย้างหนอ ” ขณะนั้นพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ
 อาตาปี มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้ร้อนทั่ว ๑ สติมา มีสติโดย
 คอยระมัดระวังมิให้ใจเผดออกจากเท้าขวาเท้าซ้ายที่กำลังก้าวไป ซึ่งเรียก
 ตามโวหารนักปฏิบัติว่า ไม่ให้ใจเผดจากรูปนาม ๑ สมุปชาโน มีความ
 รู้ทั่วพร้อม คือรู้ทุก ๆ ขณะที่เท้าขวาเท้าซ้ายกำลังเคลื่อนไป ในขณะนั้น
 ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีพร้อมแล้ว ศักดิ์ที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้
 ปฏิบัติธรรมทั้ง ๒ ประการนี้ เรียกว่า อวิรติศีล

ถ้ากล่าวโดยนัยปริยัติ ผู้บำเพ็ญวิปัสสนากรรมฐาน ถ้าจิตกำลัง
 อยู่ในวิปัสสนาญาณ ญาณใดญาณหนึ่ง ตั้งแต่โคตรภูญาณลงมา ใน
 ขณะนั้นจิตของผู้บำเพ็ญก็เป็นโลกียจิต และในขณะเดียวกันนั้นก็ไม่มีวัตถุ
 อันจะพึงเว้น วิรตเจตสิกที่ประกอบกับโลกียจิต จะประกอบเฉพาะในขณะ
 ที่ใดเว้นวัตถุอันพึงเว้นเท่านั้น เมื่อไม่มีวัตถุอันพึงเว้น ก็ไม่มีโอกาสจะ
 เว้น วิรตเจตสิกจึงไม่ประกอบ นอกจากในขณะที่ยังไม่เข้าถึงวิปัสสนา-
 ญาณ และมีวัตถุอันพึงเว้นเกิดขึ้น ซึ่งใดเว้นวัตถุอันพึงเว้นนั้น วิรตเจต-
 สิกจึงจะประกอบ หรือในขณะที่ยังอยู่ในมัคคญาณผลญาณ วิรตเจตสิก
 จึงจะประกอบ เพราะขณะนั้นจิตเป็นโลกุตตรจิต วิรตเจตสิกที่ประกอบก็
 เป็นโลกุตตรจิตด้วย และประกอบในฐานะเป็นมคคังคะ (สำหรับผู้เจริญ
 สมถกรรมฐานมีแต่โลกียจิต โปรดพิจารณาคำตอบนี้โดยอนุโลม)

ส่วนผู้ประพฤตินั้นกตยาณชน ก็เป็นทำนองเดียวกัน ขณะใดมี
วัตถุอันพึงเว้นและได้เว้นเสีย ขณะนั้นวิรตเจตสิกก็ประกอบ ขณะใดไม่มี
วัตถุอันพึงเว้น วิรตเจตสิกก็ไม่มีโอกาสประกอบ

ถาม. กรุณาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. กรุณาเจตสิก ความสงัดรตอัสตวทัตทุทฐั ได้แก่ความ
สงัดรตอทุทฐัตตว คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือจะได้รับความ
ลำบากในกาลข้างหน้า มีอรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. ทุทฐาปนยนการปวตฺติลกฺขณา มีความเป็นไปโดยอาการ
บำบัดทุทฐัของบุคคลอื่น เป็นลักษณะ

๒. ปรทุทฐาสหนรสา มีการอดทนถนอดต่อทุทฐัของบุคคลอื่น
ไม่ได้ เป็นกิจ

๓. อวิหีสปปจฺจุปฏฺฐานา มีการไม่เบียดเบียนบุคคลอื่น เป็น
ผลปรากฏ

๔. ทุทฐาภิกฺขุตาณํ อนาถภาวทสฺสนปทฺฐานา มีการเห็น
สัตว์ผู้ไร้ที่พึ่ง ซึ่งทุทฐัครอบงำ เป็นเหตุไถ่

ถาม. มุทิตาเจตสิก เป็นอย่างไร?

ตอบ. มุทิตาเจตสิก ความยินดีต่อสัตว์ทัตตว ได้แก่ความยินดี
ต่อสัตว์ทัตตว คือผู้ที่กำลังได้รับความสุข หรือผู้ที่ได้รับความสุขในกาล
ข้างหน้า มีอรรถ & ประการโดยเฉพาะ คือ

๑. ปโมทณลกฺขณา มีความยินดีในสุขของผู้อื่น เป็นลักษณะ

๒. อนิสฺสายนรสา มีความไม่ริษยา เป็นกิจ

๓. อรติวิมาตปจฺจุปฏฺฐานา มํการพิฆาตความโมยินดี เป็น
ผลปรากฏ

๔. สุตฺตานํ สมฺปตฺตติทสฺสนปทฺฐานา มํการเห็นสมบัติของ
สัตว์ทั้งหลาย เป็นเหตุไฉน

ถาม. อปัปมฺมฺญาเจตสิก^๕ คืออปัปมฺมฺญาพรหมวิหารใช้หรือไม่ ถ้าใช่ อปัปมฺมฺญาพรหมวิหารมี ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แต่อปัปมฺมฺญาเจตสิกมีเพียง กรุณาและมุทิตา ๒ เท่านั้น เมตตา และอุเบกขาอีก ๒ หายไปไหน เพราะเหตุใด?

ตอบ. ใช่ แต่เมตตาและอุเบกขาได้แยกไปรวมอยู่ในโสภณ-
สาธารณเจตสิก คือเมตตาได้แก่โธสเจตสิก อุเบกขาได้แก่คตฺตรมฺมฉมฺมต-
ตาเจตสิก การที่ต้องแยกอปัปมฺมฺญาออกเป็น ๒ ส่วนเช่นนี้ เพราะเมตตา
และอุเบกขานั้นอาจพิจารณาแผ่ไปในสัตว์ได้ทั่วไป ไม่มีประมาณจริงๆ
ส่วนกรุณาย่อมแผ่ไปได้เฉพาะทุกชีวิตสัตว์ และมุทิตาก็แผ่ไปได้เฉพาะสุข-
สัตว์เท่านั้น ไม่สาธารณะแก่สัตว์ทั่วไป

ถาม. ถ้ากรุณาและมุทิตาแผ่ไปได้เฉพาะทุกชีวิตสัตว์และสุขสัตว์
แล้ว มีขัดกับคำอปัปมฺมฺญา ซึ่งแปลว่าไม่มีประมาณหรือไม่?

ตอบ. อปัปมฺมฺญา แปลว่า ไม่มีประมาณ ตามความหมายก็
แปลว่า ทั่วไปไม่มีเว้น ถูกแล้ว กรุณานั้นหมายความว่า ไม่มีเว้นแก่
สัตว์ที่มีทุกข์ มุทิตาหมายความว่า ไม่มีเว้นแก่สัตว์ที่มีสุข แต่จะกรุณา
แก่สัตว์ที่มีสุข หรือมุทิตาแก่สัตว์ที่มีทุกข์ย่อมไม่ได้ ต่างกับเมตตาและ
อุเบกขาซึ่งอาจแผ่ไปในทุกชีวิตสัตว์ สุขสัตว์ หรือผู้ที่ไม่ทุกข์ไม่สุขก็ได้

ทุกประเภทไม่มีเว้นเลย การประกอบกับโศภณจิตจึงประกอบได้ต่างกัน คือ เมตตาและอุเบกขา ประกอบกับโศภณจิตได้ทุกดวง จึงเป็นโศภณสาธารณเจตสิก ส่วนกรุณาและมุทิตาประกอบโศภณจิตได้เฉพาะจิตที่จับทุกชีวิตหรือสัตว์ชีวิต อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์เท่านั้น จึงประกอบกับโศภณจิตไม่ได้ทั่วไป ต้องแยกเป็นอัปมัญญาเจตสิกไว้อีกส่วนหนึ่ง

ถาม. เพราะเหตุใด เมตตาจึงได้แก่อโธสเจตสิก และอุเบกขาได้แก่คตมัมมัตตตาเจตสิก?

ตอบ. เมตตา ความเอ็นดู รักใคร่ ประสงค์ดี ต่อสัตว์ทั้งหลาย เป็นสภาพธรรมอันเดียวกันกับอโธสเจตสิก ความไม่ประทุษร้ายในอารมณ์ เหมือนกับเพื่อนผู้นุถุคลิก อุเบกขา (ในพรหมวิหาร) ความวางใจเป็นกลางต่อสัตว์ทั้งหลาย ไม่มีความดำเียงโดยชอบ โดยชัง โดยกลัว โดยหลง อย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่มีความยินดียินร้ายในสัตว์ใดๆ โดยพิจารณาเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นสภาพธรรมอันเดียวกันกับคตมัมมัตตตาเจตสิก ความเป็นกลางในธรรมทั้งหลาย ไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ฉะนั้น เมตตาจึงได้แก่อโธสเจตสิก อุเบกขาจึงได้แก่คตมัมมัตตตาเจตสิก โปรดสังเกตว่า อุเบกขาในพรหมวิหารนี้ เป็นสภาพธรรมต่างกับอุเบกขาในเวทนาเจตสิก เพราะอุเบกขาเวทนาได้แก่ความเฉยอารมณ์กลางๆ ด้วยความเฉย (คือ ไม่สุข ไม่ทุกข์) ถ้าจัดเป็นชั้น อุเบกขาในเวทนาเจตสิกเป็นเวทนาชั้น แต่อุเบกขาในพรหมวิหาร (คตมัมมัตตตาเจตสิก) เป็นสังขารชั้น

ถาม. ปัญฺณินทรียเจตสิก เป็นอย่างไร ?

ตอบ. ปัญฺณินทรียเจตสิก คือ ปัญฺญา ได้แก่ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วไปตามความเป็นจริง ที่ชื่อว่า ปัญฺณินทรีย เพราะมีหน้าที่ปกครองในการรู้ต่าง ๆ โดยทั่วไปตามความเป็นจริง มีอรรถ & ประการ โดยเฉพาะ คือ

๑. ฌมฺมสภาวะปฏฺยเวชลกฺขณา มีการรู้แจ้งสภาพธรรม เป็นลักษณะ

๒. ฌมฺมานํ สภาวะปฏฺยจุณาทกโมหนุชการวิทุธฺสนรสา มีการกำจัดความมืดมนอนธการ คือ โมหะ อันปกบิคมิให้เห็นสภาพธรรมตามความเป็นจริง เป็นกิจ

ตถปฺปกาสนรสา มีการประกาศความจริง เป็นกิจ

ปรมตฺถปฺปกาสนรสา มีการประกาศปรมัตถธรรม เป็นกิจ

จตุสจุจวิภาวนกิจฺจา มีการยังอริยตฺถ & ให้แจ่มแจ้ง เป็นกิจ

๓. อสมฺโมหปจฺจุปฏฺฐานา มีความไม่หลง เป็นผลปรากฏ

๔. สมาริปทฏฺฐานา มีสมาธิเป็นเหตุไถ่

ถาม. สภาพที่เป็นความรู้ ซึ่งชาวโลกเรียกว่า ปัญฺญานํ คือ ปัญฺณินทรียเจตสิกนั้นด้วยกันทั้งนั้น หรืออย่างไร ?

ตอบ. คำว่า ปัญฺญา ถ้ากล่าวตามด้านของชาวโลก วิชาทั้งหลายย่อมเป็นบ่อเกิดแห่งปัญญาด้วยกันทั้งนั้น เช่น วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ เป็นต้น การที่จะได้วิชาเหล่านั้นมาประดับตนก็ต้องอาศัยปัญญา แต่ปัญฺณินทรียเจตสิกหาได้มุ่งหมายถึงปัญญาเหล่านั้น

ไม่ บัญญัติหรือเจตสิกคงมุ่งหมายเอาธรรมชาติที่รู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริงโดยเฉพาะเท่านั้น ดังจะเห็นได้ว่า บัญญัติหรือเจตสิกนี้ประกอบกับจิต ๔๗ ดวง คือ กามญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง และโสกุตตรจิต ๘ ดวงเท่านั้น ฉะนั้น ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงความฉลาดในการกระทำแต่ให้เพิกบายที่จะดวงเอาทรัพย์สินสมบัติของบุคคลอื่น หรือจะดวงเอาบุคคลอื่นมาทำร้าย ตลอดจนความฉลาดในการป้องกันตัวไม่ให้มีอันตรายว่า ไม่ใช่บัญญัติตามความหมายของเจตสิกดวงนี้เลย เพียงการศึกษาเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ เพื่อที่จะได้เป็นเครื่องมือในการประกอบอาชีพ เช่น วิชาแพทย์ วิชากฎหมาย วิชาช่างต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ก็ไม่นับเป็นบัญญัติตามความหมายของเจตสิกดวงนี้ แม้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประกอบกามาจรกุต มุ่งการให้ทานรักษาคิด ด้วยความหวังที่จะให้ได้นุญต์สมบัติสวรรค์สมบัติ เพื่อคนจะได้รับความสุขในภพชาติข้างหน้า โดยมีได้มีความมุ่งหวังต่อมรรคผลนิพพาน อาการดังกล่าวนี้ยังไม่ชื่อว่า เป็นบัญญัติ ตามความหมายของบัญญัติหรือเจตสิกนี้ อันบัญญัติกันว่า เป็นบัญญัติหรือเจตสิกนี้ จะต้องรู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง หรืออย่างน้อย ก็เป็นผู้เชื่อกรรมและผลของกรรม เห็นภัยในวัฏฏสงสาร มุ่งหมายต่อมรรคผลนิพพานเป็นสำคัญ ขณะใดมีความรู้ดังกล่าวนั้นอยู่ ขณะนั้นก็ได้อธิบายบัญญัติหรือเจตสิกนี้เกิดอยู่

ถาม. จิตหรือวิญญาณ เป็นสภาพรู้อารมณ์ บัญญัติหรือเจตสิก ความจำอารมณ์ ก็คือ รู้อารมณ์นั่นเอง บัญญัติหรือเจตสิก บัญญัติหรือเจตสิกก็คือธรรมชาติที่รู้นั่นเอง ความรู้ ๓ ประการนี้ เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร?

ตอบ. ต่างกัน ความรู้ของวิญญาน เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นโดย
 หน้าที่จะต้องรู้ เช่น เมื่อรูปารมณฺเณมากระทบจักขุประสาท ก็ต้องเกิด
 อากาโรเห็น อันได้แก่จักขุวิญญานจิตฺตํ ซึ่งเป็นความรู้ที่เป็นไปโดย
 ธรรมดาสามัญ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ ส่วนความรู้ของสัญญา เป็นความรู้
 ที่หนีไปทางความจำอารมณ์นั้น คือ จำรูปร่างต้นฐานตั้งสรรพเป็นต้น
 อารมณฺจะติดก็ตามไม่ติดก็ตาม จะถูกก็ตามไม่ถูกก็ตาม สัญญาจะพยายาม
 จำอารมณ์นั้นไว้เสมอ ส่วนความรู้ของปัญญานํ เป็นความรู้แจ้งแทง
 ตลอดตามความเป็นจริง คือ ตั้งไหนดีก็รู้ว่าดี ตั้งไหนไม่ดีก็รู้ว่าไม่ดี ไม่มี
 การผิดพลาด ต่างกันดังนี้

ถาม. การกล่าวหาว่า ปัญญา หมายถึงการรู้แจ้งสภาพธรรมตาม
 ความเป็นจริงนั้น ถ้าพึงปัญญาอย่างเดียวจะสามารถบรรลุผลหรือไม่
 ตามที่กล่าวหาว่า การมีอินทรีย์เกรรอบนั้น หมายความว่าอะไร?

ตอบ. การบรรลุผล จะบรรลุได้ต่อเมื่อเห็นแจ้งอริยสัจ ๔
 คือ ทุกขอริยสัจ สมุทัยอริยสัจ นิโรธอริยสัจ มัคคอริยสัจ การจะเห็น
 แจ้งอริยสัจ ๔ ก็ต้องปฏิบัติตามอฏฐังคิกมรรค ซึ่งมีองค์ ๘ ประการ คือ
 สัมมาทิฏฐิ องค์ธรรมได้แก่ปัญญินทรีย์เจตสิก สัมมาสังกัปปะ วิตก-
 เจตสิก ทั้ง ๒ นํ เป็นปัญญาชนํ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมา
 อาชีวะ วิรัตเจตสิก ทั้ง ๓ นํ เป็นศีลชนํ สัมมาวายามะ วิริยเจตสิก
 สัมมาสติ สติเจตสิก สัมมาสมาธิ เอกัคคตาเจตสิก ทั้ง ๓ นํ เป็นสมาธิ
 ชนํ เมื่ออฏฐังคิกมรรคทั้ง ๘ องค์พร้อมกันเป็นมัคคสัมมังคํ อริยสัจ ๔
 จึงจะปรากฏ อากาโรดังกล่าวมาจึงจะชื่อว่าบรรลุผล ฉะนั้น จะเห็น

ได้ว่า ถ้าพึงแต่บัญญัติอย่างเดียวกันไม่อาจบรรลุมรรคผล แต่การบรรลุมรรคผลก็จะขาดบัญญัติไม่ได้เช่นเดียวกัน

คำว่ามีอินทรีย์แก่ออบนนั้น ย่อมหมายถึงการอบรมอินทรีย์ ๕ ในโพธิปักขิยธรรม คือ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สติินทรีย์ ฌมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์ ให้มีความแก่กล้าสามารถ เป็นอุปการะส่วนหนึ่งแก่อัฐวิงคิกมรรค.

สัมปโยคนัย

ถาม. สัมปโยคนัย หมายความว่าอย่างไร?

ตอบ. สัมปโยคนัย คือ การแสดงเจตสิกประกอบจิต หมายความว่า จิตที่จำแนกออกตามสภาพความรู้อารมณ์ เป็น ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง และเจตสิกที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ๕๒ ดวง ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่า เจตสิกนั้นต้องประกอบจิตหรืออาศัยจิตเกิดนั้น การที่เจตสิกประกอบจิต ไม่หมายความว่า เจตสิกทั้ง ๕๒ ดวงประกอบกับจิตทั้ง ๘๘ ดวง หรือ ๑๒๑ ดวงพร้อมกัน หากแต่เจตสิกแต่ละดวงประกอบกับจิตได้ต่าง ๆ กัน ฉะนั้น สัมปโยคนัยนัยนี้คือ นัยที่ยกเจตสิกขึ้นเป็นประธานที่ระดวง แล้วแสดงว่า เจตสิกแต่ละดวงนั้น ประกอบกับจิตใดได้บ้าง ด้วยเหตุผลประการใด

ถาม. ในตอนที่กล่าวด้วยสัมปโยคนัยนี้ รู้ดีกว่า การศึกษาพระอภิธรรม มีความยุ่งยากต่อการทำความเข้าใจอยู่มาก คล้ายกับว่า จิตมีเพียงดวงเดียว แต่เจตสิก ๕๒ ดวงนั้นเอง ประดุจแต่ให้จิตมีอาการเป็นไปได้ต่าง ๆ ถึง ๘๘ หรือ ๑๒๑ หรือ คล้ายกับบุคคลคนหนึ่งมีเครื่อง

แต่งกายอยู่ ๕๒ ชุด เมื่อผสมผเส์แต่งเข้าแล้ว โดยมีรูปร่างลักษณะแตกต่างกันออกไปเป็น ๘๘ คน หรือ ๑๒๓ คน การผสมผสนั้น เราพอจะรู้ว่า ชุดใดไม่ได้แต่ง เราก็เก็บเอาไว้ในตู้ ดังนั้น การอธิบายว่า จิตกับเจตสิกเกิดดับพร้อมกันจึงพอจะเข้าใจ แต่ยังคงสงสัยว่า เมื่อจิตกับเจตสิกใดกำลังเกิดอยู่ เจตสิกดวงอื่นๆ ที่ยังไม่เข้าประกอบ มีอยู่ที่ไหน และจะอาศัยวัตถุอะไรเป็นที่อาศัยรอทำหน้าที่อยู่?

ตอบ. คำถามนี้ ผู้ถามเข้าใจถูกต้องทุกอย่าง แต่ไปฉงนตอนท้ายนิดเดียว จึงขอเข้าไปตามคำถามอีกครั้งหนึ่ง คือ ที่ว่าจิตมีดวงเดียว ก็ถูก ที่ว่าเจตสิกมี ๕๒ ดวง ก็ถูก สภาพของจิตและเจตสิกเป็นสังขตธรรม จิตและเจตสิกใดมีเหตุปัจจัยให้เกิด ก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง เมื่อสิ้นเหตุปัจจัย ก็ดับไป เจตสิก ๕๒ ดวงเหล่านี้แหละ ต่างก็ผดดับเปลี่ยนกันมีเหตุปัจจัยให้เกิดร่วมกับจิต ให้เป็นลักษณะต่างๆ กันได้ ๘๘ หรือ ๑๒๓ ชุด จิตและเจตสิกเหล่านี้ จึงเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป พร้อมๆ กันเสมอ ส่วนขณะใดที่เจตสิกใด ไม่มีเหตุปัจจัยให้เกิด ก็ไม่เกิด เพราะเป็นสภาวะแท้ๆ ไม่มีตัวตนเป็นเจ้าหน้าที่ ที่จะต้องเกิดขึ้นคอยอยู่ก่อนด้วยประการใดๆ เลย ถ้าเจตสิกที่ไม่ได้ประกอบจิต เกิดคอยอยู่ก่อนแล้ว จะชื่อว่าเจตสิกเกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิตได้อย่างไร

ถาม. ถ้าจิตและเจตสิกเหล่านี้จะเกิดขึ้นแต่ละครั้ง ต้องมีเหตุปัจจัยให้เกิด จึงเกิดขึ้นได้แล้ว จิตก็เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง อย่างน้อยก็มีสภาพจิต-ธำธารณเจตสิกประกอบ ๘ ดวง เช่นจักขุวิญญาณจิต เป็นต้น และเหตุ

ให้เกิดของเจตสิกแต่ละดวงก็ต่าง ๆ กัน มีหมายความว่า เมื่อจิตแต่ละดวงเกิดขึ้นแต่ละครั้งนั้น มีเหตุต่างกันหลาย ๆ เหตุหรือ?

ตอบ. ลักษณะของจิต มีอรรถ ๔ ประการ เป็นส่วนรวม คือ

๑. วิชานนลกฺขณํ มีการรู้ขารมณเป็นลักษณะ
๒. ปุพฺพกุณฺเฑยํ มีการถึงก่อนโดยความเป็นประธาน เป็นกิจ
๓. สนฺธานปจฺจุปฺปญฺญานํ มีการสืบต่อกัน เป็นผลปรากฏ
๔. นามรูปปทญฺญานํ มีนามรูป เป็นเหตุไถ่

ส่วนศัพท์จิตตธารณเจตสิก ๗ ดวง มีเหตุไถ่ คือ ผัสสะ, สัญญา และมนสิการเจตสิกทั้ง ๓ นี้ มีอารมณ์เป็นเหตุไถ่ เวทนาเจตสิก โดยเฉพาะสุขเวทนาและทุกขเวทนา มีกายินทรีย์เป็นเหตุไถ่ โสมนัสสังเวทนา มีความสงบทางกายและใจเป็นเหตุไถ่ โทมนัสสังเวทนา มีหทัยวัตถุเป็นเหตุไถ่ อุเบกขาเวทนา มีจิตปราศจากบีบคั้นเป็นเหตุไถ่ เจตนาเจตสิกและชีวิตินทรีย์เจตสิก มีนามชนันท์ ๓ ที่เหนือ คือ เวทนา สัญญา วิญญาณเป็นเหตุไถ่ เอกัคคตาเจตสิก มีความสุขเป็นเหตุไถ่ แต่อย่างไรก็ดี ถึงแม้เหตุไถ่ให้เกิดของเจตสิก ๗ ดวงนี้จะต่างกันบ้างก็ดื่ก็มีจิตเป็นประธาน ทำให้เหตุไถ่เหล่านี้ ประชุมพร้อมกันเป็นดวงคือ จิตเจตสิกจึงเกิดพร้อมกัน แม้จิตและเจตสิกอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

สัมปโยคนัยโดยย่อ

ถาม. สัมปโยคนัยโดยย่อ หมายความว่าอย่างไร?

ตอบ. สัมปโยคนัยมีความหมายอย่างไร ได้กล่าวมาแล้ว แต่โดยที่เจตสิก ๕๒ ดวงนั้น ประกอบกับจิตได้เหมือนกัน ๆ กัน หรือคล้าย ๆ

กันก็มีอยู่ และเจตสิกเหล่านี้ก็มีหมวดหมู่อยู่แต่เดิมแล้ว เพื่อสะดวกแก่การศึกษา จึงกล่าวสัมปโยคนี้โดยย่อ คือ แ่ดงเป็นหมวด ๆ พอให้เห็นเค้าความของสัมปโยคนี้ไว้ตอนหนึ่งก่อน ดังที่แ่ดงไว้ว่า สัมปโยคนี้โดยย่อนั้นมี ๔ นัย คือ

๑. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ประกอบกับจิตได้ทั่วไป และทุกดวงไม่มีเว้น เป็น ๑ นัย

๒. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประกอบกับจิตได้ทั่วไป แต่เฉพาะบางดวงไม่ใช่จิตทั้งหมด เป็น ๑ นัย

๓. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ประกอบเฉพาะอกุศลจิต ๑๒ ดวงเท่านั้น เป็น ๑ นัย

๔. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ประกอบกับโสภณจิต ๕๘ หรือ ๘๓ ดวงเท่านั้น เป็น ๑ นัย รวม ๔ นัย

ถาม. นัยที่ ๑ ที่ว่าประกอบกับจิตได้ทั่วไป และทุกดวงไม่มีเว้นก็เข้าใจ แต่นัยที่ ๒ ที่ว่า ประกอบกับจิตได้ทั่วไป แต่เฉพาะบางดวงนั้นหมายความว่าอย่างไร?

ตอบ. จิตแบ่งเป็นส่วนใหญ่ได้ ๒ ส่วน คือ โสภณจิตและอโสภณจิต ในอโสภณจิตยังแบ่งออกเป็นอีก ๒ ส่วน คือ อกุศลจิตและอเหตุกจิต คำที่ว่าประกอบกับจิตได้ทั่วไป หมายความว่า ประกอบกับอกุศลจิต อเหตุกจิต หรือโสภณจิตก็ได้ ในจิตทั้ง ๓ พวกนี้ นัยที่ ๑ ประกอบได้ทั้งหมด หมายความว่าประกอบกับจิตได้ทุกคน และแต่ละพวกก็ประกอบได้ทุกดวง ไม่มีเว้นนั่นเอง นัยที่ ๒ ประกอบได้ทุกคน แต่พวกหนึ่ง ๆ

ประกอบได้ไม่ทุกดวง ส่วนนัยที่ ๓ ประกอบได้แต่เฉพาะอกุศลจิตพวกเดียว และนัยที่ ๔ ก็ประกอบได้เฉพาะโสณจิตพวกเดียวเหมือนกัน

ถาม. นัยที่ ๑ สัมผัสจิตตดำธารณเจตสิก นัยที่ ๒ ปกิณณกเจตสิก ๒ นัยนี้ เหตุใดจึงประกอบกับจิตได้ทุกพวก ส่วนนัยที่ ๓ อกุศลเจตสิก ประกอบได้เฉพาะอกุศลจิต และนัยที่ ๔ โสณเจตสิกประกอบได้เฉพาะโสณจิตเท่านั้น ?

ตอบ. นัยที่ ๑ และนัยที่ ๒ เป็นอัญญมฺมานาเจตสิก อัญญมฺมานาเจตสิกนี้ เป็นธรรมเด่นอดด้วยธรรมอื่นได้ หมายความว่า เมื่อประกอบกับจิตที่เป็นกลาง ๆ ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป เช่นอเหตุกจิต อัญญมฺมานาเจตสิกก็ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาปด้วย ประกอบกับอกุศลจิต ซึ่งเป็นจิตฝ่ายอกุศล อัญญมฺมานาเจตสิกก็เป็นฝ่ายอกุศลเจตสิกด้วย ถ้าประกอบกับโสณจิต ซึ่งเป็นจิตฝ่ายกุศล, วิบาก, กิริยา, อัญญมฺมานาเจตสิกก็เป็นฝ่าย กุศล, วิบาก, กิริยาด้วย ส่วนนัยที่ ๓ อกุศลเจตสิก เกิดขึ้นเมื่อใดก็เป็นอกุศลเมื่อนั้น ไม่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ จึงไม่อาจประกอบกับจิตอื่นนอกจากอกุศลจิตได้ และนัยที่ ๔ โสณเจตสิก เกิดขึ้นเมื่อใดก็เป็นกุศลหรือวิบาก, กิริยาฝ่ายโสณเมื่อนั้น ไม่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นได้ จึงประกอบได้เฉพาะโสณจิตเช่นเดียวกัน

สัมปโยคณัยโดยพิศดาร

ถาม. สัมปโยคณัยโดยพิศดาร หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. สัมปโยคณัยโดยพิศดาร หมายความว่าดังที่กล่าวในคำว่า สัมปโยคณัยนั้นแล้ว สัมปโยคณัยโดยพิศดารนี้จำแนกเป็น ๑๖ นัย คือ

๑. อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ ดวง โดยเฉพาะสัพพจิตตสาธารณ-
เจตสิก ๗ ดวง ประกอบกับจิตที่เกิดขึ้นทุกดวงเหมือนกันทั้งหมด จึงนับ
เป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย ส่วนปภินณกเจตสิก ๖ ดวง ประกอบกับจิตได้
ทุกฝ่ายก็จริง แต่ประกอบได้เป็นเฉพาะบางดวง ไม่ใช่ทั้งหมด และการ
ประกอบของเจตสิก ๖ ดวงนี้ ต่างดวงต่างก็ประกอบได้ต่าง ๆ กัน จึงนับ
เป็นสัมปโยคหนึ่ง ๖ นัย ฉะนั้น อัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ ดวง จึงมีสัมป-
โยคหนึ่ง ๗ นัย

๒. อภิสกเจตสิก ๑๔ ดวง ประกอบกับอภิสกจิตต่างกันเป็น ๕ พวก
จึงมีสัมปโยคหนึ่ง ๕ นัย

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ประกอบกับโสภณจิตต่างกันเป็น ๔
พวก จึงมีสัมปโยคหนึ่ง ๔ นัย

รวมเจตสิก ๕๒ ดวง มีสัมปโยคหนึ่ง ๑๖ นัย

สัมปโยคหนึ่งของอัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ ดวง

ถาม. เพราะเหตุใด สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง จึง
ประกอบกับจิตทั้งหมด ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง?

ตอบ. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ

๑. ผัสสะ ความกระทบอารมณ์
๒. เวทนา ความเสวยอารมณ์
๓. สัญญา ความจำอารมณ์
๔. เจตนา ความแสวงหาอารมณ์
๕. เอกัคคตา ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว

๖. ชีวิตินทรีย์ สภาพที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรม

๗. มนสิการ ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ

สภาพของจิตจะเกิดขึ้นแต่ละดวงนั้น ต้องมีอารมณ์มากระทบ อันได้แก่ผัสสะ เมื่ออารมณ์มากระทบ ในขณะเดียวกันนั้น ย่อมเกิดเวทนา จะเป็น สุข ทุกข์ หรืออุเบกขาก็ดี จิตย่อมเสวยอารมณ์นั้น ตลอดจน ตัญญาความจำอารมณ์ เจตนาความแสวงหาอารมณ์ (คือธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนตัณยุตตธรรมให้ทำงานตามหน้าที่ของตน ๆ) เอกัคคตา ความมีอารมณ์เป็นอันเดียว (หมายความว่าธรรมชาติที่สงบ และให้ตัณยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว) ชีวิตินทรีย์สภาพที่เป็นใหญ่ในการรักษานามธรรมทั้งปวงให้เป็นอยู่ตลอดถึงขณะ และมนสิการความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ ย่อมเกิดขึ้นพร้อมในขณะเดียวกันทั้งสิ้น ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า จิตทุกดวงที่เกิดขึ้นจะขาดเจตสิกดวงใดดวงหนึ่งใน ๗ ดวงนี้ไม่ได้เลย และการประกอบกับจิตของเจตสิก ๗ ดวงนี้ ก็ประกอบพร้อมกัน ในขณะเดียวกัน ไม่มีการประกอบก่อนหลังกันเป็นอันขาด นับเป็นสัมปโยค-
นัย ๑ นัย

ถาม. วิตกกเจตสิก ประกอบกับจิตได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิตกกเจตสิก ประกอบกับจิต ๕๕ ดวง คือ

๑. อภิสัจจิต ๑๒ ดวง
๒. อเหตุกจิต ๘ ดวง (เว้นทวิปัญญาวิมุตตจิต ๑๐)
๓. กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง

๔. ปฐมณจิต ๑๑ ดวง

รวม ๕๕ ดวง

สภาพของจิต ๕๕ ดวงนี้ แต่ละดวงจะเกิดขึ้นได้ต้องประกอบด้วย ความตรึกตรองอารมณ์ หรือทักตัวกันเป็นปกติว่า ยกจิตชั้นอารมณ์ คือ เอาจิตเพ่งอารมณ์อันใดอันหนึ่ง อันได้แก่สภาพของวิตกเจตสิกนั้น ถ้าไม่ยกจิตชั้นอารมณ์ จิตเหล่านั้นก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น เมื่อจิตเหล่านั้น เกิดขึ้น จึงต้องมีวิตกเจตสิกประกอบ

ถาม. วิตกเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิตกเจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๖๖ ดวง คือ

๑. ทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๓๐ ดวง
๒. รูปาวจรจิต ๑๒ ดวง (เว้นปฐมณจิต ๓)
๓. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง
๔. โลกุตตรจิต ๓๒ ดวง (เว้นปฐมณจิต ๘)

รวม ๖๖ ดวง

วิตกเจตสิกที่ไม่ประกอบกับทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๓๐ ดวง เพราะจิต ๓๐ ดวงนี้ ไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการตรึกตรองอารมณ์ หากแต่เกิดขึ้น เพราะการประชุมพร้อมของสภาพธรรมเหล่านั้น คือ

จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง เกิดขึ้นเพราะมี จักขุปสาทรูป (ตาดี) ๑ รูปารมณ์ (รูปคือสี) ๑ อาโณกะ (แสงสว่าง) ๑ มนสิการ (ความกระทำอารมณ์ไว้ในใจ) ๑ เมื่อสภาพธรรมทั้ง ๔ นี้ ประชุมพร้อมกันขณะ

โต ขณะนั้นจักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งก็เกิดขึ้น ขณะนั้น
 วิตกเจตสิกจึงไม่ประกอบกับจักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง

โสตวิญญาณจิต ๒ ดวง เกิดขึ้นเพราะมี โสตปสาทรูป (หูดี) ๑
 ถัทธารมณ์ (เสียง) ๑ วิวรากาศ (ช่องว่าง) ๑ มนสิการ ๑ ประชุม
 พร้อมกัน

ฆานวิญญาณจิต ๒ ดวง เกิดขึ้นเพราะมี ฆานปสาทรูป (จมูกดี) ๑
 คันธารมณ์ (กลิ่น) ๑ วาโย (ลม) ๑ มนสิการ ๑ ประชุมพร้อมกัน

ชีวหาวิญญาณจิต ๒ ดวง เกิดขึ้น เพราะมีชีวหาปสาทรูป (ลิ้นดี) ๑
 รตารมณ์ (รส) ๑ อาโป (น้ำ) ๑ มนสิการ ๑ ประชุมพร้อมกัน

กายวิญญาณจิต ๒ ดวง เกิดขึ้นเพราะมี กายปสาทรูป ๑ โผฏ-
 ฐัพพารมณ์ (ปลวก, เตะ, วาโย) ๑ ถัททะ (ความแข็ง) ๑ มนสิการ ๑
 ประชุมพร้อมกัน

ขณะนั้น จึงเห็นได้ว่า ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ดวงนี้ ไม่ได้เกิด
 ขึ้นเพราะความตรึงตรองของอารมณ์ วิตกเจตสิกจึงไม่ประกอบ

วิตกเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง (เว้นปฐมฌาน-
 จิต ๓) ก็ดี รูปาวจรจิต ๑๒ ดวงก็ดี โลกุตตรจิต ๓๒ ดวง (เว้นปฐม-
 ฌานจิต ๘) ก็ดี เพราะจิตเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อละวิตกได้แล้ว
 หมายความว่า ในการเจริญภาวนาเพื่อให้จิตเหล่านี้เกิดขึ้นนั้น ผู้ปฏิบัติ
 ต้องได้ผ่านปฐมฌานมาแล้ว มีความชำนาญในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์
 จนถึงไม่ต้องคอยระวังในการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ จิตกขึ้นสู่อารมณ์ได้ตาม
 ความประสงค์อยู่แล้ว หรือจะกล่าวว่าการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ไม่ใช่
 ภาระสำคัญของจิตเหล่านี้ อาการดังกล่าวนี้ขอว่า ละวิตกได้ ขณะนั้น เมื่อ

จิตเหล่านี้เกิดขึ้น วิตกเจตสิกจึงไม่ประกอบ นับเป็นสัมปโยคนี้ ๑ นัย

ถาม. วิจารเจตสิก ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิจารเจตสิก ประกอบกับจิต ๖๖ ดวง คือ

๑. อภิสกจิต	๑๒ ดวง
๒. อเหตุกจิต	๘ ดวง (เว้นทวิปัญญาวิมุตตานจิต ๑๐)
๓. กามาวจรโสภณจิต	๒๔ ดวง
๔. ปฐมฌานจิต	๑๑ ดวง
๕. ทุตติยฌานจิต	๑๑ ดวง
รวม	๖๖ ดวง

วิจารเจตสิก คือ ความพิจารณาอารมณ์ หรือที่กล่าวกันเป็นปกติว่า การประกอบจิตให้อยู่ในอารมณ์ เป็นสภาพที่เนื่องกันกับวิตกเจตสิก (การยกจิตขึ้นสู่อารมณ์) ฉะนั้น จิตที่วิตกเจตสิกประกอบ ๕๕ ดวง จึงต้องมีวิจารเจตสิกประกอบด้วย และแม้ทุตติยฌานจิตซึ่งละวิตกเจตสิกได้แล้ว แต่ก็ยังละวิจารไม่ได้ หมายความว่า ทุตติยฌานจิตนี้ ถึงแม้จะการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ได้ด้วยความชำนาญชำนาญมาแต่ปฐมฌานแล้ว แต่การประกอบจิตให้อยู่ในอารมณ์ก็ยังเป็นภาระสำคัญอยู่ ยังละไม่ได้ วิจารเจตสิกจึงยังต้องประกอบอยู่ ฉะนั้น วิจารเจตสิกจึงประกอบกับจิต ๖๖ ดวง เพิ่มขึ้นกว่าวิตกเจตสิกอีก ๑๑ ดวง

ถาม. วิจารเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิจารณ์เจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๕๕ ดวง คือ

๑. ทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๑๐ ดวง
๒. รูปาวจรจิต ๘ ดวง (เว้นปฐมและทุติยฉานจิต ๒)
๓. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง
๔. โลกุตตรจิต ๒๔ ดวง (เว้นปฐมและทุติยฉานจิต ๑๒)
- รวม ๕๕ ดวง

เหตุผลที่วิจารณ์เจตสิกไม่ประกอบกับจิตเหล่านี้ ก็เป็นไปทำนองเดียวกับวิตกเจตสิกเช่นเดียวกัน เว้นแต่ทุติยฉานจิต ๑๑ ดวง ซึ่งวิตกเจตสิกไม่ต้องประกอบนั้น วิจารณ์เจตสิกยังต้องประกอบอยู่ ดังกล่าวแล้ว วิจารณ์เจตสิกจึงไม่ประกอบกับจิต ๕๕ ดวง น้อยกว่าวิตกเจตสิก ๑๑ ดวง นับเป็นสัมปโยคนัย ๑ นัย

ถาม. อธิโมกขเจตสิก ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. อธิโมกขเจตสิก ประกอบกับจิต ๗๘ ดวง คือ

๑. อภิสันจิต ๑๑ ดวง (เว้นวิจิกิจฉานสัมปยุตตจิต ๑)
๒. อเหตุกจิต ๘ ดวง (เว้นทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๑๐)
๓. กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง
๔. รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง
๕. อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง
๖. โลกุตตรจิต ๘ ดวง
- รวม ๗๘ ดวง

อธิโมกขเจตสิก คือ ความคัดสินอารมณ์โดยเด็ดขาด จิต ๗๘ ดวง ที่อธิโมกขเจตสิกประกอบ ย่อมคัดสินอารมณ์ได้โดยเด็ดขาด คือ สามารถรู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับตนได้อย่างชัดแจ้ง อันการรู้อารมณ์อย่างชัดแจ้ง หรือการคัดสินอารมณ์โดยเด็ดขาดนี้ ย่อมเป็นกิจของ อธิโมกขเจตสิก ฉะนั้น อธิโมกขเจตสิกจึงประกอบกับจิต ๗๘ ดวงนี้

ถาม. อธิโมกขเจตสิกนี้ ปรากฏว่าประกอบกับอกุศลจิต ๑๑ ดวง (เว้นวิจิกิจฉาตัณห์ปยุตตจิต) ด้วย สภาพของอกุศลจิตย่อมมีอุทธัจเจตสิก ความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่มั่นคงประกอบอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุทธัจจตัณห์ปยุตตจิต ซึ่งกล่าวว่ามี ความฟุ้งซ่านเป็นอย่างมากนั้นด้วย อธิโมกขเจตสิกจะประกอบกับอุทธัจจตัณห์ปยุตตจิตได้อย่างไร ?

ตอบ. อกุศลจิต ๑๑ ดวง (เว้นวิจิกิจฉาตัณห์ปยุตตจิต) หรือแม้ อุทธัจจตัณห์ปยุตตจิตโดยเฉพาะ ซึ่งเป็นจิตที่มีความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่มั่นคงเป็นอย่างมากนั้นด้วย ย่อมหมายความว่า เมื่ออุทธัจจตัณห์ปยุตตจิตเกิดขึ้นแต่ละครั้ง จับอารมณ์อันใดอันหนึ่งก็จับได้ชัดแจ้งทุกครั้ง เป็นแต่เมื่อจิตดวงก่อนดับไปแล้ว จิตดวงหลังที่เกิดขึ้นก็มักจับอารมณ์อื่น ๆ ต่อไป ไม่สามารถจะจับอารมณ์อย่างเดียวกันได้นาน ๆ เท่านั้น อธิโมกขเจตสิกจึงประกอบกับอุทธัจจตัณห์ปยุตตจิตได้ ส่วนอกุศลจิตอื่น ๆ อีก ๑๐ ดวง ไม่จำเป็นต้องกล่าว

ถาม. อธิโมกขเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใด เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด ?

ตอบ. อธิโมกขเจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๓๑ ดวง คือ

๑. วิจิกิจจานัมปยุตตจิต	๑ ดวง
๒. ทวิบัญญัติญาณจิต	๓๐ ดวง
รวม	๓๑ ดวง

อริโมกขเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับวิจิกิจจานัมปยุตตจิต ก็เพราะ วิจิกิจจานัมปยุตตจิต เป็นจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย ไม่สามารถตัดสิน อารมณ์ได้โดยเด็ดขาด จึงประกอบกันไม่ได้ ส่วนที่ไม่ประกอบกับทวิ-
บัญญัติญาณจิต ๓๐ ดวง เพราะเมื่อจิต ๓๐ ดวงนี้เกิดขึ้น ไม่มีการ
ตัดสินอารมณ์ หากแต่เกิดขึ้นเพราะสภาพธรรมมาประชุมพร้อมกัน ดัง
กล่าวไว้ในบทของวิตกเจตสิกนั้นแล้ว จริงอยู่ ทวิบัญญัติญาณจิต ๓๐
ดวงนี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมมีอาการเห็น อาการได้ยิน เป็นต้น อย่างใด
อย่างหนึ่ง เกิดขึ้น แต่อาการเหล่านั้นก็ดังแต่ว่า เห็นหรือได้ยิน เป็นต้น
เท่านั้น ยังไม่สามารถจะรู้ว่าเห็นอะไร หรือได้ยินอะไร เป็นต้น อย่าง
ชัดแจ้ง จึงชื่อว่า ยังไม่มีการตัดสินอารมณ์ อริโมกขเจตสิกจึงไม่ประกอบ
นับเป็นสัมปโยคกัน ๑ นัย

ถาม. วิริยเจตสิก ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร
เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิริยเจตสิก ประกอบกับจิต ๗๓ ดวง คือ

๑. อกุศลจิต ๑๒ ดวง
๒. อเหตุกกิริยาจิต ๒ ดวง (เว้นบัญญัติทวาราวชชนจิต ๑)
๓. กามาวจรโสมณจิต ๒๔ ดวง
๔. รูปาวจรจิต ๑๕ ดวง
๕. อรูปาวจรจิต ๓๒ ดวง

၈၈ ၈၇၅

ถาม. หลิตุปปาทจิต ว่าเป็นจิตที่มีกำลังอ่อน แต่เหตุใดจึงมี
วิริยเจตสิกประกอบ ส่วนสันตัตรณจิตบางดวง ทำกิจถึง ๕ กิจ แต่เหตุ
ใดวิริยเจตสิกจึงไม่ประกอบ ?

ตอบ. หลิตุปปาตจิต เป็นจิต (ดวงเดียวในจำพวกอเหตุกจิต) ที่ทำชวณกิจ และจิตดวงนี้สามารถทำให้กายวิญญูต์เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การที่จิตดวงนี้กำลังอ่อนนั้น หมายความว่า มีกำลังอ่อนกว่ามหากริยาจิตเท่านั้น ไม่ใช่อ่อนกว่าจิตในจำพวกอเหตุกะด้วยกัน ส่วนสันต์รณจิต ถึงหากจะทำมากกิจ ก็ไม่มีกิจได้ถึงชวณะเลย และไม่สามารถทำให้กายวิญญูต์เกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ถ้าจะเทียบกับหลิตุปปาตจิต ก็ต้องถือว่า สันต์รณจิตมีกำลังอ่อนกว่า วิริยเจตสิกจึงประกอบและไม่ประกอบด้วยเหตุนี้

ถาม. วิริยเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิริยเจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๑๖ ดวง คือ

๑. ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ ดวง
๒. สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง
๓. สันต์รณจิต ๓ ดวง
๔. ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง

รวม ๑๖ ดวง

วิริยเจตสิก ไม่ประกอบกับทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ ดวง เพราะจิต ๑๐ ดวงนี้ เกิดขึ้นโดยการประชุมพร้อมของธรรมาธรรมดังกถาแล้ว ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะการประกอบด้วยความเพียร ส่วนสัมปฏิจฉันนจิต ๒ ดวง สันต์รณจิต ๓ ดวง และปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ดวง รวม ๖ ดวงนี้ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน ฉะนั้น วิริยเจตสิกจึงไม่ประกอบกับจิตเหล่านี้ นับเป็นสัมปโยคณัย ๑ นัย

ถาม. สัมปฏิจฉันทจิต ๒ ดวง สันตัตถจิต ๓ ดวง และบัญญัติวาราวชชนจิต ๑ ดวง รวม ๖ ดวง เมื่อวิริยเจตสิกไม่ประกอบแล้ว ก็คงมีแต่สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงประกอบ เช่นเดียวกับทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๑๐ ดวงหรือ ?

ตอบ. หามิได้ จิต ๖ ดวงนี้ ถึงแม้ไม่ประกอบด้วยความเพียร แต่ก็ประกอบด้วยการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ การประกอบจิตให้อยู่ในอารมณ์ และการตัดสิ้นอารมณ์โดยเด็ดขาด ฉะนั้น วิตกเจตสิก วิจาร์เจตสิก และ อธิโมกขเจตสิก ทั้ง ๓ ดวงนี้จึงประกอบดังกล่าวแล้ว ขอให้ดูสัมปโยคินัยของเจตสิกดังกล่าวนี้ ต่างกันกับทวิบัญญัติวิญญาณจิต ๑๐ ดวง ซึ่งนอกจากสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงประกอบแล้ว ก็ไม่มีเจตสิกอื่นๆ ประกอบอีกเลย

ถาม. ปัตติเจตสิก ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด ?

ตอบ. ปัตติเจตสิก ประกอบกับจิต ๕๑ ดวง คือ

๑. อกุศลโสมนัสสสังหคตจิต	๔ ดวง
๒. อเหตุกโสมนัสสสังหคตจิต	๒ ดวง
๓. กามาวจรโสภณโสมนัสสสังหคตจิต	๑๒ ดวง
๔. ปฐมฌานจิต	๑๑ ดวง
๕. ทุตถฌานจิต	๑๑ ดวง
๖. ศตฌานจิต	๑๑ ดวง
รวม	๕๑ ดวง

จิต ๕๑ ดวงนี้ นอกจากโสมนัสสหัสสุปาทจิต ๑ ดวง จิตที่
 เหลืออีก ๕๐ ดวง เมื่อเกิดขึ้นย่อมประกอบด้วยความปลื้มใจใน
 อารมณ์ ฉะนั้น ปิติเจตสิก คือ สภาพความปลื้มใจในอารมณ์ จึง
 ประกอบกับจิต ๕๐ ดวงนี้ ส่วนโสมนัสสหัสสุปาทจิต ๑ ดวงนี้เป็นจิต
 ยัมของพระอรหันต์ แท้จริงจิตดวงนี้ในอารมณ์เป็นอนิพาริกอารมณ์ ที่
 เกิดขึ้นประกอบด้วยโสมนัสสหัสสุปาทจิต ไม่ใช่ความปลื้มใจในอารมณ์
 แต่เป็นโสมนัสที่เกิดขึ้นตามสภาวะว่า สภาพเช่นนั้นจะไม่แก่ท่านแล้ว ความ
 ปลื้มใจจึงเกิดขึ้น ปิติเจตสิกจึงประกอบกับจิตดวงนี้

ถาม. ปิติเจตสิก ที่ว่าประกอบกับจิต ๕๑ ดวงนี้ ว่าตามที่
 จำแนกโดยกุตตรจิตอย่างพิสดาร ถ้าจำแนกโดยกุตตรจิตโดยย่อ ปิติเจตสิก
 จะประกอบกับจิตกี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. โดยกุตตรจิตโดยย่อ ๘ ดวง อาจเกิดพร้อมด้วยโสมนัสส-
 เวนหา หรืออุเบกขาเวทนาก็ได้ ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทโดยกุตตรจิตแล้ว
 ฉะนั้น ถ้าโดยกุตตรจิต ๘ ดวงนี้ เกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสสเวนหา ปิติ
 เจตสิกก็ประกอบกับจิต ๓๕ ดวง คือ

กามโสมนัสสหัสสุปาทจิต	๑๘ ดวง
โถกียปฐุมณานจิต	๓ ดวง
โถกียทุติยณานจิต	๓ ดวง
โถกียตติยณานจิต	๓ ดวง
โดยกุตตรจิต	๘ ดวง
รวม	๓๕ ดวง

ถ้าโลกุตตรจิต ๘ ดวงนั้น เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ปิตี
เจตสิกก็ไม่ประกอบ คงประกอบกับจิต ๒๗ ดวง โดยตัดโลกุตตรจิต ๘ ดวง
ออกเสีย

ถาม. ปิตีเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร
เพราะเหตุใด?

ตอบ. ปิตีเจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๗๐ ดวง คือ

๑. โทสมุตติจิต	๒ ดวง
๒. อภิสกฺขอุเบกขาหคตจิต	๖ ดวง
๓. อเหตุกอุเบกขาหคตจิต	๑๔ ดวง
๔. อเหตุกกายวิญญานจิต	๒ ดวง
๕. กามาวจรโสภณอุเบกขาหคตจิต	๑๒ ดวง
๖. จตุตถฌานจิต	๑๑ ดวง
๗. ปัญจฌานจิต	๒๓ ดวง
รวม	๗๐ ดวง

จิต ๗๐ ดวงนี้ นอกจากสุขสหัสสกายวิญญานจิต ๑ ดวง และ
จตุตถฌานจิต ๑๑ ดวงแล้ว เป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนาบ้าง
โทมนัสสเวทนาบ้าง อุเบกขาเวทนาบ้าง ซึ่งย่อมเห็นได้ว่า ปิตี คือ ความ
ปลื้มใจในอารมณ์ ไม่อาจเกิดร่วมด้วยได้ ส่วนสุขสหัสสกายวิญญาน
จิต ๑ ดวง ถึงแม้จะเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนามากจริง แต่จิตดวงนี้เกิด
เพราะการประชุมพร้อมแห่งสภาพธรรมดังกล่าวแล้ว ไม่ได้เกิดขึ้นด้วย
ความจงใจจะให้เกิด ฉะนั้น ถึงแม้ว่าจิตดวงนี้จะประกอบด้วยสุขเวทนา
ก็ไม่สามารถยังความปลื้มใจให้เกิดขึ้นได้ ปิตีเจตสิกจึงไม่ประกอบ

กับจิตดวงนี้ ส่วนจุตถกณจิต ๓๓ ดวง ถึงหากประกอบด้วยสี่ขเวทนา
ก็ดี แต่ปีติได้ถูกประหารไปด้วยอำนาจของฌานแล้ว ปีติเจตสิกจึงไม่
ประกอบเช่นเดียวกัน นับเป็นสัมปโยคนี้ ๓ นัย

ถาม. นันทเจตสิก ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร
เพราะเหตุใด?

ตอบ. นันทเจตสิก ประกอบกับจิต ๖๘ ดวง คือ

๑. อกุศลจิต	๓๐ ดวง (เว้นโมหมุขจิต ๒)
๒. กามาวจรโสมณจิต	๒๔ ดวง
๓. รูปาวจรจิต	๑๕ ดวง
๔. อรูปาวจรจิต	๑๒ ดวง
๕. โลกุตตรจิต	๘ ดวง
รวม	๖๘ ดวง

นันทเจตสิก คือ ความพอใจในอารมณ์ ฉะนั้น จิตที่เกิดขึ้น
พร้อมด้วยความพอใจจะให้เกิด ถึงแม้จิตนั้นจะประกอบด้วยโทมนัสขเวทนา
เช่น โทสมุขจิตก็ดี ก็ได้ชื่อว่า เกิดขึ้นด้วยความพอใจ นันทเจตสิกย่อม
ประกอบกับจิตนั้นด้วย จิต ๖๘ ดวงเหล่านี้ ล้วนเกิดขึ้นด้วยความพอใจ
จะให้เกิดทั้งนั้น ฉะนั้น นันทเจตสิกจึงประกอบ

ถาม. โทสมุขจิต เป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสขเวทนา(ความ
เสียใจ) นันทเจตสิก เป็นสภาพที่มีความพอใจในอารมณ์ ฉะนั้น เมื่อ
โทสมุขจิตเกิดขึ้นจะต้องมีนันทเจตสิกประกอบอยู่ด้วยแล้ว ก็หมายความว่า
ผู้ที่ปล่อยให้โทสมุขจิตเกิดขึ้น เป็นผู้ที่ไม่พอใจในความเสียใจ อย่างนั้นหรือ?

ตอบ. ถูกแล้ว เพราะแท้จริงโทสมุตติจะเกิดขึ้นแก่ผู้ใด ก็เพราะผู้หนึ่งปล่อยให้เกิด หรือจะว่าให้หนักกว่า ผู้หนึ่งพอใจให้โทสมุตติเกิดขึ้น ถ้าผู้หนึ่งไม่พอใจให้เกิด ก็ไม่มีใครมีอำนาจมาบังคับให้เกิดขึ้นได้ นอกจากความพอใจของตนเอง

ถาม. ถ้าโทสมุตติเกิดขึ้น เป็นเพราะความพอใจของตนเอง จนถึงมีฉันทเจตสิกประกอบด้วยแล้ว ทำไมปิตติเจตสิกจึงไม่ประกอบด้วยเล่า?

ตอบ. ฉันทเจตสิก กับปิตติเจตสิก มีลักษณะต่างกันมาก ฉันทเจตสิกเป็นเพียงความพอใจในอารมณ์ แต่ปิตติเจตสิกเป็นความปลื้มใจในอารมณ์ โทสมุตตินี้ อาจกล่าวได้แต่เพียงว่า พพอใจให้เกิดจึงเกิดขึ้น แต่ไม่อาจถึงกับจะกล่าวว่า มีความปลื้มใจให้โทสมุตติเกิดขึ้น ฉะนั้น ปิตติเจตสิกจึงไม่อาจประกอบกับโทสมุตติได้

ถาม. ฉันทเจตสิก ไม่ประกอบกับจิตใดบ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. ฉันทเจตสิก ไม่ประกอบกับจิต ๒๐ ดวง คือ

๑. โมหมุตติ	๒ ดวง
๒. อเหตุกจิต	๑๘ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

ฉันทเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับโมหมุตติ ๒ ดวง เพราะโมหมุตติ ๒ ดวงนี้ ประกอบด้วยความสงสัยดวงหนึ่ง ประกอบด้วยความฟุ้งซ่านดวงหนึ่ง อันจิตที่ประกอบด้วยความสงสัยหรือความฟุ้งซ่านนั้น ย่อมเป็น

จิตที่ไม่ได้จงใจจะให้เกิดขึ้น จึ่งกล่าวไม่ได้ว่า เป็นที่พอใจในอารมณ์
 ถ้วนอเหตุกจิต ๑๘ ดวง โดยเฉพาะอเหตุกวิบากจิต ๑๕ ดวง เป็นจิตที่
 เกิดขึ้นเพราะการประชุมพร้อมของสภาวะธรรมดังกล่าวแล้ว ไม่ใช่จิตที่
 จงใจจะให้เกิดขึ้น จึ่งไม่ชื่อว่าเป็นที่พอใจในอารมณ์ สำหรับอเหตุกกิริยา
 จิต ๓ ดวง โดยเฉพาะบัญญัติวาราวัจชนจิต ๑ ดวง และมนโหวาราว
 ัจชนจิต ๑ ดวง จิต ๒ ดวงนี้ เป็นจิตของบุคคลทั่วๆ ไป ตลอดจนถึง
 พระอรหันต์ เกิดขึ้นนำให้วิถิจิตหรือชวนจิตเกิด เป็นการกระทำดีกว่า
 กระทำ มิได้ก่อให้เกิดวิบาก และมีได้เจือด้วยความยินดียินร้ายในการ
 กระทำนั้น สำหรับหัตถุปบาทจิต เป็นจิตขี้มของพระอรหันต์โดยเฉพาะ
 จิตดวงนี้ถึงแม้ประกอบด้วยโสมนัสสเวทนาก็จริง แต่ไม่ใช่โสมนัสใน
 อารมณ์ดังที่กล่าวไว้ในบทของปติเจตสิกนั้นแล้ว ฉะนั้น จึ่งกล่าวไม่ได้ว่า
 มีความพอใจในอารมณ์ จิตทั้ง ๒๐ ดวงนี้ ฉันทเจตสิกจึงไม่ประกอบ
 นับเป็นสัมปโยคณัย ๑ นัย

รวมอัญญธมมานาเจตสิก ๑๓ ดวง มีสัมปโยคณัย ๗ นัย

ถาม. การแสดงจำนวนจิตที่ปกิณณกเจตสิกประกอบนั้น แสดง
 โดยนับจิตอย่างย่อ ๘๘ ดวงบ้าง นับอย่างพิสดาร ๑๒๑ ดวงบ้าง ไม่
 เหมือนกัน ทั้งนี้ เพราะเหตุผลความจำเป็นอย่างไร?

ตอบ. จิตที่นับอย่างย่อหรืออย่างพิสดาร ก็ต่างกันที่โดกุตตรจิต
 ประเภทเดียวกันนั้น จิตประเภทอื่นๆ ไม่ต่างกันเลย และการแสดงจำนวน
 จิตที่ปกิณณกเจตสิกประกอบ เป็นอย่างย่อบ้างอย่างพิสดารบ้าง ก็เพราะ
 ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวงนี้ บางดวงประกอบกับโดกุตตรจิตได้ทั้งหมด คือ
 อริโมกข วิริยะ ฉันทะ บางดวงประกอบกับโดกุตตรจิตได้ไม่ทั้งหมด คือ

วิตก วิจาร ปิตี พวกที่ประกอบได้ทั้งหมดไม่มีความจำเป็นจะต้องจำแนก
ว่า ประกอบกับโตกุตตรจิตดวงใดได้บ้าง จึงแสดงโดยการนับจิตอย่างย่อ
๘๘ ดวง แต่พวกที่ประกอบได้ไม่ทั้งหมด จำเป็นจะต้องจำแนกว่าประกอบ
กับโตกุตตรจิตดวงใดได้บ้าง จึงต้องแสดงโดยการนับจิตอย่างพิศดาร ๑๒๑
ดวง แต่อย่างไรก็ดี โดยเฉพาะ วิตก วิจารเจตสิก ที่ว่าประกอบกับ
โตกุตตรจิตได้ไม่ทั้งหมดนั้น หมายถึงจิตของพระอริยบุคคลผู้เป็นฌาน-
ตภา ถ้าเป็นจิตของพระอริยบุคคลผู้เป็นสุกขวิปัสสัก็ประกอบได้ทั้งหมด
ส่วนปิตีเจตสิก ย่อมแล้วแต่ว่าโตกุตตรจิตนั้นประกอบด้วยโสมนัสสังเวทนา
หรืออุเบกขาเวทนา ถ้าเป็นโสมนัสสังเวทนา ปิตีเจตสิกก็ประกอบ ถ้าเป็น
อุเบกขาเวทนา ปิตีเจตสิกก็ไม่ประกอบ

ถาม. นันทเจตสิก เป็นสภาพที่พอใจในอารมณ์ ที่ไม่ประกอบ
กับอเหตุกจิตนั้น ดวงอื่นๆ ก็ไม่สงสัย แต่ที่ไม่ประกอบกับโสมนัสสัง
สันตริณจิตและโสมนัสสังหสิคูปาทจิต ยังสงสัยอยู่ เพราะจิต ๒ ดวง
ประกอบด้วยโสมนัสสังเวทนา ย่อมแสดงว่ามีความพอใจในอารมณ์อยู่
เหตุใดนันทเจตสิกจึงไม่ประกอบ?

ตอบ. นันทเจตสิก ไม่ใช่เป็นสภาพะที่สักแต่ว่าพอใจในอารมณ์
เท่านั้น หากแต่เป็นสภาพะที่มีความปรารถนาเพื่อจะกระทำในอารมณ์
นั้น ๆ ด้วย เช่นมีการแสวงหาอารมณ์ เป็นต้น ส่วนอารมณ์ของโสมนัสสัง
สันตริณจิต เป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่อารมณ์ที่เกิดขึ้นด้วยการ
แสวงหา และอารมณ์ของโสมนัสสังหสิคูปาทจิต ก็ไม่ใช่ความปลื้มใจ
ในอารมณ์ เป็นแต่โสมนัสที่เกิดขึ้นตามสภาวะ ดังที่ได้กล่าวไว้ในบท
ของปิตีเจตสิกนั้นแล้ว นันทเจตสิกจึงไม่ประกอบ

ถาม. ปฏิจเจตสิก กับฉันทเจตสิก^๕ ดูอย่างข้างจะดับฉัน จิตบางพวก มีปฏิจเจตสิกประกอบ แต่ไม่มีฉันทเจตสิกประกอบ คือ โสมนัสสันตัตถจิต ๑ ดวง และโสมนัสสันตัตถจิตูปปาตจิต ๑ ดวง รวม ๒ ดวง จิตบางพวกมี ฉันทเจตสิกประกอบ แต่ไม่มีปฏิจเจตสิก คือ โสมนัสสันตัตถจิต ๑๑ ดวง กดับกันเพราะเหตุใด?

ตอบ. ปฏิจเจตสิก และฉันทเจตสิก ประกอบหรือไม่ประกอบกับ จิตใด ได้กล่าวไว้ในบทของเจตสิกนั้น ๆ อย่างชัดแจ้งแล้ว เว้นแต่ บางรายก็รวมกล่าวอยู่ในหมวดหมู่ของตน ไม่ได้แยกมากล่าวเป็นเฉพาะ เท่านั้น เพื่อสะดวกจะกล่าวซ้ำเพียงย่อ ๆ อีกครั้งหนึ่ง คือ โสมนัสสันตัตถจิต และโสมนัสสันตัตถจิตูปปาตจิต ที่มีปฏิจเจตสิกประกอบเพราะเกิด พร้อมด้วยโสมนัสสันตเวทนา ที่ไม่มีฉันทเจตสิกประกอบ เพราะเป็นจิตที่ไม่ได้จงใจให้เกิด สำหรับโสมนัสสันตัตถจิตูปปาตจิต ที่มีฉันทเจตสิกประกอบ เพราะเป็นจิตที่จงใจให้เกิด ที่ไม่มีปฏิจเจตสิกประกอบ เพราะปฏิจได้ถูก ประหantum อำนวยของฉันท

สัมปโยคณียของอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

ถาม. โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็น จำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหะ อหิริกะ อโนตตปปะ อุตทัจจะ เจตสิก ๔ ดวงนี้ ประกอบกับอกุศลจิตทั้งหมด ๑๒ ดวงไม่มีเว้น เพราะสภาพของอกุศลจิตนั้นย่อมต้องประกอบด้วยความหลง ไม่รู้สภาวะ ธรรมตามความเป็นจริง, ความไม่ระอายต่อบาป, ความไม่สะดุ้งกลัวต่อ

บาปแต่มีความฟุ้งซ่าน ฉะนั้น เจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงมีสภาพเป็นพื้นฐาน
ของอกุศลจิตทุกดวง เมื่ออกุศลจิตแต่ละดวงเกิดขึ้นจึงต้องมีเจตสิก ๔ ดวง
ประกอบด้วยเสมอ เจตสิก ๔ ดวงนี้จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อกุศล-
สาธารณเจตสิก การประกอบของเจตสิก ๔ ดวงนี้ รวมนับเป็นสัมป-
โยคณัย ๑ นัย

ถาม. อกุศลสาธารณเจตสิก ก็คือเจตสิกที่ประกอบกับอกุศล-
จิตทั่วไป ทุกดวงไม่มีเว้น สัพพากุสลโยคิเจตสิก ก็คือเจตสิกที่ประกอบ
กับอกุศลจิตทั่วไปทุกดวงไม่มีเว้นเช่นเดียวกัน เพราะเหตุใดเจตสิก ๒ พวก
นี้จึงมีชื่อต่างกัน และมีจำนวนเจตสิกไม่เท่ากัน เพราะเหตุใดเจตสิกบาง
ดวงที่เป็นสัพพากุสลโยคิเจตสิก จึงไม่เป็นอกุศลสาธารณเจตสิก?

ตอบ. อกุศลสาธารณเจตสิก เป็นเจตสิกที่จำกัดด้วยลักษณะ
๒ ประการ คือ ๑. เป็นอกุศลเจตสิก และ ๒. ประกอบกับอกุศลจิตทั่วไป
ส่วน สัพพากุสลโยคิเจตสิก เป็นเจตสิกที่จำกัดลักษณะแต่เพียง
ประการเดียว คือ ประกอบกับอกุศลจิตทั่วไปเท่านั้น ไม่จำกัดว่าต้องเป็น
อกุศลเจตสิก โดยนัยดังกล่าวนี้ อกุศลสาธารณเจตสิกจึงได้แก่โมหกุ-
เจตสิก ๔ ดวงเท่านั้น ส่วนสัพพากุสลโยคิเจตสิก ได้แก่เจตสิก ๑๔ ดวง
คือ โมหกุเจตสิก ๔ ดวง อัญญมมานาเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้นอิโมกข,
ปีติ, ฉันทะ) และเหตุที่อัญญมมานาเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้นอิโมกข,
ปีติ, ฉันทะ) เป็นแต่ สัพพากุสลโยคิเจตสิก ไม่ได้เป็นอกุศลสาธารณ-
เจตสิก ก็เพราะเจตสิก ๑๐ ดวงนี้ไม่ใช่อกุศลเจตสิกนั่นเอง

ถาม. อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง ที่ประกอบกับอกุศลจิต

ทั้งหมดยัง ดวงอื่นๆ ไม่สงสัย เว้นแต่อุทฺทจเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะที่ฟุ้งซ่าน เพราะอกุศลบางอย่างต้องประกอบด้วยความแน่นแน้ม การฟุ้งซ่านน่าจะทำอะไรไม่ถูกต้องตามความประสงค์ เหตุใดอุทฺทจเจตสิกจึงต้องประกอบกับจิตที่เป็นอกุศลทุกดวง?

ตอบ. อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวงนี้ เป็นสภาวะที่ไม่แยกจากกัน เช่นเดียวกับมหาภูตรูป ๔ ดิน น้ำ ไฟ ลม ที่ไม่แยกจากกันนั้นเหมือนกัน การกระทำอกุศลย่อมมีจิตฟุ้งซ่านอยู่เป็นธรรมดา เพราะถ้าจิตสงบอยู่ก็ย่อมไม่ทำอกุศล แต่ความฟุ้งซ่านนั้นบางกรณีก็มาก บางกรณีก็น้อย จนเกือบจะไม่ปรากฏอาการให้รู้

ถาม. สัพพากุศลโยคีเจตสิก อันประกอบด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง อกุศลสาธารณเจตสิก ๔ ดวง รวม ๑๑ ดวง เมื่อกล่าวว่าย่อมประกอบด้วยอกุศลจิตทุกดวง เพราะเหตุใดก็เข้าใจ ส่วนเจตสิกอีก ๓ ดวง คือ วิตก วิจาร์ และวิริยเจตสิก ยังไม่ปรากฏว่า ต้องประกอบกับอกุศลจิตทุกดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. เพราะกรรมใดที่จะชื่อว่า เป็นอกุศลกรรม กรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยการยกจิตขึ้นสู่อารมณ์, การประคองจิตไว้ในอารมณ์ และความเพียรเพื่อกระทำตามอารมณ์นั้น อันเป็นกิจของ วิตก วิจาร์ และวิริยเจตสิกนั่นเอง

ถาม. โลติกเจตสิก ๓ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. โลติกเจตสิก ๓ ดวง คือ โดระ ทิฏฐิ มานะ เจตสิก

๓ ดวงนี้ประกอบกับจิตได้ไม่เหมือนกัน คือ โลกเจตสิก เป็นสภาพความ
 ยากได้อารมณ์ ฉะนั้น เมื่อโณมุตจิต ๘ ดวง ซึ่งเป็นจิตที่ประกอบด้วย
 ความโณมุต ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น โณมุตเจตสิกจึงประกอบด้วยเดโม
 ทิฏฐิเจตสิก เป็นสภาพความเห็นผิด อันความโณมุตที่เกิดขึ้นโดยโณมุตจิต
 นั้น บางคราวประกอบด้วยความเห็นผิด โดยเข้าใจว่า ความโณมุตนั้น
 ไม่เป็นอกุศลกรรม ความโณมุตที่ประกอบด้วยอาการเช่นนั้น ชื่อว่า ทิฏฐิอกต-
 สัมปยุต ฉะนั้น เมื่อทิฏฐิอกตสัมปยุตจิต ๔ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น
 ย่อมมีทิฏฐิเจตสิกประกอบด้วยเดโม มานเจตสิก เป็นสภาพความถือ
 ตัว ความโณมุตที่เกิดขึ้นโดยโณมุตจิตนั้น บางคราวไม่ประกอบด้วยความ
 เห็นผิด คือ มีความรู้ยู่ว่า ความโณมุตนั้นเป็นอกุศลกรรม แต่ด้วยความ
 จำเป็น หรือด้วยการแพ้ต่ออำนาจของความโณมุตนั่นเอง ความโณมุตจึงเกิด
 ขึ้นได้ ความโณมุตเช่นนั้น ชื่อว่า ทิฏฐิอกตวิปยุต แต่เมื่อทิฏฐิอกตวิปยุต-
 จิต ๔ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง เกิดขึ้น ถ้าขณะนั้นประกอบด้วยสภาพความ
 ถือตัว มานเจตสิกก็ประกอบ ถ้าไม่ประกอบด้วยความถือตัว มานเจตสิก
 ก็ไม่ประกอบ ไม่เป็นการแน่นอน

โลติกเจตสิก ๓ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับโณมุตจิตและโมหมุตจิต
 เดย การประกอบของเจตสิก ๓ ดวงนี้ รวมนับเป็นสัมปโยคนี้ ๑ นี้

ถาม. ทิฏฐิเจตสิกไม่ประกอบกับทิฏฐิอกตวิปยุตจิต เพราะจิต
 พวกนี้ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ก็เข้าใจ แต่มานเจตสิกไม่ประกอบ
 กับทิฏฐิอกตสัมปยุตจิต เพราะเหตุใด?

ตอบ. เพราะทิฏฐิเจตสิกและมานเจตสิกทั้ง ๒ นี้ เกิดขึ้นด้วย
 การยึดรูปนามนั้น ๕ เป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน คือ ทิฏฐิเจตสิก มีความ

เห็นว่า รูปนามชนฺธ & เป็นตัวตน ซึ่งเรียกว่า อตฺตคฺคาห ส่วนมาน-
 เจตสิก มีความเห็นว่า รูปนามชนฺธ & น เป็นเรา ซึ่งเรียกว่า อหํคาห
 ความเห็นทั้ง ๒ อย่างนี้ต่างกัน ย่อมเกิดร่วมในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ และ
 ทิฏฐิวิปลาสกตจิตนี้ ทิฏฐิเจตสิกซึ่งเป็นนียตโยคเจตสิก ย่อมประกอบ
 เป็นประจำ มานเจตสิกจึงไม่มีโอกาสจะประกอบกับจิตประเภทนี้ได้ ถึง
 แม้ในขณะที่ทิฏฐิวิปลาสกตจิตเกิดขึ้น ถ้าไม่มีสภาพความถือตัวเกิด
 ร่วมด้วย มานเจตสิกก็ไม่ประกอบ เพราะมานเจตสิกเป็นนียตโยคเจตสิก
 การประกอบจึงไม่แน่นอน

ถาม. พระโศตบับบุคคลว่า ประทานทิฏฐิวิปลาสกตเป็นสมุ-
 เหน แต่ยังประทานทิฏฐิวิปลาสกตไม่ได้ ก็หมายความว่า พระโศตบับ-
 บุคคลนั้นเห็นอยู่ว่า รูปนามชนฺธ & นไม่เป็นตัวตน แต่ก็ยังคงเห็นว่า
 รูปนามชนฺธ & นเป็นเรา ถึงแม้ความเห็น ๒ อย่างนี้จะต่างกัน แต่ผู้
 เห็นว่ารูปนามชนฺธ & นไม่เป็นตัวตนนั้น ก็น่าจะเห็นว่าไม่เป็นเราด้วย ทำไม
 เมื่อเห็นไม่เป็นตัวตนแล้ว จึงยังคงเห็นว่าเป็นเราอยู่ ?

ตอบ. สภาพที่ชื่อว่ารูปนามชนฺธ & น ย่อมมีอยู่มากมายด้วยกัน
 ถึงแม้ผู้เห็นว่า รูปนามชนฺธ & นทั้งหลายไม่เป็นตัวตนด้วยกันทั้งนั้นก็ตาม
 แต่รูปนามชนฺธ & เหล่านั้น ก็มีสภาพต่างกันเป็นข้อสำคัญอยู่ประการหนึ่ง
 คือ รูปนามชนฺธ & ที่ตนครองอยู่นั้น จะ เย็น ร้อน อิ่ม หิว ชอบ
 ชัง อย่างไร ย่อมปรากฏแก่ตนอยู่ ความรู้สึกว่าเป็นเราจึงเกิดขึ้น ส่วน
 รูปนามชนฺธ & ที่ผู้อื่นครองอยู่ จะ เย็น ร้อน อิ่ม หิว ชอบ ชัง อย่างไร
 ตนเองไม่ปรากฏ ความรู้สึกว่าเป็นเขาจึงเกิดขึ้น ฉะนั้น ถึงแม้จะมีความ
 เห็นว่า รูปนามชนฺธ & น เป็นแต่เพียงสภาพธรรมประชุมกันอยู่ไม่เป็น

ตัวคน แต่ก่อกองจะเห็นว่า รูปนามชนฺธ ๕ กลุ่มนั้นเป็นเรา รูปนามชนฺธ ๕ กลุ่มโน้นเป็นเขา ไม่ได้ เพราะยังไม่พ้นไปจากอำนาจของอวิชชาโดยเด็ดขาด ต่อเมื่ออรหัตตมัคคญาณเกิดขึ้น จึงจะเห็นชัดแจ้งว่า สิ่งทั้งหลายเป็นแต่เพียงสภาพธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เราไม่ใช่เขา ถึงแม้ความรู้สึก เย็น ร้อน อิ่ม หิว ชอบ ชัง ที่ปรากฏให้รู้ (หรือไม่) ก็ตาม ตลอดจนตัวคนผู้คิดว่า คนอื่นนั้นด้วย ก็เป็นแต่เพียงสภาพธรรมอันหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็คงอยู่ชั่วขณะหนึ่ง สิ้นเหตุปัจจัยแล้วก็ดับไป หาได้มีตัวคนบุคคลเราเขาเป็นผู้ละและผู้ถูกรู้แต่ประการใดไม่ ดังแต่บัดนั้นเป็นต้นไป ก็เป็นอันไม่มีตัวคนเราเขาอีกต่อไป

ถาม. มานเจตสิก ที่ประกอบกับโณมุตตวิภูตวิปยุตตจิตนั้น เมื่อประกอบบ้าง ไม่ประกอบบ้าง เหตุใดจึงไม่จำแนกโณมุตตวิภูตวิปยุตตจิตออก เป็นประกอบด้วยมานะส่วนหนึ่ง ไม่ประกอบด้วยมานะส่วนหนึ่ง เช่นเดียวกับที่ประกอบด้วยทิวฐิและไมประกอบด้วยทิวฐิเล่า?

ตอบ. ได้กล่าวมาแล้วว่า โณมุตตจิต เมื่อกล่าวเฉพาะในด้านความเห็นก็มีแต่ที่ประกอบด้วยความเห็น (ผิด) หรือไม่ประกอบเท่านั้น ส่วนที่จะมีความถือตัว (มานะ) ด้วยหรือไม่นั้น ย่อมเป็นไปตามลักษณะของสัมปโยคนัยธรรมดา เช่นเดียวกับโทสมุตตจิตที่ประกอบด้วยโทสเจตสิกเป็นประจำแน่นอน นอกนั้นจะเป็น อิดส่า มัจฉริยะ กุกกุจเจตสิก ดวงใดดวงหนึ่ง ประกอบหรือไม่ประกอบก็แล้วแต่อารมณ์

ถาม. เพราะเหตุใด โตติกเจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงไม่ประกอบกับโทสมุตตจิตและโมหมุตตจิต?

ตอบ. เพราะโศกเจตสิก ๓ ดวงนี้ เป็นสภาพที่ยึดและติดมันอยู่ในอารมณ์ ส่วนโทสมุตติจิตเป็นสภาพที่ไม่พอใจในอารมณ์ และโมหมุตติจิตเป็นสภาพที่ไม่รู้คุณค่าของอารมณ์ เป็นสภาวะที่ต่างกันจนไม่อาจประกอบกันได้

ถาม. โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โทสะ อิดสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เจตสิก ๔ ดวงนี้ ย่อมมีสภาพเหมาะสมแก่การที่จะประกอบกับจิตที่เป็นโทมนัส คือ จิตที่มีความเสียใจในอารมณ์ ฉะนั้น เจตสิก ๔ ดวงนี้จึงประกอบกับโทสมุตติจิต ๒ ดวง แต่การประกอบนั้น เฉพาะโทสเจตสิกเป็นสภาพที่ประทุษร้ายในอารมณ์ทั่ว ๆ ไป ย่อมประกอบกับโทสมุตติจิตทั้ง ๒ ดวงนี้เสมอ ส่วนอิดสาเจตสิก มัจฉริยะเจตสิก และ กุกกุจจะเจตสิกเป็นสภาพที่ประทุษร้ายเฉพาะอารมณ์ ย่อมประกอบเฉพาะโทสมุตติจิตที่มีอารมณ์ตรงกับสภาพของตน กล่าวคือ ถ้าโทสมุตติจิตนั้นเกิดขึ้นเพราะความริษยา อิดสาเจตสิกก็ประกอบ มัจฉริยะเจตสิกและกุกกุจจะเจตสิกไม่ประกอบ ถ้าโทสมุตติจิตนั้นเกิดขึ้นเพราะความตระหนี่ มัจฉริยะเจตสิกก็ประกอบ อิดสาเจตสิกและกุกกุจจะเจตสิกไม่ประกอบ ถ้าโทสมุตติจิตนั้นเกิดขึ้นเพราะความร้อใจ กุกกุจจะเจตสิกก็ประกอบ อิดสาเจตสิกและมัจฉริยะเจตสิกไม่ประกอบ หรือถ้าโทสมุตติจิตนั้นเกิดขึ้นเพราะอารมณ์อื่น ๆ นอกจากอารมณ์ ๓ อย่างที่กล่าวมานี้ เจตสิก ๓ ดวงนี้ก็ไม่ประกอบ คงประกอบแต่โทสเจตสิกดวงเดียว ฉะนั้น เจตสิก ๓ ดวง คือ อิดสา มัจฉริยะ กุกกุจจะน ย่อมประกอบไม่แน่นอน และไม่เกิดร่วมกันเลย

โทจตุกเจตสิก ๔ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับโณมุตจิตและโมหมุตจิตเลย การประกอบของเจตสิก ๔ ดวงนี้ รวมนับเป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

ถาม. เพราะเหตุใด โทจตุกเจตสิก ๔ ดวงนี้ จึงไม่ประกอบกับโณมุตจิต และโมหมุตจิต?

ตอบ. โทจตุกเจตสิก ๔ ดวงนี้ เป็นสภาพที่ประทุษร้ายต่ออารมณ์ ส่วนโณมุตจิต เป็นสภาพที่อยากได้และยึดมั่นในอารมณ์ และโมหมุตจิต เป็นสภาพที่ไม่รู้คุณค่าของอารมณ์ เป็นสภาวะที่ต่างกันจนไม่อาจประกอบกันได้

ถาม. โทสเจตสิก ทำไมไม่ประกอบกับทุกขสหัสคตกายวิญญาณจิต กายเป็นทุกข์ก็เกิดโทสะได้ไม่ใช่หรือ?

ตอบ. ทุกขสหัสคตกายวิญญาณจิต เป็นวิปากชาติ เป็นอภัยกตธรรม โทสเจตสิกเป็นอกุศลเจตสิก ประกอบกันไม่ได้ การที่กายเป็นทุกข์แล้วเกิดโทสะขึ้นนั้น โทสะที่เกิดขึ้นเป็นโทสมุตจิต ซึ่งโทสเจตสิกประกอบเป็นประจำอยู่ ไม่ใช่ทุกขสหัสคตกายวิญญาณจิต เป็นจิตคนละดวง

ถาม. ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง คือ ถีนะ มิตตะ ประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง เพราะเจตสิก ๒ ดวงนี้ เป็นสภาพอ่อนแอ จึงประกอบได้เฉพาะจิตที่ไม่เข้มแข็งเช่นเดียวกัน อกุศลจิตที่ไม่เข้มแข็งก็ได้แก่โณมุตที่เป็นสังขาริกจิต ๕ ดวง และโทสมุตที่เป็นสังขาริกจิต ๑ ดวง ฉะนั้นเจตสิก ๒ ดวงนี้ จึงประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง ดังกล่าวนี้ และ

ประกอบเฉพาะบางครั้งทชณะจิตนั้นอ่อนแอเท่านั้น ถ้าขณะใดจิตนั้นเข้ม-
แข็งขึ้น ถันมีทชเจตสิกก็ไม่ประกอบ และถ้าประกอบก็ประกอบพร้อมกัน
ทั้ง ๒ ดวงเสมอ

ถ้าทุกเจตสิก ๒ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับอกุศลจิตที่ยังเหลืออีก
๗ ดวง นั้นเลย เพราะอกุศลจิตที่ยังเหลืออีก ๗ ดวงนั้น เป็นอสังขาริกจิต
และการประกอบของเจตสิก ๒ ดวงนี้ รวมนับเป็นสัมปโยคนี้ ๑ นัย

ถาม. อกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง ซึ่งถันมีทชเจตสิกประกอบ
นั้น เพราะจิต ๕ ดวงนั้นอ่อนแออยู่ก่อนแล้ว ถันมีทชเจตสิกจึงประกอบ หรือ
เพราะถันมีทชเจตสิกประกอบจิต ๕ ดวงนี้ จึงอ่อนแอ ?

ตอบ. เพราะจิต ๕ ดวงนั้นอ่อนแอ ถันมีทชเจตสิกจึงประกอบ
ดังจะเห็นได้ว่า ถ้าทุกเจตสิกนี้เป็นอนัตตโยค การประกอบกับสังขาริกจิต
จึงประกอบบ้าง ไม่ประกอบบ้าง ขณะใดที่จิต ๕ ดวงนี้เข้มแข็ง ถันมีทช-
เจตสิกก็ไม่ประกอบ แต่ไม่ควรจะกล่าวว่า จิต ๕ ดวงนั้นอ่อนแออยู่ก่อน
เพราะจิตและเจตสิกเกิดดับพร้อมกัน

ถาม. การที่รู้ว่าจิต ๕ ดวงนี้ (โธสมุต & โทสสมุต ๑) เป็น
สังขาริกจิต ก็ย่อมสังเกตได้จากการที่ทุกเจตสิกประกอบ เมื่อปรากฏ
ว่าทุกเจตสิกเป็นอนัตตโยคเจตสิก ซึ่งประกอบบ้าง ไม่ประกอบบ้างดังนี้
ขณะใดที่ทุกเจตสิกไม่ประกอบแล้ว จะรู้ได้อย่างไร ว่าจิตนั้นเป็นอสังขาร-
ิกจิตหรือสังขาริกจิต ?

ตอบ. การที่จิตเป็นอสังขาริกจิตหรือสังขาริกจิต ไม่ใช่เพราะ
ด้วยเหตุที่ทุกเจตสิกประกอบหรือไม่ประกอบ แต่เป็นเพราะจิตนั้นเกิดขึ้น

เพราะถูกชักชวนหรือไม่ต่างหาก ถึงแม้ว่าจิตนั้นเกิดขึ้นเพราะถูกชักชวน ซึ่งต้องเป็นสังขาริกจิตก็ดี ถ้าจิตนั้นเข้มแข็งดีก็ไม่ใช่โอกาสที่ทุกเจตสิกจะประกอบ

ถาม. ถิ่นมิตฺตเจตสิกเป็นสภาพที่หัดหุงวงเหงา เมื่อเป็นเช่นนั้น จะประกอบกับโทสมุตฺตจิต ซึ่งมีสภาพประทุษร้ายต่ออารมณ์ได้อย่างไร ?

ตอบ. ถิ่นมิตฺตเจตสิกประกอบกับโทสมุตฺตสังขาริกจิตได้ โดยลักษณะ ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ๑. โทสมุตฺตจิตนั้นเกิดขึ้นโดยมีผู้นอกก่อน และ ๒. ถ้าเหตุเรื่องราวที่น่าจะโกรธนั้นมีอยู่แล้ว แต่ไม่โกรธ ต่อเมื่อมีผู้มาขย่งต่าง ๆ จึงเกิดโกรธขึ้น และทั้ง ๒ ประการนี้กรูตฺกโกรธแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ถาม. วิจิกิจฺจนาเจตสิก ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด ?

ตอบ. วิจิกิจฺจนาเจตสิก คือ สภาพความสงสัย เจตสิกดวงนี้ย่อมประกอบเฉพาะวิจิกิจฺจนาสัมปยุตฺตจิต ซึ่งเป็นจิตที่ประกอบด้วยความสงสัยดวงเดียวเท่านั้น ไม่ประกอบกับจิตอื่น ๆ เลย และการประกอบของวิจิกิจฺจนาเจตสิกนี้ นับเป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

รวมอกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง มีสัมปโยคหนึ่ง ๕ นัย

สัมปโยคหนึ่งของโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

ถาม. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด ?

ตอบ. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวง คือ สัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโณภา อโทสะ ศรัทธมัทตคตา กายบัธัทธิ จิตตบัธัทธิ กายตหุตา จิตตตหุตา กายมุตฺตา จิตตมุตฺตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตตชุกตา เจตสิก ๑๕ ดวงนี้ ประกอบกับโสภณจิตทั้งหมด ๕๕ หรือ ๕๑ ดวง หมายความว่า สภาพของจิตที่จะชื่อว่า โสภณ นั้น นอกจากจะต้องประกอบด้วยสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวงแล้ว ยังจะต้องประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ มีสัทธาเป็นต้น ครบทั้ง ๑๕ ประการนี้ด้วยเสมอ เจตสิก ๑๕ ดวงนี้ จึงเป็นพื้นฐานของโสภณจิตทุกดวง ไม่เว้นเลย นับเป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

ถาม. วิรตเจตสิก ๓ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิรตเจตสิก ๓ ดวง คือ สัมมาวาจาเจตสิก สัมมากัมมันตเจตสิก สัมมาอาชีวะเจตสิก เจตสิก ๓ ดวงนี้ ประกอบกับจิตได้ ๑๖ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘ ดวง กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ในการประกอบกับโลกุตตรจิต ๘ ดวงนั้น ย่อมประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวงโดยแน่นอนเสมอ แต่ในการประกอบกับกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวงนั้น ประกอบเป็นบางครั้งบางคราวไม่แน่นอน และประกอบที่ละดวง ไม่ประกอบพร้อมกันเคย ทั้งนี้ เพราะวิรตเจตสิก ๓ ดวงนี้ เมื่อประกอบโลกุตตรจิต ย่อมเป็นโลกุตตรวิรต มีฐานะเป็นมคคังคะ ถ้าวิรตเจตสิก ๓ ดวงนี้ไม่เกิด โลกุตตรจิตก็เกิดไม่ได้ เพราะมอญค์ไม่ครบ การประกอบโลกุตตรจิตของวิรตเจตสิกจึงต้องประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวงโดยแน่นอนเสมอ แต่เมื่อประกอบกับกามาวจรกุศลจิต ย่อมเป็นโลกียวิรต ประกอบกามาวจรกุศล

เฉพาะจิตที่เกิดโดยอารมณ์เดียวกับตน กล่าวคือ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดย
 เว้นมิจฉา วาจา กุศลจิตนั้น สัมมาวาจาเจตสิกก็ประกอบ สัมมากัมมันต-
 เจตสิกและสัมมาอาชีวเจตสิกไม่ประกอบ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยเว้นมิจฉา
 กัมมันตะ กุศลจิตนั้น สัมมากัมมันตเจตสิกก็ประกอบ สัมมาวาจาเจตสิก
 และสัมมาอาชีวเจตสิกไม่ประกอบ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยเว้นมิจฉาอาชว
 กุศลจิตนั้น สัมมาอาชีวเจตสิกก็ประกอบ สัมมาวาจาเจตสิกและสัมมา-
 กัมมันตเจตสิกไม่ประกอบ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยอารมณ์อื่น ๆ นอกจาก
 อารมณ์ทั้ง ๓ นั้น วิรตเจตสิกทั้ง ๓ ดวงก็ไม่ประกอบ การประกอบกามาวจร-
 กุศลจิต ๘ ดวง ของโถกียวิรต จึงประกอบเป็นบางครั้งบ้างคราวไม่แน่นอน
 และประกอบที่ดวงไม่พร้อมกัน วิรตเจตสิก ๓ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับ
 โสภณจิตที่เหลืออีก ๔๓ ดวงเลย การประกอบของวิรตเจตสิก ๓ ดวงนี้ นับ
 เป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

ถาม. วิรตเจตสิก ๓ ดวง ไม่ประกอบกับโสภณจิต ๔๓ ดวง
 เพราะเหตุใด?

ตอบ. โสภณจิต ๔๓ ดวง ที่วิรตเจตสิกไม่ประกอบ คือ มหา-
 วิปากจิต ๘ ดวง มหาภิรียาจิต ๘ ดวง มหัคคตจิต ๒๗ ดวง ^{๒๕} เพราะต่าง
 กันด้วยชาติบ้าง ด้วยอารมณ์บ้าง คือ โถกียวิรตเป็นกุศลชาติ มหาวิปากจิต
 ๘ ดวง มหาภิรียาจิต ๘ ดวง เป็นวิปากชาติและภิรียาชาติตามลำดับ ต่างชาติ
 กัน โถกียวิรตเจตสิกมีกามอารมณ์ มหัคคตจิต ๒๗ ดวง มีบุญญัตถอารมณ์
 บ้าง มหัคคตอารมณ์บ้าง ต่างอารมณ์กัน จึงไม่อาจประกอบกันได้

ถาม. ผลจิตเป็นจิตที่รับผลมาจากมคฺคจิต ไม่มีหน้าที่ประหามิเถธ เหตุใดจึงมีวิรตเจตสิกประกอบด้วย ส่วนมหาวิบากจิตก็เป็นจิต รับผลมาจากมหากุศลจิตเช่นเดียวกัน เหตุใดจึงไม่มีวิรตเจตสิกประกอบ?

ตอบ. ผลจิตเป็นจิตที่รับผลมาจากมคฺคจิตในวิธเดียวกัน ถึงหากจะไม่มีหน้าที่ประหามิเถธ ก็จำต้องมีอะไร ๆ เหมือน ๆ กัน อุปมาเหมือนตัวกับเงา วิรตเจตสิกจึงต้องประกอบ ส่วนมหาวิบากจิตเป็นจิตที่รับผลมาจากมหากุศลจิตก็จริง แต่โดยมากก็ต่างภพกัน ถึงแม้บางกรณีจะเป็นภพเดียวกัน อย่างน้อยก็ต้องต่างกาลหรือต่างวิธกัน จึงไม่จำเป็นต้องมีวิรตเจตสิกประกอบ หรืออีกนัยหนึ่ง วิรตเจตสิกเมื่อประกอบผลจิตย่อมเป็นโฏฏตตรวิรต ประกอบในฐานะเป็นองค์ของผลจิต ส่วนมหาวิบากจิตเป็นโฏฏยจิต ถ้าวิรตเจตสิกประกอบก็ต้องมีฐานะเป็นโฏฏยวิรต จะประกอบได้เฉพาะขณะที่มีวัตถุอันพึงเว้น แต่มหาวิบากจิตไม่มีวัตถุอันพึงเว้นเลย

ถาม. วิรตเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิตนั้น เมื่อมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตกระทำหน้าที่โคตรภูหรือโวทานในมคฺควิธกัฏฐิ หรือทำหน้าที่ปัจจุเวกขณะพิจารณาพระนิพพานกัฏฐิ ย่อมมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ในกรณีเช่นนี้ วิรตเจตสิกจะประกอบที่ดวงดวง เหมือนกับเมื่อทำหน้าที่อื่นๆ หรือประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวง เหมือนกับเมื่อประกอบโฏฏตตรจิต?

ตอบ. ไม่ประกอบเลย เพราะขณะกระทำกิจดังกล่าวมานั้น มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ก็จริง แต่จิตเป็นโฏฏยจิต วิรตเจตสิกที่ประกอบก็ต้องเป็นโฏฏยวิรต เมื่อเป็นโฏฏยวิรต ก็ต้องมีวัตถุอันพึงเว้น จึงจะเกิดได้ การทำกิจโคตรภูหรือโวทานหรือปัจจุเวกขณะพิจารณาพระนิพพาน

ซึ่งมีพระนิพพานเป็นอารมณ์นั้น ไม่มีความติดข้องในสิ่งนั้น วิตตะเจตสิกจึงไม่เกิด

ถาม. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด ?

ตอบ. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ กรรณา มุทิตา เจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับจิต ๒๘ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๒ ดวง (เว้นปัญจฌานจิต ๓) กามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง ฌเหตุกกามาวจรกิริยาจิต ๘ ดวง การประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ที่ประกอบกับจิต ๒๘ ดวงนี้ ประกอบเป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน ทั้งนี้ ย่อมแต่เฉพาะอารมณ์ กล่าวคือ ในการเจริญรูปาวจรฌานตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน ถ้าเจริญด้วยถือเอาทุกขัตถัตถวบัญญัติหรือสุขัตถัตถวบัญญัติเป็นอารมณ์ รูปาวจรจิตที่เกิดขึ้นนั้น ก็ย่อมมีกรรณาหรือมุทิตา ซึ่งเป็นอัปปมัญญาเจตสิก อย่างใดอย่างหนึ่งประกอบ ถ้าเจริญโดยถือเอากรรมฐานอื่น ๆ เป็นอารมณ์ หรือเจริญปัญจฌานหรืออรุณฌาน ซึ่งไม่อาจถือเอาทุกขัตถัตถวบัญญัติ หรือสุขัตถัตถวบัญญัติเป็นอารมณ์ได้ อัปปมัญญาเจตสิกก็ไม่ประกอบ สำหรับกามาวจรกุศลจิตและฌเหตุกกามาวจรกิริยาจิตก็เช่นเดียวกัน ถ้ากุศลจิตหรือกิริยาจิตนั้น เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขัตถัตถวบัญญัติ หรือสุขัตถัตถวบัญญัติเป็นอารมณ์ อัปปมัญญาเจตสิกดวงใดดวงหนึ่งก็ประกอบ ถ้าเกิดขึ้นโดยอารมณ์อื่น ๆ อัปปมัญญาเจตสิกก็ไม่ประกอบ ฉะนั้น การประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ จึงไม่แน่นอน และไม่ประกอบพร้อมกัน อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับโสภณจิตที่เหนือ ๓๑ ดวงเลย การประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงดังกล่าวนี้ นับเป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

ถาม. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่ประกอบกับ โสภณจิต ๓๑ ดวง เพราะเหตุใด ?

ตอบ. โสภณจิต ๓๑ ดวง ที่อัปปมัญญาเจตสิกไม่ประกอบ คือ มหาวิบากจิต ๘ ดวง รูปาวจรปัญญาเจตสิก ๓ ดวง อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง โลกุตตรจิต ๘ ดวง ทั้งนี้ เพราะต่างกันด้วยอารมณ์ คือ อัปปมัญญาเจตสิก มีทุกขัตถ์ด้วยปัญญาและสุขัตถ์ด้วยปัญญาเป็นอารมณ์ แต่มหาวิบากจิต ๘ ดวง มีกามอารมณ์ รูปาวจรปัญญาเจตสิก มีมัชฌิมาตถ์ด้วยปัญญาบ้าง ปัญญาอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ด้วยปัญญาบ้างเป็นอารมณ์ อรูปาวจรจิต ๑๒ ดวง มีหัตถ์คตอารมณ์บ้าง ปัญญาอื่น ๆ บ้างเป็นอารมณ์ และโลกุตตรจิต ๘ ดวง มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ต่างอารมณ์กัน จึงไม่อาจประกอบกันได้

ถาม. เมื่ออัปปมัญญาเจตสิก ไม่ประกอบกับรูปาวจรกุศลจิตใด ก็หมายความว่า รูปาวจรกุศลจิตนั้น ไม่มีพรหมวิหารธรรมใช้ไหม ถ้าเช่นนั้น รูปพรหมบุคคลบางท่านก็อาจไม่มีพรหมวิหารธรรม หรือจะถือว่า อโหสเจตสิกอันได้แก่เมตตา และศีตรัมมัชฌิมาตถ์เจตสิกอันได้แก่อุเบกขา ซึ่งเจตสิก ๒ ดวงนี้เป็นโสภณสาธารณเจตสิก ย่อมประกอบกับรูปาวจรกุศลจิตเป็นประจำอยู่ ทำให้รูปาวจรกุศลจิตทุกดวงไม่ขาดจากพรหมวิหารธรรม เช่นนั้นหรือ ?

ตอบ. ธรรมที่จะชื่อว่าเป็นพรหมวิหารธรรม หรืออัปปมัญญานั้น จะต้องแผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณ หาขอบเขตจำกัดมิได้ ดังนั้น จงเห็นว่า อปฺปมาเนสุ สตุเตสุ ภวาคี = อปฺปมณฺเฐ นนฺ อโหสเจตสิกที่ได้แก่เมตตากดี ศีตรัมมัชฌิมาตถ์เจตสิก ที่ได้แก่อุเบกขากดี ซึ่ง

ประกอบกับรูปาวจรกุศลจิตนั้น ไม่ใช่จะเป็นอัปปมัญญาหรือพรหมวิหาร-
 ธรรมได้เสมอไป ขณะใดที่มีความปรารถนาดีหรือความวางเฉยต่อสัตว์
 บุคคลโดยจำกัด ขณะนั้นก็ยังไม่ใช่อัปปมัญญาหรือพรหมวิหารธรรม แต่
 การจะกล่าวว่ารूपพรหมบางท่านไม่มีพรหมวิหารธรรมนั้น ไม่ควรกล่าว
 เพราะสภาพความเป็นอยู่ของรูปพรหมนั้น ถึงแม้บางท่านจะดำริรู้รูปฌาน
 ด้วยการเพ่งกรรมฐานอื่นๆ ไม่ได้เพ่งพรหมวิหารธรรมก็ดี ก็ย่อมมีพรหม-
 วิหารธรรมเป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจทั่วๆ ไป

ถาม. เมื่ออัปปมัญญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิบากจิตดังกล่าว
 แล้ว เหตุใดจึงประกอบกับรูปาวจรวิบากจิต (ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน) ซึ่ง
 ทำกิจปฏิสังขาร ภาวัก จุติ อันไม่เกี่ยวข้องกับสัตว์และบุคคล (อื่นใด) ได้ ?

ตอบ. รูปาวจรวิบากจิต (ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน) ที่อัปปมัญ-
 ญาเจตสิกประกอบ ไม่ใช่เพราะเหตุที่ทำหน้าที่ปฏิสังขาร ภาวัก จุติ หาก
 แต่เป็นเพราะการเจริญรูปฌานนั้น บางกรณีอาจใช้อัปปมัญญา (คือ
 กรุณา มุทิตา) เป็นกรรมฐาน ฉะนั้น รูปาวจรกุศลจิตใดเกิดขึ้นเพราะ
 อัปปมัญญาเจตสิกเป็นอารมณ์ อัปปมัญญาเจตสิกก็ประกอบกับรูปาวจร-
 กุศลจิตนั้น เมื่อรูปาวจรกุศลจิตใดมีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบ รูปาวจร-
 วิบากจิตอันเป็นผลของรูปาวจรกุศลจิตนั้น ก็มีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบ
 ด้วย อัปปมัญญาเจตสิกประกอบกับรูปาวจรวิบากจิตด้วยอาการอย่างนี้
 และด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ รูปาวจรวิบากจิต (ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน)
 จึงมีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบไม่เสมอไป

ถาม. เท่าที่กล่าวมาแล้ว ทำให้เข้าใจว่า รูปาวจรกุศลจิต

(ตั้งแต่ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน) ดวงใด เกิดขึ้นโดยมีทุกขิตถ์ด้วยบัญญัติ หรือสุขิตถ์ด้วยบัญญัติเป็นอารมณ์ รูปาวจรกุศลจิตนั้นก็มียัปปมัญญาเจตสิกประกอบ เมื่อรูปาวจรกุศลจิตมีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบแล้ว รูปาวจรวิบากจิตอันเป็นผลของรูปาวจรกุศลจิตนั้นก็มียัปปมัญญาเจตสิกประกอบด้วย ส่วนมหากุศลจิตบางดวงปรากฏว่ามีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบ แต่เหตุใดจึงปฏิเสธได้คิดว่า มหาวิบากจิตอันเป็นผลของมหากุศลจิตนั้น ไม่มีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบเลย ?

ตอบ. มหาวิบากจิต เป็นจิตมีหน้าที่ทำกิจ ๔ กิจ คือ ปฏิสังขนิ ภวังก จุติ ๓ กิจนี้เป็นกิจพันทวาร ไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ที่เป็นสุขด้วยบัญญัติ ส่วนกิจที่ ๔ อันได้แก่ ตทาทัมพนกิจ เป็นกิจรับอารมณ์ต่อจากชวนจิตนั้น สภาพของตทาทัมพะจะรับได้เฉพาะกามอารมณ์ ไม่อาจรับบัญญัติ-อารมณ์ ถ้าชวนจิตใดมีอัปปมัญญาเจตสิกประกอบ เมื่อสุดขวณะแล้วก็ เป็นภวังก ตทาทัมพะไม่เกิด ฉะนั้น มหาวิบากจิตจึงไม่มีโอกาสประกอบ กับอัปปมัญญาเจตสิกอันเป็นสุขด้วยบัญญัติอารมณ์เลย

ถาม. เพราะเหตุใด อัปปมัญญาเจตสิกจึงไม่ประกอบกับรูปา-
วจรบัญญัติฌานจิต และอรุปาวจรจิต ?

ตอบ. เพราะอารมณ์ของรูปาวจรบัญญัติฌานจิต และอรุปา-
วจรจิตเป็นอุเบกขา แต่อารมณ์ของอัปปมัญญาเจตสิกเกิดแต่ทุกขิตถ์ด้วย-
บัญญัติ และสุขิตถ์ด้วยบัญญัติ ซึ่งไม่ใช่อุเบกขา อารมณ์ทั้ง ๒ นั้น ไม่อาจ
เป็นกรรมฐานให้รูปาวจรบัญญัติฌานจิต หรืออรุปฌานจิตเกิดได้ ฉะนั้น
อัปปมัญญาเจตสิกจึงไม่อาจประกอบในจิตเป็นรูปาวจรบัญญัติฌาน และ
อรุปฌานได้

ถาม. ถ้าอัปปมัญญาเจตสิกไม่อาจประกอบกับจิตเป็นอุเบกขาได้ เหตุใดจึงประกอบกับจิตเป็นมหากุศล และมหากิริยาได้ทั้งหมด ซึ่งในจิต มหากุศล และมหากิริยานั้น ก็มีจิตเป็นอุเบกขาอยู่?

ตอบ. อุเบกขาในกามาวจรกุศล, กิริยา กับอุเบกขาในฌานต่างกัน อุเบกขาในกามาวจร หมายความว่าสภาพที่มีความยินดีเพียงเล็กน้อย ซึ่ง โสมนัสไม่เกิด จึงชื่อว่า อุเบกขา ส่วนอุเบกขาในฌานนั้น หมายความว่า โสมนัสเกิดแล้ว แต่พิจารณาเห็นว่า สภาพของโสมนัสนั้นมีโทษจึงละเสีย การละโสมนัสเสียได้แล้วแหละ จึงชื่อว่า อุเบกขา การกรุณา หรือมุกตา ต่อสัตว์นั้น ถ้าเกิดแก่จิตเพียงเล็กน้อย ก็เป็นอุเบกขาในมหากุศล หรือ มหากิริยาได้ อัปปมัญญาเจตสิกจึงประกอบกับจิตเป็นอุเบกขาดังกล่าวนี้ ได้ แต่อารมณ์อันเดียวเท่านั้นแหละแม้เพียงเล็กน้อย ก็เป็นอารมณ์ของ รูปาวจรบัญญัติฌานหรืออรูปรูปฌานไม่ได้ อัปปมัญญาเจตสิกจึงประกอบ กับจิตเหล่านั้นไม่ได้

ถาม. อัปปมัญญาเจตสิก (เฉพาะดวงกรุณา) เป็นสภาวะที่ สงัดารต่อสัตว์ที่เป็นทุกข์ การสงัดารต่อสัตว์ที่เป็นทุกข์นั้น ความยินดีจะเกิด ได้อย่างไร เจตสิกดวงนี้จึงประกอบกับจิตเป็นโสมนัสได้?

ตอบ. เกิดความยินดีเมื่อได้ช่วยให้สัตว์นั้นพ้นทุกข์ไป แต่พึง สังเกตว่า การยินดีในที่นี้ หมายถึงยินดีในการ ช่วย ให้สัตว์พ้นทุกข์ จึง จะเป็นอาการของกรุณา ถ้ายินดีในการที่สัตว์นั้นพ้นทุกข์ ประดับความสุข ก็เป็นอาการของมุกตา หาใช่อาการของกรุณาไม่

ถาม. อัปปมัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิต

แถมหากริยาจิต มหากุศลจิตแถมหากริยาจิตย่อมเกิดในสันดานของ
 รูปพรหมได้ แต่เหตุใดจึงว่าอัปมัญญาเจตสิกอาศัยหทัยวัตถุเกิดแน่นอน
 ซึ่งแสดงว่าอัปมัญญาเจตสิกนี้ไม่เกิดในรูปภูมิ?

ตอบ. อัปมัญญาเจตสิก เป็นเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศลจิต
 มหากริยาจิต ซึ่งเป็นจิตที่อาจเกิดได้ในสันดานของรูปพรหมก็จริง แต่
 อัปมัญญาเจตสิกนี้เป็นพิททอารมณ์ ฉะนั้นรูปพรหมเป็นพรหมที่ไม่มีรูป
 (ผัสส) ไม่สามารถรับอารมณ์ภายนอก (ในปัจจุบันภพ) ได้ ฉะนั้น
 เมื่อมหากุศลจิตหรือมหากริยาจิตเกิดในสันดานของรูปพรหมนั้น อัป-
 มัญญาเจตสิกย่อมไม่ประกอบ ดังจะเห็นได้ว่า อัปมัญญาเจตสิก
 เป็นอนิยตโยคเจตสิก

ถาม. คำที่ว่า รูปพรหมไม่สามารถรับอารมณ์ภายนอก (ใน
 ปัจจุบันภพ) ได้นั้น ย่อมแสดงว่ารูปพรหมสามารถรับอารมณ์ภายนอก
 ที่ไม่ใช่ปัจจุบันภพได้ ขอทราบว่าเป็นอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์อะไร รับได้
 โดยอาการอย่างไร?

ตอบ. รูปพรหมที่ปฏิสนธิในอากาธานัญจายตนภูมิ ย่อมปฏิ-
 สนธิด้วยอากาธานัญจายตนวิบากจิต อันเป็นผลของอากาธานัญจายตน-
 กุศลจิต ที่ตนได้อากาธานัญจายตนฌานในภพก่อน อากาธานัญจายตน-
 วิบากจิตนี้ ย่อมมีอารมณ์เป็นอากาศที่เพิกปฏิภาคนิมิตของรูปาวจร
 ปัญจฌานแล้ว อากาศที่เพิกปฏิภาคนิมิตนั้น นับเป็นอารมณ์ภายนอก
 ฉะนั้นอากาธานัญจายตนพรหม จึงมีอารมณ์เป็นอารมณ์ภายนอกที่เคยได้
 มาแต่อดีตภพ นอกจากที่กล่าวแล้ว รูปพรหมไม่สามารถจะรับอารมณ์
 ภายนอกใด ๆ ได้อีกเลย

ถาม. กรุณา มุทิตา เจตสิก ๒ ดวงนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ไม่ประกอบกับอุเบกขาหคตจิต เพราะเหตุใด?

ตอบ. ปัญหาที่ท่านอาจารย์บางพวกกล่าวว่า กรุณาเจตสิก มุทิตาเจตสิก ไม่ประกอบกับอุเบกขาหคตจิตนั้น ย่อมหมายถึงการมาจรกตจิต แะแต่เหตุการมาจรกิริยาจิตที่เป็นอุเบกขานั้นเอง ความเข้าใจดังนั้นก็เกิดจากมีความเห็นว่า กรุณา เป็นสภาพที่เป็นปฏิพัทธ์กับ วิหิงส องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิก มุทิตา เป็นสภาพที่เป็นปฏิพัทธ์กับ อรติ องค์ธรรมได้แก่โทมนัสสเวทนา อันมีอัสสาเป็นประธาน ฉะนั้น กรุณา มุทิตา จึงต้องประกอบกับโสมนัสสหคตจิต ไม่ควรประกอบกับอุเบกขาหคตจิต เป็นความจริงที่ผู้เจริญกรณามุทิตากรรมฐาน ในตอนต้นๆ เมื่อยังเป็นปริกรรมภาวนาและปริกรรมนิมิต ยังไม่ถึงอุคคหิมิตนั้น ถ้าจิตไม่เป็นโสมนัส กรณามุทิตาก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ที่ว่ากรณามุทิตาต้องเกิดในจิตที่ประกอบด้วยโสมนัสจึงเป็นการถูกต้อง แต่เมื่อได้เจริญกรณามุทิตากรรมฐานนั้นต่อไป จนถึงอุคคหิมิตเกิดแล้ว ย่อมแสดงว่า ผู้เจริญกรรมฐานนั้น มีความชำนาญในกรณามุทิตากรรมฐานเป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้น ในขณะที่อุคคหิมิตกำลังเกิดอยู่นั้น จิตของผู้ผู้นั้นอาจประกอบด้วยโสมนัสสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาก็ได้ ไม่จำเป็นต้องเป็นโสมนัสสเวทนาเสมอไป ฉะนั้น จะปฏิเสธว่า กรุณา มุทิตา ไม่เกิดในจิตเป็นอุเบกขา (มหากุศล มหาภิกขุ) เลยย่อมไม่สมควร ฝ่ายสมานวาทะ คือ ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงไม่รับรองความเห็นนี้ คงแสดงว่า เจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับจิต ๒๘ ดวงอยู่ตามเดิม

ถาม. ปัญญาธิริยเจตสิก ๑ ดวง ประกอบกับจิตใดได้บ้าง

เป็นจำนวนเท่าไร เพราะเหตุใด?

ตอบ. บัญญัติทริยเจตสิก ประกอบกับจิต ๔๗ ดวง คือ ญาณสัมปยุตตกามาวจรจิต ๑๒ ดวง มหัคคตและโตกุตตรจิต ๓๕ ดวง เพราะบัญญัติทริยเจตสิก คือ สภาพที่เป็นตัวบัญญัติ ฉะนั้น เจตสิกดวงนี้ จึงประกอบกับจิตที่ประกอบด้วยบัญญัติเท่านั้น การประกอบของบัญญัติทริยเจตสิกนี้ นับเป็นสัมปโยคหนึ่ง ๑ นัย

บัญญัติทริยเจตสิกนี้ ไม่ประกอบกับโสภณจิตที่เหลือ ๑๒ ดวง คือ โสภณญาณวิปยุตตจิต ๑๒ ดวง เพราะจิตเหล่านี้ไม่ประกอบด้วย บัญญัติ

รวมโสภณเจตสิก ๒๕ ดวง มีสัมปโยคหนึ่ง ๔ นัย

รวมสัมปโยคหนึ่งโดยพิศดารมี ๑๖ นัย

ถาม. ทักถ่วงกันว่า บัญญัติจะเกิดโดยไม่มีสติไม่ได้แน่ จริงหรือไม่ มีอะไรเป็นหลักฐานยืนยัน ถ้าเช่นนั้น สติกับบัญญัติเกิดด้วยกันเสมอไปหรือไม่?

ตอบ. บัญญัติจะเกิดโดยไม่มีสติไม่ได้ จริง แต่สติกับบัญญัติ มิได้เกิดร่วมกันเสมอไป ทั้งนี้เพราะสติประกอบกับจิต ๕๘ ดวง แต่บัญญัติ ประกอบกับจิต ๔๗ ดวง ฉะนั้น จิตทุกดวงที่บัญญัติประกอบ สติก็ประกอบด้วย แต่จิตบางดวงที่สติประกอบ บัญญัติไม่อาจประกอบได้ก็มี อันได้แก่ ญาณวิปยุตตจิต ๑๒ ดวงนั่นเอง

อนิยตโยคี และ นียตโยคีเจตสิก

ถาม. อนิยตโยคีและนียตโยคีเจตสิก หมายความว่าอะไร?

ตอบ. อนนิตโยคิเจตสิก คือ เจตสิกพวกหนึ่งที่ประกอบกับจิตไม่แน่นอน หมายความว่า เจตสิกพวกนี้กำหนดไว้ว่าประกอบกับจิตใดเมื่อจิตนั้นเกิดขึ้น บางคราวก็ประกอบ บางคราวก็ไม่ประกอบ ไม่แน่นอน
 นิตโยคิเจตสิก คือ เจตสิกพวกหนึ่งที่ประกอบกับจิตที่กำหนดไว้แน่นอนเสมอ

ถาม. อนนิตโยคิเจตสิก มีกี่ดวง อะไรบ้าง เพราะเหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น?

ตอบ. อนนิตโยคิเจตสิก มี ๑๓ ดวง จำแนกเป็น ๓ พวก คือ
 อิดธา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรติ ๓ (เฉพาะโดกขวิรติ) อัปปมัญญา ๒
 รวม ๘ ดวงพวกหนึ่ง เจตสิก ๘ ดวงนี้ นอกจากประกอบกับจิตไม่แน่นอนแล้ว การประกอบกับจิตแต่ละครั้งนั้น ยังไม่ประกอบพร้อมกันในกลุ่มของตน คือ อิดธา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ไม่ประกอบพร้อมกัน โดกขวิรติ ๓ ไม่ประกอบพร้อมกัน อัปปมัญญา ๒ ไม่ประกอบพร้อมกัน หมายความว่า เจตสิก ๘ ดวงนี้ ไม่มีโอกาสเกิดพร้อมกันเลย จึงชื่อว่า นานาทาจิเจตสิก
 มานเจตสิก เป็นเจตสิกดวงเดียวในกลุ่มโดกขเจตสิกที่เป็นอนนิตโยคิเจตสิก ฉะนั้น การประกอบไม่แน่นอนของเจตสิกดวงนี้ จึงชื่อว่า ทาจิเจตสิก
 พวกหนึ่ง ถิ่นะและมิทขเจตสิก ประกอบกับจิตไม่แน่นอน แต่เมื่อประกอบคราวใดก็ประกอบพร้อมกันเสมอ จึงชื่อว่า สหกทาจิเจตสิก อีกพวกหนึ่ง ส่วนการที่เจตสิกเหล่านี้ คราวใดประกอบหรือไม่ประกอบกับจิตด้วยเหตุผลประการใด ได้กล่าวไว้ในสัมปโยคินัยของเจตสิกนั้น ๆ แล้ว

อนึ่ง วิรติเจตสิก ๓ ดวง ที่เป็นอนนิตโยคิเจตสิก ชื่อว่า นานาทาจินั้น หมายความว่าโดกขวิรติ คือ วิรติเจตสิกที่ประกอบกับมหากุศล-

จิตเท่านั้น ถ้าเป็นโลกุตตรวิรต คือ วิรตเจตสิกที่ประกอบด้วยโลกุตตรจิต ก็เป็นนิยตเอกโตเจตสิก คือ ประกอบได้แน่นอนและพร้อมกันเสมอ

ถาม. นียตโยคีเจตสิก มีกี่ดวง อะไรบ้าง ?

ตอบ. นียตโยคีเจตสิก ก็คือเจตสิกที่เหลืออีก ๔๑ ดวง คือ

๑. อัญญมฺมานาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. โมกฺคกเจตสิก	๔ ดวง
๓. โภคะและทิวฺฐิเจตสิก	๒ ดวง
๔. โทสเจตสิก	๑ ดวง
๕. วิจิกิฉนาเจตสิก	๑ ดวง
๖. โสภณสํชาารณเจตสิก	๑๘ ดวง
๗. ปัญฺณินทริยเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๔๑ ดวง

สังคหณฺย

ถาม. สังคหณฺย หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. สังคหณฺย คือการแสดงจิตแต่ดวง ว่ามีเจตสิกอะไร ประกอบบ้าง รวมเป็นจำนวนกี่ดวง หมายความว่า จิตดวงใดดวงหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้น^๕ มีเจตสิกประกอบเท่าใด ได้แก่เจตสิกอะไรบ้าง เป็นนัยที่ ยกจิตขึ้นเป็นประธานที่ดวง แล้วแสดงว่า จิตแต่ดวงนั้น^๕ มีเจตสิกอะไรประกอบบ้าง

สังคหณฺยโดยย่อ

ถาม. สังคหณฺยโดยย่อ หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. สังคหณัยโดยย่อ หมายความว่า การยกจิตขึ้นแสดงเป็นพวก ๆ และแสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตพวกนั้น ในจำนวนอย่างสูง พอให้เห็นเค้าความไว้นั้นหนึ่งก่อน ดังที่แสดงว่า สังคหณัยโดยย่อมี ๕ นัย คือ

๑. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง นับเป็น ๑ นัย
 ๒. มหัคคตจิต ๒๗ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง นับเป็น ๑ นัย
 ๓. กามาวจรโद्यณจิต ๒๔ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง นับเป็น ๑ นัย
 ๔. อภิสกตจิต ๑๒ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๒๗ ดวง นับเป็น ๑ นัย
 ๕. อเหตุกจิต ๑๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง นับเป็น ๑ นัย
- รวมสังคหณัยโดยย่อ ๕ นัย

สังคหณัยโดยพิศดาร

ถาม. สังคหณัยโดยพิศดาร หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. สังคหณัยโดยพิศดาร หมายความว่า การจำแนกจิตแต่ละพวกนั้นออกเป็นกลุ่ม ๆ ตามที่มีจำนวนเจตสิกประกอบเท่ากัน โดยนัยนี้ สังคหณัยโดยพิศดารจึงมีจำนวน ๓๓ นัย คือ

๑. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง มีสังคหณัย ๕ นัย
๒. มหัคคตจิต ๒๗ ดวง มีสังคหณัย ๕ นัย
๓. กามาวจรโद्यณจิต ๒๔ ดวง มีสังคหณัย ๑๒ นัย

๔. อกุศลจิต ๑๒ ดวง มีสังคหณัย ๗ นัย

๕. อเหตุกจิต ๑๘ ดวง มีสังคหณัย ๔ นัย

รวมสังคหณัยโดยพิศดาร ๓๓ นัย

สังคหณัยของโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง

ถาม. สังคหณัยของโลกุตตรจิต ที่จำแนกเป็น ๕ นัย เพราะเหตุใด ?

ตอบ. สังคหณัยของโลกุตตรจิต ที่จำแนกเป็น ๕ นัย เพราะจำแนกตามชั้นของ (อารัมมณูปนิช) ฌาน และเหตุที่จำแนกตามชั้นของ ฌาน ก็เพราะฌานจิตแต่ละชั้นมีเจตสิกประกอบเท่ากันในชั้นเดียวกัน แต่ไม่เท่ากันในฌานจิตที่ต่างชั้นกัน จึงจำแนกจิตที่มีเจตสิกประกอบเท่า ๆ กันไว้เป็นพวก ๆ ละ ๑ นัย ส่วนเหตุผลที่เจตสิกใดประกอบหรือไม่ประกอบกับจิตใดนั้น ได้แสดงไว้ในบทสัมปโยคนัยของเจตสิกนั้น ๆ แล้ว จะไม่แสดงซ้ำในท่อนี้ เว้นแต่จะมีแง่คิดต่างกันเป็นบางประการ

ถาม. สังคหณัยของโลกุตตรจิต มีหลักที่จะช่วยให้จำง่ายอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. มีหลักที่จะช่วยให้จำง่าย คือ

๑. โลกุตตรจิตเป็นโสภณจิต ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ไม่ประกอบเลย

๒. โลกุตตรจิต มีพระนิพพานเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อัป-
มัญญาเจตสิก ๒ ดวง ซึ่งมีสัตว์บัญญัติเป็นอารมณ์ ไม่ประกอบเลย

โดยเหตุนี้ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวงนี้ จึงมีเจตสิกประกอบ
อย่างมาก (๕๒—๑๖) ๓๖ ดวง

ถาม. เมื่ออัปป์มัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ ภรณา มุกฺติกา ไม่
ประกอบกับโลกุตตรจิตแล้ว เหตุใดโอทิสเจตสิกซึ่งได้แก่เมตตา และ
คตฺตรมฺมชณฺณคตฺตาเจตสิก ซึ่งได้แก่อุเบกขา อันเป็นพรหมวิหารธรรมด้วยกัน
จึงยังคงประกอบได้ไม่ต้องเว้น ?

ตอบ. โอทิสเจตสิกและคตฺตรมฺมชณฺณคตฺตาเจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ เป็น
โสภณสาธารณเจตสิก ประกอบกับโสภณจิตได้ทั่วไป ไม่ใช่จำกัดจะ
เป็นได้แต่เมตตาและอุเบกขาในพรหมวิหารโดยเฉพาะเท่านั้น หมายความว่า
การมีความปรารถนาดีต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ แม้จะไม่แผ่
ไปจนไม่มีขอบเขต ก็เป็นโอทิสได้ หรือมีความวางเฉยต่อสภาพธรรม
อื่นใด ไม่ใช่ความวางเฉยในสัตว์บุคคลโดยไม่มีประมาณ ก็เป็นอุเบกขา
ได้ ฉะนั้น เจตสิก ๒ ดวงนี้ จึงประกอบกับโลกุตตรจิตในฐานะที่ไม่ใช่
พรหมวิหารธรรมได้ แต่ถ้าในฐานะพรหมวิหารธรรม ก็ประกอบไม่ได้
เช่นเดียวกัน

ถาม. คตฺตรมฺมชณฺณคตฺตาเจตสิก ที่ว่าความวางเฉยในสภาพธรรม
อื่นใด ไม่ใช่ความวางเฉยในสัตว์บุคคลโดยไม่มีประมาณ ก็เป็นอุเบกขา
ได้นั้น คำว่าสภาพธรรมอื่นใดนั้น หมายความว่าอะไร และคตฺตรมฺม
ชณฺณคตฺตาเจตสิกนี้ เป็นอุเบกขาได้ก็อย่าง อะไรบ้าง แต่จะต่างกัน
อย่างไร ?

ตอบ. ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เป็นอุเบกขาได้ ๖ อย่าง แต่ละอย่างต่างกัน คือ

๑. นพังกุเปกขา เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ โดยเฉพาะ เป็นการวางใจเป็นกลางต่อกามอารมณ์ทั้งหลายที่มากระทบ

๒. โพชนงกุเปกขา เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของคิเหตุกบุคคลและพระอริยะโดยเฉพาะ ในขณะที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน วางใจเป็นกลางต่อสังขตธรรมทั้งหลาย กล่าวคือ ทำให้สังขตธรรมมีกำลังมาเสมอกัน เช่นทำให้วิริยะกับสมาธิเสมอกัน และทำให้ปัญญากับศีรัทธาเสมอกัน เป็นต้น

๓. ตัตตรมัชฌัตตูปะกขา เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของบุคคลทั่วไป อุเบกขาของคน มีความเที่ยงตรงปราศจากอคติใด ๆ คือ ไม่ลำเอียงโดยชอบ โดยชัง โดยกลัว หรือโดยเขลา แม้แต่อย่างใด

๔. ฌานูปะกขา เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของคิเหตุกบุคคลและพระอริยะ เป็นการวางเฉยต่อสุขในรูปาวจรปฐมฌานถึงจตุตถฌาน

๕. พรหมวิหารูปะกขา และ ๖. ปาริสุทธูปะกขา ทั้ง ๒ นี้ เป็นอุเบกขาที่เกิดขึ้นในสันดานของคิเหตุกบุคคลและพระอริยะ เป็นการวางเฉยของจิตเป็นรูปาวจรปัญจฌาน ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า อุเบกขาทั้ง ๒ นี้ ซึ่งองค์ธรรมก็ได้แก่ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิกดวงเดียวกัน และเกิดในรูปาวจรปัญจฌานจิตดวงเดียวกัน ย่อมเป็นการแน่ว่า อุเบกขาทั้ง ๒ นี้ จะเกิดร่วมในขณะที่จิตดวงเดียวกันไม่ได้เลย ปัญหาจึงมีว่า อุเบกขาองค์ใดเกิดในรูปาวจรปัญจฌานจิตชนิดใด แก้วว่า พรหมวิหารูปะกขาเกิดในรูปาวจรปัญจฌานจิต ที่เอาสังขตบัญญัติเป็นอารมณ์ ปาริสุทธูปะกขาเกิดใน

รูปาวจรบัญญัติมานจิต ที่เอากถิน ๑๐ หรืออานาปานสติอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์

ถาม. โลกุตตรปฐมมานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรปฐมมานจิต ๘ ดวง (รวมทั้งโลกุตตรจิตที่ไม่
มีอารมณ์นิชฌาน ซึ่งอนุโลมรวมอยู่ในปฐมมานด้วย) มีเจตสิก
ประกอบ ๓๖ ดวง คือ

๑. อัญญาธรรมาเจตสิก	๓๓ ดวง
๒. โสภณเจตสิก	๒๓ ดวง (เว้นอัปมัญญา ๒)
รวม	๓๖ ดวง

ถาม. โลกุตตรปฐมมานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรปฐมมานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๑๖ ดวง คือ

๑. อภุคฺตเจตสิก	๑๔ ดวง
๒. อัปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๖ ดวง

นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

ถาม. โลกุตตรทุติยมานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรหุติยานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ

๑. อัญญาตมามาเจตสิก	๑๒	ดวง	(เว้นวิตก)
๒. โสภณเจตสิก	๒๓	ดวง	(เว้นอัปปมัญญา ๒)
รวม	๓๕	ดวง	

ถาม. โลกุตตรหุติยานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรหุติยานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๗ ดวง คือ

๑. วิตกเจตสิก	๑	ดวง
๒. อภิสกเจตสิก	๑๔	ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒	ดวง
รวม	๑๗	ดวง

นับเป็นสังคหะ ๑ นับ

ถาม. โลกุตตรตติยานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรตติยานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ

๑. อัญญาตมามาเจตสิก	๑๑	ดวง	(เว้นวิตก วิจารณ์)
๒. โสภณเจตสิก	๒๓	ดวง	(เว้นอัปปมัญญา ๒)
รวม	๓๔	ดวง	

ถาม. โลกุตตรตติยฌานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบด้วยเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรตติยฌานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบด้วยเจตสิก
๑๘ ดวง คือ

๑. วิตกและวิจารณ์เจตสิก	๒ ดวง
๒. อภิสขเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๘ ดวง

นับเป็นสังคหะ ๓ นัย

ถาม. โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๓
ดวง คือ

๑. อัญญตมามาเจตสิก	๑๐ ดวง	(เว้นวิตก วิจารณ์ ปิตี)
๒. โสภณเจตสิก	๒๓ ดวง	(เว้นอัปปมัญญา ๒)
รวม	๓๓ ดวง	

ถาม. โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบด้วยเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรจตุตถฌานจิต ๘ ดวง ไม่ประกอบด้วยเจตสิก
๑๘ ดวง คือ

๑. วิตก วิจารณ์ ปิตีเจตสิก	๓ ดวง
----------------------------	-------

๒. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๖ ดวง

นับเป็นสังคหะ ๑ นัย

ถาม. โลกุตตรปัญญาจก ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรปัญญาจก ๘ ดวง มีเจตสิกประกอบ
๓๓ ดวง คือ

๑. อัญญาสมาณาเจตสิก	๑๐ ดวง	(เว้นวิตก วิจาร์ ปิตี)
๒. โสภณเจตสิก	๒๓ ดวง	(เว้นอัปปมัญญา ๒)
รวม	๓๓ ดวง	

ถาม. โลกุตตรปัญญาจก ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โลกุตตรปัญญาจก ๘ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๑๖ ดวง คือ

๑. วิตก วิจาร์ ปิตีเจตสิก	๓ ดวง
๒. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๙ ดวง

นับเป็นสังคหะ ๑ นัย รวมโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง มี
สังคหะ ๕ นัย

ถาม. โลกุตตรจตุตถฌานจิต และ โลกุตตรปัญจฌานจิต มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง และไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๘ ดวงเท่ากัน ตลอดจนเจตสิกที่ประกอบและไม่ประกอบก็เหมือนกัน เหตุใดจึงไม่รวมเป็นสังคหะเดียวกัน ต้องแยกเป็นสังคหะต่างกัน ด้วยเหตุผลประการใด?

ตอบ. โลกุตตรจตุตถฌานจิต และ ปัญจฌานจิต มีเจตสิกประกอบและไม่ประกอบเท่ากันและเหมือนกันก็จริง แต่เวทนาเจตสิกที่รวมอยู่ในอัญญสมานาเจตสิกนั้นต่างกัน คือ สำหรับโลกุตตรจตุตถฌานจิต เป็นโสมนัสสังเวทนา สำหรับโลกุตตรปัญจฌานจิตเป็นอุเบกขาสังเวทนา จึงต้องแยกเป็นสังคหะต่างกัน

สังคหะของมหัคคจิต ๒๗ ดวง

ถาม. สังคหะของมหัคคจิตที่จำแนกเป็น ๕ นัย ก็เป็นทำนองเดียวกับสังคหะของโลกุตตรจิต ใช่หรือไม่ และสังคหะของมหัคคจิตนี้ มีหลักที่จะช่วยให้จำง่าย อย่างไรบ้าง?

ตอบ. สังคหะของมหัคคจิตที่จำแนกเป็น ๕ นัย ก็เป็นทำนองเดียวกับสังคหะของโลกุตตรจิต ถูกต้องแล้ว สังคหะของมหัคคจิตมีหลักที่จะช่วยให้จำง่าย คือ

๑. มหัคคจิตเป็นโสภณจิต ฉะนั้น อภัสสเจตสิก ๑๔ ดวง ไม่ประกอบเลย
๒. มหัคคจิตไม่มีวิตถุณพิงวณ ฉะนั้น วิรติเจตสิก ๓ ดวง ไม่ประกอบเลย

โดยเหตุนี้ มหัคคตจิต ๒๗ ดวงนี้ จึงมีเจตสิกประกอบอย่างมาก
(๕๒—๓๗) ๓๕ ดวง

ถาม. ยังไม่เข้าใจคำว่า มหัคคตจิต ไม่มีวัตถุอันพึงเว้น ว่า
หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ. มหัคคตจิต เกิดโดยอำนาจสมาธิ ทางมโนทวาร มี
อารมณ์เป็นบัญญัติอารมณ์ (ในฌาน) แต่มหัคคตอารมณ์ วิรตเจตสิก
ถ้าประกอบกับมหัคคตจิต ก็ย่อมมีฐานะเป็นโดกยวิรต เกิดโดยอำนาจ
ศีล ทางปัญจทวาร โดยอาการที่เว้นจากมิจฉาวจา มิจฉากัมมันตะ
หรือมิจฉาอาชัระ อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น จะเห็นได้ว่า ในขณะที่มหัคคต-
จิตเกิดอยู่นั้น มิจฉาวจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชัระ อย่างใด
อย่างหนึ่ง ไม่อาจเกิดขึ้นได้ การเว้นจากมิจฉาเหล่านั้นก็ย่อมไม่มี จึง
กล่าวได้ว่า มหัคคตจิตไม่มีวัตถุอันพึงเว้น วิรตเจตสิกจึงไม่มีโอกาส
ประกอบกับมหัคคตจิตเลย

ถาม. มหัคคตปฐมฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตปฐมฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๕
ดวง คือ

๑. อัญญาสมาณาเจตสิก	๓๓	ดวง
๒. โสภณเจตสิก	๒๒	ดวง (เว้นวิรต ๓)
รวม	๓๕	ดวง

ในเจตสิก ๓๕ ดวงนี้ กรุณาและมุทิตาเจตสิก ประกอบกับ

มหัคคตจิตได้ทีละดวง คือ ไม่ประกอบพร้อมกัน

ถาม. มหัคคตปฐมฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร
อะไบบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตปฐมฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๑๗ ดวง คือ

๑. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๒. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๑๗ ดวง

นับเป็นสังคหณ ๑ นัย

ถาม. มหัคคตทุติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไบบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตทุติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๔
ดวง คือ

๑. อัญญสमानาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นวิตก)
๒. โสภณเจตสิก	๒๒ ดวง (เว้นวิรต ๓)
รวม	๓๔ ดวง

ถาม. มหัคคตทุติยฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไบบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตทุติยฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๑๘ ดวง คือ

๑. วิตกเจตสิก	๑ ดวง
---------------	-------

๒. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรติเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๑๗ ดวง

นับเป็นสังคหะ ๑ นับ

ถาม. มหัคคตตติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. มหัคคตตติยฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๓
ดวง คือ

๑. อัญญาตมามาเจตสิก	๑๑ ดวง (เวทนา วิทก วิจาร์)
๒. โสภณเจตสิก	๒๒ ดวง (เวทนีวิรติ ๓)
รวม	๓๓ ดวง

ถาม. มหัคคตตติยฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหัคคตตติยฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๑๗ ดวง คือ

๑. วิทก วิจาร์เจตสิก	๒ ดวง
๒. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรติเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๑๙ ดวง

นับเป็นสังคหะ ๑ นับ

ถาม. มหัคคตจตุตถฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. มหัคคตจตุตถฌานจิต ๓ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ

๑. อัญญสमानาเจตสิก	๓๐ ดวง (เว้นวิตก วิจาร ปิตี)
๒. โสภณเจตสิก	๒๒ ดวง (เว้นวิรติ ๓)
รวม	๓๒ ดวง

ถาม. มหัคคตจตุตถฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหัคคตจตุตถฌานจิต ๓ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๒๐ ดวง คือ

๑. วิตก วิจาร ปิตีเจตสิก	๓ ดวง
๒. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรติเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

ถาม. มหัคคตปัญจฌานจิต ๑๕ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหัคคตปัญจฌานจิต ๑๕ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง คือ

๑. อัญญสमानาเจตสิก	๓๐ ดวง (เว้นวิตก วิจาร ปิตี)
๒. โสภณเจตสิก	๒๐ ดวง (เว้นวิรติ ๓, อัปปมัญญา ๒)
รวม	๓๐ ดวง

ถาม. มหัคคตปัญจมนานจิต ๑๕ ดวง ไม่ประกอบด้วยเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตปัญจมนานจิต ๑๕ ดวง ไม่ประกอบด้วย
เจตสิก ๒๒ ดวง คือ

๑. วิตก วิจาร ปิติเจตสิก	๓ ดวง
๒. อุกคตเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
๔. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง

รวม ๒๒ ดวง

นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย รวมมหัคคตจิต ๒๗ ดวงมีสังคหณัย ๕ นัย

ถาม. มหัคคตปัญจมนานจิต ๑๕ ดวง ซึ่งประกอบด้วย
อุเบกขาและเอกัคคตาเจตสิก อันเป็นจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในความวางเฉยเป็น
อย่างยิ่ง จนถึงแม้แต่อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ก็ไม่อาจประกอบได้
แต่เหตุใดฉันทเจตสิกซึ่งเป็นสภาวะที่พอใจในอารมณ์ จึงประกอบกับจิต
พวกนี้ได้ ?

ตอบ. มหัคคตปัญจมนานจิต ย่อมตั้งมั่นอยู่ในความวางเฉย
จนถึงความยินดีในร้ายไม่อาจเกิดร่วมด้วยได้ก็จริงอยู่ แต่ความพอใจต่อ
อารมณ์ที่ตั้งมั่นอยู่ในความวางเฉยนั้นก็มีได้ เพราะฉะนั้น ฉันทเจตสิก
ความพอใจต่ออารมณ์จึงประกอบได้

สังคหณ์ของกามาวจรโสภณจิต ๒๔ ดวง-

ถาม. สังคหณ์ของกามาวจรโสภณจิต ที่จำแนกเป็น ๑๒ นัย เพราะเหตุใด ?

ตอบ. กามาวจรโสภณจิต จำแนกเป็น ๓ พวก คือ มหากุศลจิต มหาภิกขุจิต และมหาวิบากจิต มีจำนวนพวกละ ๘ ดวง จิต ๘ ดวงของแต่ละพวก^๕ แบ่งเป็น ๔ คู่ คือ คู่ที่ ๑ โสมนัสสัญญาสัมปยุต ๒ ดวง คู่ที่ ๒ โสมนัสสัญญาวิปยุต ๒ ดวง คู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุต ๒ ดวง คู่ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุต ๒ ดวง โดยที่แต่ละคู่มีเจตสิกประกอบเท่า ๆ กัน จึงจำแนกเป็นสังคหณ์คู่ละ ๑ นัย ได้สังคหณ์พวกละ ๔ นัย รวม ๓ พวกเป็นสังคหณ์ ๑๒ นัย พึงสังเกตว่าคู่ที่ ๒ และคู่ที่ ๓ ของแต่ละพวก มีเจตสิกประกอบเท่ากันก็จริง แต่เจตสิกที่ประกอบไม่เหมือนกัน จึงนับเป็นส่วนละสังคหณ์ ไม่นับรวมเป็นสังคหณ์เดียวกัน

ถาม. การเรียงกามาวจรโสภณจิต เคยเรียง มหากุศล มหาวิบาก มหาภิกขุ เป็นลำดับมา ทำไมในสังคหณ์จึงเรียงกลับกัน เอามหาภิกขุ มาไว้ก่อนมหาวิบาก ?

ตอบ. เพราะเจตสิกที่ประกอบกับจิต ๓ พวกนี้ เมื่อเอามหาภิกขุมาเรียงไว้ก่อนมหาวิบาก จะได้จำนวนเจตสิกที่ประกอบเรียงกันเป็นลำดับ อันเป็นความสะดวกแก่การจำ คือ มหากุศลจิตมีเจตสิกประกอบ ๓๘, ๓๗, ๓๗, ๓๖ ดวง มหาภิกขุจิตมีเจตสิกประกอบ ๓๕, ๓๔, ๓๔, ๓๓ ดวง และมหาวิบากจิตมีเจตสิกประกอบ ๓๓, ๓๒, ๓๒, ๓๑ ดวง

ถาม. ยังไม่เข้าใจคำตอบนี้ ขอให้ขยายความให้ชัดว่า เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น?

ตอบ. กามาวจรโสภณจิต เป็นโสภณจิต อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง ประกอบไม่ได้เลย จึงมีเจตสิกประกอบเฉพาะอัญญาสมาณาเจตสิก ๑๓ ดวง โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง รวม ๓๘ ดวง

มหากุศลจิต เป็นจิตเหตุก่อให้เกิดกรรม จึงมีเจตสิกประกอบทั้งหมด ๓๘ ดวง คู่ที่ ๑ เป็นโสภณัตถญาณสัมปยุต มีเจตสิกประกอบเต็มที่ ๓๘ ดวง คู่ที่ ๒ เป็นโสภณัตถญาณวิปยุต จึงเว้นปัญญินทรีย์เจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คู่ที่ ๓ เป็นอุเบกขาทถญาณสัมปยุต จึงเว้นปิตีเจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คู่ที่ ๔ เป็นอุเบกขาทถญาณวิปยุต จึงเว้นทั้งปิตีและปัญญินทรีย์เจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง

มหากิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์โดยเฉพาะ ไม่มีกิเลสอันจะพึงประหามันอีกแล้ว ฉะนั้น วิรตเจตสิก ๓ ดวงไม่ประกอบจึงคงมีเจตสิกประกอบอย่างมาก ๓๕ ดวง คู่ที่ ๑ มีเจตสิกประกอบเต็มที่ ๓๕ ดวง คู่ที่ ๒ เว้นปัญญินทรีย์เจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คู่ที่ ๓ เว้นปิตีเจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คู่ที่ ๔ เว้นทั้งปิตีและปัญญินทรีย์เจตสิก คงมีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง

มหาวิบากจิต เป็นจิตรับผลของกรรม ไม่ใช่จิตที่ก่อให้เกิดกรรม ฉะนั้น ทั้งวิรตเจตสิก ๓ ดวง และ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ไม่ประกอบ คงมีเจตสิกประกอบอย่างมาก ๓๓ ดวง คู่ที่ ๑ มีเจตสิกประกอบเต็มที่ ๓๓ ดวง คู่ที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คู่ที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คู่ที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง

หนึ่ง วิรตเจตสิก ๓ ดวง และอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง รวม
๕ ดวงนี้ ประกอบกับจิตครั้งละ ๑ ดวงเท่านั้น ไม่ประกอบพร้อมกันเคย
หรือไม่ประกอบเคยก็ได้

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง คือ

๑. อัญญาสมาณาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๘ ดวง

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิก ๑๔ ดวง คือ อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ

๑. อัญญาสมาณาเจตสิก	๑๓ ดวง	
๒. โสภณเจตสิก	๒๔ ดวง	(เว้นปัญญินทรีย์)
รวม	๓๗ ดวง	

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๕ ดวง คือ

๑. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

๒. ปัญญาภิทรียเจตสิก ๑ ดวง

รวม ๑๕ ดวง

โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ

๑. อัญญาธมมานาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้นปีติ)

๒. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

รวม ๓๗ ดวง

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๕ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก ๑ ดวง

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

รวม ๑๕ ดวง

อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๕ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๕ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ

๑. อัญญาธมมาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. โสภณเจตสิก	๒๔ ดวง (เว้นปัญญินทรีย์)
รวม	๓๒ ดวง

ถาม. มหากุศลจิตคู่ที่ ๕ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหากุศลจิตคู่ที่ ๕ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิก ๑๒ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก	๑ ดวง
๒. อกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. ปัญญินทรีย์เจตสิก	๑ ดวง
รวม	๑๖ ดวง

อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. มหาภิรียาจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสัญญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. มหาภิรียาจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสัญญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ

๑. อัญญาตมานาเจตสิก	๓๓ ดวง
๒. โสภณเจตสิก	๒๒ ดวง (เว้นวิรตีย์ ๓)
รวม	๓๕ ดวง

ถาม. มหากริยาจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากริยาจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๗ ดวง คือ

๑. อภิสทเจตสิก	๑๔ ดวง
๒. วิรตีย์เจตสิก	๓ ดวง
รวม	๑๗ ดวง

โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหะ ๑ หัษ

ถาม. ตามหลักที่ว่า สภาพของจิตมีลักษณะรูอารมณ์เป็นสำคัญ ที่จำแนกจิตเป็นประการต่าง ๆ แปรตักกันไป ก็เพราะมีสัมปยุตตธรรม ประกอบกัน ยังสงสัยอยู่ เพราะรูปาวจรปฐมฉาน ๓ ดวง และมหากริยาจิตคู่หนึ่ง ๒ ดวง จิต ๒ พวกนี้มีเจตสิกประกอบเท่ากันและเหมือนกัน แต่เหตุใดจึงเป็นจิตต่างกัน?

ตอบ. จิต ๒ พวกนี้ ถึงแม้จะมีเจตสิกประกอบเท่ากันและเหมือนกันจริง แต่ต่างกันด้วยอาการที่จะเกิดขึ้น กล่าวคือ มหากริยาจิตเป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยกามชวณะ แต่รูปาวจรปฐมฉานจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยอัปปนาชวณะ หมายความว่ามหากริยาจิตจะเกิดขึ้นเมื่อมีอารมณ์มากระทบ แต่รูปาวจรจิตจะเกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญสมถภาวนา มหากริยาจิตเกิด

ได้ในทวารทั้ง ๖ แต่รูปาวจรจิตเกิดได้เฉพาะมโนทวาร ต่างกัน

ถาม. มหากิริยาจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากิริยาจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ

๑. อัญญาธมมาเจตสิก.	๑๓ ดวง
๒. โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๓๔ ดวง

ถาม. มหากิริยาจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากิริยาจิตคู่ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๘ ดวง คือ

๑. อุกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๒. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
๓. ปัญฺณินทรีย์เจตสิก	๑ ดวง
รวม	๑๘ ดวง

โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง นี้ นับเป็นสังคหณ ๑ นับ

ถาม. มหากิริยาจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหากริยาจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ

๑. อัญญาตมามาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปิตี)
๒. โสภณเจตสิก	๒๒ ดวง (เว้นวิรติ ๓)
รวม	๓๔ ดวง

ถาม. มหากริยาจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรว้าง?

ตอบ. มหากริยาจิตคู่ที่ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๘ ดวง คือ

๑. ปิตีเจตสิก	๑ ดวง
๒. อกุศลเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรติเจตสิก	๓ ดวง
รวม	๑๘ ดวง

อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหะ ๑ นับ

ถาม. มหากริยาจิตคู่ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรว้าง?

ตอบ. มหากริยาจิตคู่ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ

๑. อัญญาตมามาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปิตี)
๒. โสภณสาธารณเจตสิก	๑๘ ดวง

๓. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

รวม ๓๓ ดวง

ถาม. มหากริยาจิตคู่ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรว่าง?

ตอบ. มหากริยาจิตคู่ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบเจตสิก ๑๘ ดวง คือ

๑. ปิณีเจตสิก ๑ ดวง

๒. อภิสสเจตสิก ๑๔ ดวง

๓. วิรติเจตสิก ๓ ดวง

๔. ปัญฺณินทริยเจตสิก ๑ ดวง

รวม ๑๘ ดวง

อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. มหาวิบากจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรว่าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตคู่ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ

๑. อัญญสमानาเจตสิก ๑๓ ดวง

๒. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ ดวง

๓. ปัญฺณินทริยเจตสิก ๑ ดวง

รวม ๓๓ ดวง

ถาม. มหาวิบากจิตต์ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไบบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตต์ที่ ๑ โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๑๘ ดวง คือ

๑. อภิสกเจตสิก	๑๔ ดวง
๒. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง

รวม ๑๙ ดวง

โสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณ ๑ นับ

ถาม. มหาวิบากจิตต์ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไบบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตต์ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ

๑. อัญญสมานาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙ ดวง

รวม ๓๒ ดวง

ถาม. มหาวิบากจิตต์ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไบบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตต์ที่ ๒ โสมนัสสญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๒๐ ดวง คือ

๑. อภิสกเจตสิก	๑๔ ดวง

๒. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
๓. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
๔. ปัญฺณินทริยเจตสิก	๑ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

โสมนัสสัญญาวิปยุตตจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

ถาม. มหาวิบากจิตต์ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตต์ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ

๑. อัญญตมานาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. โสภณธำรณเจตสิก	๑๙ ดวง
๓. ปัญฺณินทริยเจตสิก	๑ ดวง
รวม	๓๒ ดวง

ถาม. มหาวิบากจิตต์ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่ประกอบเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิตต์ ๓ อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๒๐ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก	๑ ดวง
๒. อภุคตเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. วิรตเจตสิก	๓ ดวง
๔. อัปปมัญญาเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

อุเบกขาญาณสัมปยุตตจิต ๒ ดวง^๕ นับเป็นสังคหณีย์ ๑ นัย

ถาม. มหาวิบากจิต^๖ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิต^๖ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง มี
เจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง คือ

๑. อัญญสमानาเจตสิก ๑๒ ดวง (เว้นปีติ)

๒. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง

รวม ๓๑ ดวง

ถาม. มหาวิบากจิต^๖ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง ไม่
ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มหาวิบากจิต^๖ที่ ๔ อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง
ไม่ประกอบกับเจตสิก ๒๑ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก ๑ ดวง

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

๓. วิรตเจตสิก ๓ ดวง

๔. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง

๕. บัญญัติทรียเจตสิก ๑ ดวง

รวม ๒๑ ดวง

อุเบกขาญาณวิปยุตตจิต ๒ ดวง^๕ นับเป็นสังคหณีย์ ๑ นัย

รวมกามาจรรโสภณจิต ๒๔ ดวง มีสังคหณีย์ ๑๒ นัย

สังคหณ์ของอกุศลจิต ๑๒ ดวง

ถาม. สังคหณ์ของอกุศลจิต ที่จำแนกเป็น ๗ นัย เพราะเหตุใด ?

ตอบ. สังคหณ์ของอกุศลจิต ที่จำแนกเป็น ๗ นัย เพราะเจตสิกที่ประกอบมีจำนวนเท่ากันเป็นพวก ๆ ดังนี้ พึงสังเกตว่า การจำแนกจิตเป็นพวก ๆ ของสังคหณ์นี้ ส่วนใหญ่มิได้จำแนกโดยอำนาจแห่งมูลของจิต คือ โภกมุต โทสมุต ดังที่แสดงในบทของจิต แต่จำแนกโดยอำนาจแห่งสังขารเป็นสำคัญ คือ

ในโลภมูลจิต ๘ ดวง นั้น ดวงที่ ๑ เป็นโลภมโนสังขารจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ปฐมอสังขาริกจิต ดวงที่ ๓ เป็นโลภมโนสังขารจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ทุตติยอสังขาริกจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณ์ ๑ นัย ดวงที่ ๕ เป็นอุเบกขาจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ตุตติยอสังขาริกจิต ดวงที่ ๗ เป็นอุเบกขาจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า จตุตถอสังขาริกจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณ์ ๑ นัย และในโทสมุตจิต ๒ ดวงนั้น ดวงที่ ๑ เป็นอสังขาริก ชื่อว่า ปัญจมอสังขาริกจิต นับเป็นสังคหณ์ ๑ นัย รวมเป็นสังคหณ์ของอสังขาริกจิต ๓ นัย

โลภมูลจิต ดวงที่ ๒ เป็นโลภมโนสังขารจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ปฐมอสสังขาริกจิต ดวงที่ ๔ เป็นโลภมโนสังขารจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ทุตติยอสสังขาริกจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณ์ ๑ นัย ดวงที่ ๖ เป็นอุเบกขาจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า ตุตติยอสสังขาริกจิต ดวงที่ ๘ เป็นอุเบกขาจิต สัมปยุตตอสังขาริก ชื่อว่า จตุตถอสสังขาริกจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณ์ ๑ นัย และโทสมุตจิตดวงที่ ๒ เป็นอสังขาริก

ริก ชื่อว่า ปญฺจมสสังขาริกจิต นับเป็นสังคหณีย ๑ นัยรวมเป็นสังคหณีย
ของสังขาริกจิต ๓ นัย

ส่วน โมหมูลจิต ๒ ดวง ซึ่งสัมปยุตด้วยอุทฺทจจะดวงหนึ่ง และ
สัมปยุตด้วยวิจิกิจจาดวงหนึ่งนั้น โมหมูลจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑
นัย รวมอกุศลจิต ๑๒ ดวง มีสังคหณีย ๗ นัย

พึงสังเกตว่า ถึงแม้ว่าเจตสิกที่ประกอบในคติยะและเจตคตสังขาริกจิต
จะมีจำนวนเท่ากันกับที่ประกอบในปญฺจมอสังขาริกจิตก็ดี แต่มิได้
นับเป็นสังคหณียเดียวกัน เพราะองค์แห่งเจตสิกเหล่านั้นต่างกันมาก ส่วน
เจตสิกที่ประกอบในจิตอื่น ๆ ที่มีจำนวนเท่ากัน และมีองค์ต่างกันเพียง
เล็กน้อย ได้นับรวมเป็นสังคหณียเดียวกัน

ถาม. ปฐมอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ปฐมอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ

๑. อัญญธมฺมานาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. อกุศลสาขารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โสภะและทวิฏฐิเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๙ ดวง

ถาม. ปฐมอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไร
บ้าง?

ตอบ. ปฐมอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๓ ดวง คือ

๑. มานเจตสิก	๑ ดวง
๒. ไทจตุกเจตสิก	๔ ดวง

๓. ถิ่นะณะมิททเจตสิก	๒ ดวง
๔. วิจิกิจจาเจตสิก	๑ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๓ ดวง

ถาม. ทุตติยอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ทุตติยอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ

๑. อัญญมฺมานาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. อภุคฺคสาธารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โดระณะมานเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๙ ดวง

ถาม. ทุตติยอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ทุตติยอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๓ ดวง คือ

๑. ทิฏฐิเจตสิก	๑ ดวง
๒. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๓. ถิ่นะณะมิททเจตสิก	๒ ดวง
๔. วิจิกิจจาเจตสิก	๑ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๓ ดวง

อสังขาริกจิต ๒ ดวง นี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. ตติยอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ตติยอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ

๑. อัญญาธมานาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. อภุคฺคธำรณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โดกะแอะทวิฐฐิเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๘ ดวง

ถาม. ตติยอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ตติยอสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๔ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก	๑ ดวง
๒. มานเจตสิก	๑ ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. ถีนะแอะมิตฺรเจตสิก	๒ ดวง
๕. วิจิกิจฺฉาเจตสิก	๑ ดวง
๖. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๔ ดวง

ถาม. จตุตถอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. จตุตถอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ

๑. อัญญาธมานาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. อภุคฺคธำรณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โดกะแอะมานเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๑๘ ดวง

ถาม. จตุตถอสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. จตุตถอสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๓๔ ดวง คือ

๑. ปิฎิเจตสิก	๑ ดวง
๒. ทิฏฐิเจตสิก	๑ ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. ถีนะแคะมิทธเจตสิก	๒ ดวง
๕. วิจิกิจนาเจตสิก	๑ ดวง
๖. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง

รวม ๓๔ ดวง

อสังขาริกจิต ๒ ดวง นี้ นับเป็นสังคหัญ ๓ นัย

ถาม. ปัญจมอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ปัญจมอสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ

๑. อัญญตมานาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปิฎิ)
๒. อกุศลสาธารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

ถาม. ปัญจมอสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ปัญจมอสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๓๒ ดวง คือ

๑. ปิฎิเจตสิก	๑ ดวง
๒. โสติกเจตสิก	๓ ดวง
๓. ถีนะแคะมิทธเจตสิก	๒ ดวง

๔. วิจิฏิกจนาเจตสิก	๑ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๒ ดวง

ปัญจมอสังขาริกจิตนี้ นับเป็นดังคหณีย ๑ นัย

ถาม. ปฐมสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ปฐมสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๓ ดวง คือ

๑. อัญญตมาณาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. อกุศลธำธารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โสภะและทวิฐฐิเจตสิก	๒ ดวง
๔. ถีนะและมิทธเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๑ ดวง

ถาม. ปฐมสสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ปฐมสสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๑ ดวง คือ

๑. มานเจตสิก	๑ ดวง
๒. โทเจตสิกเจตสิก	๔ ดวง
๓. วิจิฏิกจนาเจตสิก	๑ ดวง
๔. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๑ ดวง

ถาม. ทุตติยสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ทุตติยสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ

๑. อัญญธรรมาเจตสิก	๑๓ ดวง
๒. อภิสกัธรรมาเจตสิก	๔ ดวง
๓. โสภะและธรรมาเจตสิก	๒ ดวง
๔. ถีนะและมิทฺทเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๑ ดวง

ถาม. ทุติยสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ทุติยสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๓๑ ดวง คือ

๑. ทิฏฐิเจตสิก	๑ ดวง
๒. โทสกเจตสิก	๔ ดวง
๓. วิจิณฺณาเจตสิก	๑ ดวง
๔. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๑ ดวง

สสังขาริกจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. ตติยสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ตติยสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ

๑. อัญญธรรมาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. อภิสกัธรรมาเจตสิก	๔ ดวง
๓. โสภะและทิฏฐิเจตสิก	๒ ดวง
๔. ถีนะและมิทฺทเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

ถาม. ตติยสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ตติยสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๓๒ ดวง คือ

๑. ปิฎิเจตสิก	๑ ดวง
๒. มานเจตสิก	๑ ดวง
๓. โทษทุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. วิจิกิจจนาเจตสิก	๑ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๒ ดวง

ถาม. จตุตถสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. จตุตถสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ

๑. อัญญตมานาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปิฎิ)
๒. อุกุศลธารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โสภะและมานเจตสิก	๒ ดวง
๔. ถีนะและมิทธเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๐ ดวง

ถาม. จตุตถสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. จตุตถสสังขาริกจิต ไม่ประกอบด้วยเจตสิก ๓๒ ดวง คือ

๑. ปิฎิเจตสิก	๑ ดวง
๒. ทิฏฐิเจตสิก	๑ ดวง

๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. วิจิกิจญาเจตสิก	๑ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๒ ดวง

สสังขาริกจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. ปัญจมสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง ?

ตอบ. ปัญจมสสังขาริกจิต มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ

๑. อัญญสัมนาเจตสิก	๑๒ ดวง (เว้นปีติ)
๒. อกุศลสาธารณเจตสิก	๔ ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. ถีนะแะมิทธเจตสิก	๒ ดวง
รวม	๒๒ ดวง

ถาม. ปัญจมสสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร
อะไรบ้าง ?

ตอบ. ปัญจมสสังขาริกจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก ๓๐ ดวง คือ

๑. ปีติเจตสิก	๑ ดวง
๒. โตติกเจตสิก	๓ ดวง
๓. วิจิกิจญาเจตสิก	๑ ดวง
๔. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๐ ดวง

ปัญจมสสังขาริกจิตนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. โมหมูลอุทฺธัจจสัมปยุตตจิต มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โมหมูลอุทฺธัจจสัมปยุตตจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๕
ดวง คือ

๑. อัญญมฺหานาเจตสิก	๑๑	ดวง (เวทนา, นันทะ)
๒. อุกุศลธารณเจตสิก	๔	ดวง
รวม	๑๕	ดวง

ถาม. โมหมูลอุทฺธัจจสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โมหมูลอุทฺธัจจสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก
๓๗ ดวง คือ

๑. ปิตินะนันทเจตสิก	๒	ดวง
๒. โตติกเจตสิก	๓	ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔	ดวง
๔. ถีนะแคะมิทธเจตสิก	๒	ดวง
๕. วิจิกิจฉนาเจตสิก	๑	ดวง
๖. โสภณเจตสิก	๒๕	ดวง
รวม	๓๗	ดวง

ถาม. โมหมูลวิจิกิจฉนาสัมปยุตตจิต ประกอบกับเจตสิกเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โมหมูลวิจิกิจฉนาสัมปยุตตจิต ประกอบกับเจตสิก

๑๕ ดวง คือ

๑. อัญญสัมนาเจตสิก	๑๐ ดวง (เว้นอิโมกข, ปีติ, ฉันทะ)
๒. อภุคฺคสาธาณเจตสิก	๔ ดวง
๓. วิจิณฺณาเจตสิก	๑ ดวง
รวม	๑๕ ดวง

ถาม. โมหมูลวิจิณฺณาสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โมหมูลวิจิณฺณาสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบกับเจตสิก
๓๗ ดวง คือ

๑. อิโมกข,ปีติ,ฉันทเจตสิก	๓ ดวง
๒. โสติกเจตสิก	๓ ดวง
๓. โทจตุกเจตสิก	๔ ดวง
๔. ถีนะแคะมิทฺทเจตสิก	๒ ดวง
๕. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๓๗ ดวง

โมหมูลจิต ๒ ดวงนี้ นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

รวมอภุคฺคจิต ๑๒ ดวง มีสังคหณัย ๗ นัย

สังคหณัยของอเหตุกจิต ๑๘ ดวง

ถาม. สังคหณัยของอเหตุกจิต ที่จำแนกเป็น ๔ นัย เพราะ
เหตุใด?

ตอบ. สังคหัญของอเหตุกจิต ที่จำแนกเป็น ๔ นัย เพราะ
เจตสิกที่ประกอบมีจำนวนเท่ากันเป็นพวกๆ ดังนี้ และการจำแนกจิตเป็น
พวกๆ ของสังคหัญนี้ ก็ไม่ได้จำแนกเรียงลำดับเหมือนกับที่กล่าวไว้ใน
บทของจิต ๒๕๔ ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้สะดวกแก่การจำ เป็นส่วน
สำคัญ คือ

หสิตุปปาทจิต ดวงเดียวโดยเฉพาะ นับเป็นสังคหัญ ๑ นัย

โวกุฏัพพนจิต คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ โฉมนัตถัตถัตถัตถ-
จิต ๑ จิต ๒ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากัน (เว้นแต่องค์เจตสิกต่างกัน
เล็กน้อย) รวมนับเป็นสังคหัญ ๑ นัย

มโนธาตุ ๓ คือ สัมปฏิจฉันนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑
และอเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ คือ อุเบกขาสันตัตถัตถัตถัตถจิต ๑ อุเบกขา-
สันตัตถัตถัตถัตถจิต ๑ จิต ๕ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากันและเหมือน
กัน รวมนับเป็นสังคหัญ ๑ นัย

ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ โสตวิญญาณ-
จิต ๒ ชานวิญญาณจิต ๒ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ กายวิญญาณจิต ๒
จิต ๑๐ ดวงนี้ รวมนับเป็นสังคหัญ ๑ นัย รวมอเหตุกจิต ๑๘ ดวง มี
สังคหัญ ๔ นัย

ถาม. หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. หสิตุปปาทจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง คือ

๑. สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๒. ปกิณณกเจตสิก ๕ ดวง (เว้นฉันทะ)

รวม

๑๒ ดวง

ถาม. หสึตูปปาทจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. หสึตูปปาทจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๔๐ ดวง คือ

๑. ฉันทเจตสิก	๑ ดวง
๒. อภุคฺคเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๔๐ ดวง

หสึตูปปาทจิตนี้ นับเป็นสังคหณีย ๑ นัย

ถาม. ไวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ไวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ

๑. สัมผัสจิตตสํวารณเจตสิก	๗ ดวง
๒. ปกิณณกเจตสิก	๔ ดวง (เว้นปีติ, ฉันทะ)
รวม	๑๑ ดวง

ถาม. ไวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. ไวภูฏัพพนจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก ๔๑ ดวง
คือ

๑. ปีติและฉันทเจตสิก	๒ ดวง
๒. อภุคฺคเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๔๑ ดวง

ถาม. โสมนัสสสันตীরณจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. โสมนัสสสันตীরณจิต ๑ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๑
ดวง คือ

๑. สัมผัสจิตตถารณเจตสิก	๗	ดวง
๒. ปกิณณกเจตสิก	๔	ดวง (เว้นวิริยะ, นันทะ)
รวม	๑๑	ดวง

ถาม. โสมนัสสสันตীরณจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. โสมนัสสสันตীরณจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๔๑ ดวง คือ

๑. วิริยะและนันทเจตสิก	๒	ดวง
๒. อภุคฺคเจตสิก	๑๔	ดวง
๓. โสภณเจตสิก	๒๕	ดวง
รวม	๔๑	ดวง

โฏฐัพพนจิต และ โสมนัสสสันตীরณจิต ๒ ดวงนี้ รวม
นับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

ถาม. มโนธาตุ ๓ ดวง และ อเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ดวง
รวม ๕ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มโนธาตุ ๓ ดวง และ อเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ดวง
รวม ๕ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ

๑. สัมผัสจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

๒. วิตก, วิจาร, อธิโมกขเจตสิก ๓ ดวง

รวม ๑๐ ดวง

ถาม. มโนธาตุ ๓ ดวง และ อเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ดวง
รวม ๕ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับเจตสิกเท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. มโนธาตุ ๓ ดวง และ อเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ดวง
รวม ๕ ดวงนี้ ไม่ประกอบกับเจตสิก ๔๒ ดวง คือ

๑. วิริยะ, ปีติ, นันทเจตสิก ๓ ดวง

๒. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง

๓. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง

รวม ๔๒ ดวง

มโนธาตุ ๓ ดวง และ อเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ ดวง รวม ๕
ดวงนี้ รวมนับเป็นสังคหณัย ๑ นัย

ถาม. สัมปฏิจฉนัตตจิต ๒ ดวง และอุเบกขาสันตัตตจิต ๒ ดวง
จิต ๒ พวกนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากันและเหมือนกัน เหตุใดพวกหนึ่งจึงเป็น
มโนธาตุซึ่งรู้ยิ่งที่สุด อีกพวกหนึ่งเป็นมโนวิญญานธาตุซึ่งรู้มากที่สุด ?

ตอบ. จิต ๒ พวกนี้ มีเจตสิกประกอบเท่ากันและเหมือนกันก็
จริง แต่ต่างกันด้วยทวารและกิจ คือ สัมปฏิจฉนัตตจิตทำกิจในทวารทั้ง ๕
และทำกิจเดียว คือ สัมปฏิจฉนัตตกิจ ส่วนอุเบกขาสันตัตตจิตทำกิจทั้ง ๖
ทวาร และทำถึง ๕ กิจ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังกิจ สันตัตตกิจ ตทาสัมพน-
กิจ และจุติกิจ ต่างกันดังนี้ จิต ๒ พวกนี้จึงมีความรู้อารมณ์ต่างกัน

ถาม. ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ ดวง มีเจตสิกประกอบเท่าไร
อะไรบ้าง?

ตอบ. ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ
สัพพจิตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง

ถาม. ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
เท่าไร อะไรบ้าง?

ตอบ. ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ ดวง ไม่ประกอบกับเจตสิก
๔๕ ดวง คือ

๑. ปกิณณกเจตสิก	๖ ดวง
๒. อภุคฺตเจตสิก	๑๔ ดวง
๓. โสภณเจตสิก	๒๕ ดวง
รวม	๔๕ ดวง

ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ ดวงนี้ รวมนับเป็นสังคหณัย ๑ นัย
รวมอเหตุกจิต ๑๘ ดวง มีสังคหณัย ๔ นัย
รวมสังคหณัยโดยพิสดารมี ๓๓ นัย

จำแนกเจตสิกเท่ากับจิต

ถาม. จำแนกเจตสิกเท่ากับจิต หมายความว่าอะไร?

ตอบ. จำแนกเจตสิกเท่ากับจิต หมายความว่า การนับเจตสิกแต่
ละดวงที่ประกอบกับจิต ตามจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นประกอบ เช่นมีผัสส-
เจตสิก ประกอบกับจิตทั้งหมด ๑๒๑ ดวง ก็นับว่ามีผัสสเจตสิก ๑๒๑ ดวง
ดังนี้ เป็นต้น

ถาม. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงนับเป็น กี่ดวง?

ตอบ. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงประกอบด้วย จิตได้ทั้งหมด ฉะนั้น สัพพจิตตสาธารณเจตสิกทุกดวง จึงมีจำนวน เท่ากับจิตทั้งหมด คือ ดวงละ ๑๒๑ ดวง สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมีอยู่ ๗ ดวง จึงเป็นจำนวนสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้งสิ้น $(๑๒๑ \times ๗) ๘๔๗$ ดวง

ถาม. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง แต่ละดวงนับเป็นกี่ดวง?

ตอบ. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประกอบด้วยจิตได้ คือ วิตก ๕๕ ดวง วิจาร ๖๖ ดวง อธิโมกข ๑๑๐ ดวง วิริยะ ๑๐๕ ดวง ปิติ ๕๑ ดวง ฉันทะ ๑๐๑ ดวง จึงรวมเป็นปกิณณกเจตสิก ๔๘๘ ดวง รวม เป็นอัญญมณานาเจตสิกทั้งสิ้น ๑,๓๓๕ ดวง

ถาม. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง แต่ละดวงนับเป็นกี่ดวง?

ตอบ. อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง แต่ละดวงประกอบด้วยจิตได้ คือ โมหตุกเจตสิก ๔ ดวง แต่ละดวงประกอบด้วยอกุศลจิตได้ทั้ง ๑๒ ดวง จึงรวมเป็นโมหตุกเจตสิก $(๑๒ \times ๔) ๔๘$ ดวง โดตีกเจตสิก ๓ ดวง โดยเฉพาะโดมเจตสิกประกอบด้วยโดมมุตจิตได้ทั้ง ๘ ดวง ทิฏฐิเจตสิกประกอบด้วยทิฏฐิคตัมปยุตตจิตได้ ๔ ดวง มานเจตสิกประกอบด้วยทิฏฐิคตวิป-ยุตตจิตได้ ๔ ดวง จึงรวมเป็นโดตีกเจตสิก ๑๖ ดวง โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประกอบด้วยโทสมุตจิต ๒ ดวง จึงรวมเป็นโทจตุกเจตสิก $(๒ \times ๔) ๘$ ดวง ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง ประกอบด้วยอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง จึงรวม

เป็นถิกทุกเจตสิก (๕ x ๒) ๑๐ ดวง วิจิกิจจนาเจตสิก ๑ ดวง ประกอบเฉพาะ
วิจิกิจจนาสัมปยุตตจิต จึงนับเป็นวิจิกิจจนาเจตสิกได้เพียง ๑ ดวง รวมเป็น
อกุศลเจตสิกทั้งสิ้น ๘๓ ดวง

ถาม. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง แต่ละดวงนับเป็นกิดวง ?

ตอบ. โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง ประกอบกับจิตได้คือ โสภณ-
ธำธารณเจตสิก ๑๙ ดวง แต่ละดวงประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด ๙๑
ดวง จึงรวมเป็นจำนวนโสภณธำธารณเจตสิก (๙๑ x ๑๙) ๑,๗๒๙ ดวง
วิรติเจตสิก ๓ ดวง แต่ละดวงประกอบกับจิต ๑๖ ดวง จึงรวมเป็นจำนวน
(๑๖ x ๓) ๔๘ ดวง อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประกอบกับจิตดวงละ
๒๘ ดวง จึงรวมเป็นจำนวน (๒๘ x ๒) ๕๖ ดวง ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ ดวง
ประกอบกับจิต ๗๙ ดวง จึงมีจำนวน ๗๙ ดวง รวมเป็นโสภณเจตสิก
ทั้งสิ้น ๑,๘๑๒ ดวง รวมเจตสิกทั้งหมดมี ๓,๓๓๐ ดวง

โปรดสังเกตว่า การแสดงจำนวนจิตที่เจตสิกประกอบนั้น เป็น
การแสดงจิตโดยพิสดาร ๑๒๑ ดวงทั้งสิ้น

เจตสิกประกอบเจตสิก

ถาม. เจตสิกประกอบเจตสิก หมายความว่าอะไร ?

ตอบ. ตามหลักสัมปโยคณัย เจตสิกแต่ละดวงที่ประกอบกับจิตใด
เจตสิกนั้น ย่อมมีฐานะเช่นเดียวกับจิตนั้น และตามหลักดังกล่าวนี้ จิต
แต่ละดวงย่อมมีเจตสิกประกอบอย่างน้อย ๗ ดวง อย่างมาก ๓๘ ดวง ด้วย
หลักทั้ง ๒ ประการนี้ ย่อมแสดงว่าเจตสิกทุกดวงที่ประกอบกับจิตดวงเดียว

กัน ในขณะที่เดียวกันนั้น เจตสิกเหล่านั้นย่อมเกิดดับพร้อมกันในสถานที่
เดียวกัน จึงได้ชื่อว่า ต่างฝ่ายต่างประกอบกันเองด้วย เช่น จักขุวิญญาณจิต
ดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้น ย่อมมีสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง คือ ผัสสะ
เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ ประกอบ
และบรรดาสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบในจิตดวงเดียวกัน
ก็ชื่อว่าต่างฝ่ายต่างประกอบกันเองด้วย เช่นในกรณีนี้ ผัสสะเจตสิกก็มี
เจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวงประกอบ และตัวผัสสะเจตสิกเอง นอกจากประ-
กอบกับจักขุวิญญาณจิต ก็ต้องประกอบกับเจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวงนั้น
ด้วย อาการดังกล่าวนี้ ชื่อว่า เจตสิกประกอบเจตสิก (ฉะนั้น ใน
ลำดับต่อไปจะกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่า เจตสิก (ใด) ประกอบเจตสิกเท่าไร ให้
หมายความรวมทั้งที่เจตสิกนั้นประกอบกับเจตสิกอื่น และที่เจตสิกอื่น ๆ
ประกอบกับเจตสิกนั้นด้วย)

ถาม. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงประกอบ
เจตสิกกี่ดวง เพราะเหตุใด ?

ตอบ. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงเป็น
เจตสิกที่ประกอบกับจิตทั้งหมด จิตแต่ละดวงย่อมมีเจตสิกประกอบต่าง ๆ
กัน เมื่อรวมเจตสิกที่ประกอบกับจิตทุกดวงเข้าด้วยกัน ย่อมได้แก่เจตสิก
ทั้งหมด ๕๒ ดวง ฉะนั้น สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงจึง
ประกอบกับเจตสิกอื่นทุกดวง เมื่อยกตนเองออกเสีย ย่อมกล่าวได้ว่า
สัพพจิตตสาธารณเจตสิก แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๕๑ ดวง

ถาม. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิก

กิตถว เพราะเหตุใด?

ตอบ. ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง เฉพาะวิตกเจตสิกประกอบ
กับจิต ๕๕ ดวง วิจยเจตสิกประกอบกับจิต ๖๖ ดวง วิริยเจตสิกประกอบ
กับจิต ๗๓ ดวง บรรดาเจตสิกที่ประกอบในจิตที่วิตก วิจย วิริยเจตสิก
ประกอบนี้ เมื่อรวมเจตสิกของจิตแต่ละดวงเข้าด้วยกัน ย่อมเป็นเจตสิก
ครบทั้ง ๕๒ ดวง หมายความว่าจิต ๕๕ ดวง ที่วิตกเจตสิกประกอบ เมื่อ
รวมเจตสิกที่ประกอบกับจิต ๕๕ ดวงนี้เข้าด้วยกัน จะได้เจตสิก ๕๒ ดวง
และจิต ๖๖ ดวงที่วิจยเจตสิกประกอบก็ดี จิต ๗๓ ดวง ที่วิริยเจตสิก
ประกอบก็ดี เมื่อรวมเจตสิกของจิตแต่ละดวงเข้าด้วยกัน ก็จะได้เจตสิก
๕๒ ดวงเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อยกตนเองออกเสีย วิตก วิจย วิริยเจตสิก
๓ ดวงนี้ แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๕๑ ดวง

อชิโมกขเจตสิก ประกอบกับจิต ๗๘ ดวง เว้น ๑๑ ดวง ใน
จิต ๑๑ ดวงนี้ มีโมหมูลวิกิจจนาสัมปยุตตจิตรวมอยู่ด้วย ๑ ดวง ฉันท-
เจตสิกประกอบกับจิต ๖๘ ดวง เว้น ๒๐ ดวง ในจิต ๒๐ ดวงนี้มีโมหมูล
วิกิจจนาสัมปยุตตจิต รวมอยู่ด้วยเช่นเดียวกัน โดยที่วิกิจจนาเจตสิก
ประกอบเฉพาะวิกิจจนาสัมปยุตตจิตเท่านั้น ไม่ประกอบกับจิตอื่น ๆ เลย
เมื่ออชิโมกขเจตสิกและฉันทเจตสิก ไม่ได้ประกอบกับวิกิจจนาสัมปยุตตจิต
ก็เป็นอันไม่ได้มีโอกาสดประกอบจิตพร้อมกับวิกิจจนาเจตสิกเลย คงประ-
กอบจิตพร้อมกับเจตสิกอื่น ๆ รวม ๕๑ ดวง เมื่อยกตนเองออกเสีย
อชิโมกขเจตสิกและฉันทเจตสิก แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๕๐ ดวง

ปฏิจเจตสิก ประกอบกับจิต ๕๑ ดวง เว้น ๗๐ ดวง ในจิต ๗๐ ดวง
นี้ มีโทสมูลจิต ๒ ดวง วิกิจจนาสัมปยุตตจิต ๑ ดวงรวมอยู่ด้วย โดยที่

โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โทสะ อิดสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เจตสิก ๔ ดวง^๕นี้ ประกอบเฉพาะโทสมุตจิต และวิจิกิจจาเจตสิกก็ประกอบเฉพาะวิจิกิจจาสัมปยุตตจิตดังกล่าวแล้ว เมื่อมีเจตสิกไม่ประกอบกับโทสมุตจิต และวิจิกิจจาสัมปยุตตจิต ก็เป็นอันไม่ได้มีโอกาสดประกอบจิตพร้อมกับเจตสิก ๕ ดวง^๕นี้ด้วย มีเจตสิกจึงเป็นอันประกอบจิตพร้อมกับเจตสิกอื่นๆ รวม ๔๗ ดวง เมื่อยกตนเองออกแล้ว มีเจตสิกประกอบเจตสิก ๔๖ ดวง

ถาม. โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิกก็ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหะ อหิริกะ อโนคตัมปะ อุททัจจะ เจตสิก ๔ ดวง^๕นี้ เป็นอกุศลธำชารณเจตสิก ประกอบกับอกุศลจิตทั้งหมด ๑๒ ดวง อกุศลจิตทั้งหมดนั้น มีอัญญาธมานาเจตสิก ๑๓ ดวง อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวง รวม ๒๗ ดวงประกอบ เมื่อโมจตุกเจตสิกประกอบกับอกุศลจิตทั้ง ๑๒ ดวง จึงเป็นอันประกอบกับเจตสิก ๒๗ ดวง^๕ทั้งหมด เมื่อยกตนเองออกแล้ว โมหะ อหิริกะ อโนคตัมปะ อุททัจจะเจตสิก เหล่า^๕นี้ แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๒๖ ดวง

ถาม. โลตติกเจตสิก ๓ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิกก็ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. โลตติกเจตสิก ๓ ดวง คือ โดกะ ทิฏฐิ มานะ เจตสิก ๓ ดวง^๕นี้ ประกอบเฉพาะโดกมุตจิต ไม่ประกอบกับโทสมุตจิตและโมหมุตจิตเลย เมื่อไม่ประกอบกับโทสมุตจิต ก็เป็นอันไม่ได้ประกอบจิตพร้อมกับโทจตุกเจตสิก ๔ ดวง และเมื่อไม่ประกอบกับโมหมุตจิต ก็เป็นอันไม่ได้ประกอบจิตพร้อมกับวิจิกิจจาเจตสิก ๑ ดวง ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบ

เฉพาะกับโทสมุตจิตและวิจิกิจนาสัมปยุตตจิตตามลำดับ โดยเฉพาะโดม-
เจตสิกประกอบกับโดมมุตจิตทั้ง ๘ ดวง ฉะนั้น เมื่อยกโทจตุกเจตสิก ๔
ดวง และวิจิกิจนาเจตสิก ๑ ดวงออกแล้ว โดมเจตสิกจึงมีโอกาสดประกอบ
จิตพร้อมกันกับเจตสิกอื่นๆ (๒๗ — ๕) ๒๒ ดวง เมื่อยกตนเองออกแล้ว
โดมเจตสิกประกอบเจตสิก ๒๓ ดวง

ทิวฐิเจตสิก ประกอบกับทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง ไม่ประกอบ
กับทิวฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ดวง ฉะนั้น ทิวฐิเจตสิกนั้นนอกจากไม่ประกอบ
จิตพร้อมกันกับเจตสิกอื่นๆ เช่นเดียวกับโดมเจตสิกแล้ว ยังไม่ประกอบพร้อม
กับมานเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกประกอบกับทิวฐิคตวิปยุตตจิตอีก ๑ ดวง
เมื่อยกตนเองออกแล้ว ทิวฐิเจตสิกประกอบเจตสิก ๒๐ ดวง

มานเจตสิก ประกอบกับทิวฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ดวง ไม่ประกอบ
กับทิวฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ ดวง ฉะนั้น มานเจตสิกนั้นนอกจากไม่ประกอบ
จิตพร้อมกันกับเจตสิกอื่นๆ เช่นเดียวกับโดมเจตสิกแล้ว ยังไม่ประกอบพร้อม
กับทิวฐิเจตสิก ซึ่งเป็นเจตสิกประกอบกับทิวฐิคตสัมปยุตตจิตอีก ๑ ดวง
เมื่อยกตนเองออกแล้ว มานเจตสิกประกอบเจตสิก ๒๐ ดวง

ถาม. โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิกกี่ดวง
เพราะเหตุใด?

ตอบ. โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โทสะ อิดธา มัจฉริยะ
กุกกุจจะ เจตสิก ๔ ดวงนี้ประกอบเฉพาะโทสมุตจิต และโดยเฉพาะโทส-
เจตสิกประกอบกับโทสมุตจิต ๒ ดวงแน่นอนเสมอ เมื่อไม่ประกอบกับโดม
มุตจิต ก็เป็นอันไม่ได้ประกอบพร้อมกันกับโดตติกเจตสิก ๓ ดวง และเมื่อไม่
ประกอบกับโมหมุตจิต ก็เป็นอันไม่ได้ประกอบพร้อมกันกับวิจิกิจนาเจตสิก

๑ ดวง ซึ่งเป็นเจตสิกที่ประกอบเฉพาะโณมุตจิตและวิจิกิจฉาธรรมปยุตตจิตตามลำดับ นอกจากนั้นโณมุตจิตนี้ยังไม่ประกอบกับปีติเจตสิกอีก ๑ ดวง เมื่อยกเจตสิก ๕ ดวงนี้ออกจากเจตสิก ๒๗ ดวง ที่ประกอบกับอกุศลจิตแล้ว คงเหลือ ๒๒ ดวง และเมื่อยกตนเองออกด้วยแล้ว โทสเจตสิกประกอบเจตสิก ๒๑ ดวง

อิสฺสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก และกุกกุจเจตสิก ๓ ดวงนี้ เป็นอนิยตโยคเจตสิกประกอบกับโณมุตจิต เฉพาะดวงที่มีอารมณ์เป็นอันเดียวกันกับตนเท่านั้น กล่าวคือ ถ้าโณมุตจิตเกิดขึ้นเพราะอิสฺสา อิสฺสาเจตสิกก็ประกอบ มัจฉริยเจตสิกและกุกกุจเจตสิกไม่ประกอบ ถ้าโณมุตจิตเกิดขึ้นเพราะมัจฉริยะ มัจฉริยเจตสิกก็ประกอบ อิสฺสาเจตสิกและกุกกุจเจตสิกไม่ประกอบ ถ้าโณมุตจิตเกิดขึ้นเพราะกุกกุจจะ กุกกุจเจตสิกก็ประกอบ อิสฺสาเจตสิกและมัจฉริยเจตสิกไม่ประกอบ โดยนัยดังกล่าวนี้ อิสฺสาเจตสิก มัจฉริยเจตสิก กุกกุจเจตสิก นอกจากไม่มีโอกาสประกอบจิตพร้อมกันกับเจตสิกอื่น ๆ เช่นเดียวกับโทสเจตสิกแล้ว เจตสิก ๓ ดวงนี้ยังไม่มีโอกาสประกอบจิตพร้อมกันด้วย จึงคงประกอบจิตพร้อมกันกับเจตสิกอื่น ๆ ๒๐ ดวงเท่านั้น เมื่อยกตนเองออกแล้ว เจตสิก ๓ ดวงนี้ แต่จะดวงประกอบเจตสิก ๑๙ ดวง

ถาม. ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง แต่จะดวงประกอบเจตสิกกี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง คือ ถินะ มัททะ เจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับอกุศลสังขาริกจิต ๕ ดวง คือ โณมุตสังขาริกจิต ๔ ดวง โทสมุตสังขาริกจิต ๑ ดวง ไม่ประกอบกับโมหมุตจิตเลย ฉะนั้น เจตสิก

๒ ดวงนี้ จึงไม่มีโอกาสประกอบจิตพร้อมกับวิจิกิจจนาเจตสิก ๑ ดวง คงประกอบจิตพร้อมเจตสิกอื่น ๆ ๒๖ ดวง เมื่อยกตนเองออกแล้ว ถิ่นเจตสิกและมิตถเจตสิก แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๒๕ ดวง

ถาม. วิจิกิจจนาเจตสิก ประกอบเจตสิกกี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. วิจิกิจจนาเจตสิก ประกอบเฉพาะวิจิกิจจนาสัมปยุตตจิต ๑ ดวง วิจิกิจจนาสัมปยุตตจิตมีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง วิจิกิจจนาเจตสิก จึงมีโอกาสดังประกอบจิตพร้อมกับเจตสิกอื่น ๑๕ ดวงนี้เท่านั้น เมื่อยกตนเองออกแล้ว วิจิกิจจนาเจตสิกประกอบเจตสิก ๑๔ ดวง

ถาม. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิกกี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ดวง คือ สัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ อโณกะ อโทสะ ตัตตรัมมฉัตตคา กายบัลลัทธิ จิตตบัลลัทธิ กายถุตา จิตตถุตา กายมุตฺตา จิตตมุตฺตา กายกัมมัญญตา จิตตกัมมัญญตา กายปาคุญญตา จิตตปาคุญญตา กายชุกตา จิตตชุกตา เจตสิก ๑๘ ดวงนี้ เป็นโสภณสาธารณเจตสิก ประกอบกับโสภณจิตทั้งหมด ๕๘ หรือ ๘๑ ดวง โสภณจิตนี้มีอัญญาธมมาเจตสิก ๑๓ ดวง โสภณเจตสิก ๒๕ ดวง รวม ๓๘ ดวงประกอบ เมื่อโสภณสาธารณเจตสิกประกอบกับโสภณจิตทั้ง ๕๘ หรือ ๘๑ ดวง จึงเป็นอันประกอบกับเจตสิก ๓๘ ดวงนี้ทั้งหมด เมื่อยกตนเองออกแล้ว โสภณสาธารณเจตสิก ๑๘ ดวงนี้ แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๓๗ ดวง

ถาม. วรตเจตสิก ๓ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิกก็ดวง
เพราะเหตุใด?

ตอบ. วรตเจตสิก ๓ ดวง คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ
สัมมาอาชีวะ เจตสิก ๓ ดวงนี้ ประกอบกับจิต ๑๖ ดวง คือ มหากุศล
จิต ๘ ดวง และโทกุตตรจิต ๘ ดวง การประกอบของวรตเจตสิกกับจิต
๒ ประเภทนี้ มีลักษณะต่างกัน คือ เมื่อประกอบกับมหากุศลจิต วรต
เจตสิกนั้น^๕มีฐานะเป็นโลกียวรต การประกอบของโลกียวรตเจตสิก ประกอบ
เฉพาะมหากุศลจิตที่เกิดขึ้นโดยอารมณ์เดียวกับตน จึงประกอบได้คราวละ
๑ ดวง กล่าวคือ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยเว้นมิจฉาวาจา กุศลจิตนั้น^๕สัมมา
วาจาเจตสิกก็ประกอบ สัมมากัมมันตเจตสิกและสัมมาอาชีวะเจตสิกไม่
ประกอบ กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยเว้นมิจฉากัมมันตะ กุศลจิตนั้น^๕สัมมากัม
มันตเจตสิกก็ประกอบ สัมมาวาจาเจตสิกและสัมมาอาชีวะเจตสิกไม่ประกอบ
กุศลจิตใดเกิดขึ้นโดยเว้นมิจฉาอาชีวะ กุศลจิตนั้น^๕สัมมาอาชีวะเจตสิกก็
ประกอบ สัมมาวาจาเจตสิกและสัมมากัมมันตเจตสิกไม่ประกอบ และ
โดยนัยอันเดียวกันนี้ กุศลจิตใดที่วรตเจตสิก ดวงใดดวงหนึ่ง ประกอบ
กุศลจิตนั้น^๕อัปปมัญญาเจตสิก คือ กรุณาเจตสิก และมุทิตาเจตสิก ก็ไม่
ประกอบ ^{๕๕}ทั้งนี้ เพราะอัปปมัญญาเจตสิก มีอารมณ์เป็นทุกขัตถัตถวบัญญัติ
และสุขัตถัตถวบัญญัติตามลำดับ ซึ่งต่างอารมณ์กัน ฉะนั้น โลกียวรต
เจตสิกเมื่อยกอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง และวรตเจตสิก ซึ่งไม่ประกอบ
พร้อมกันอีก ๒ ดวงออกแล้ว จึงมีโอกาสดประกอบจิตพร้อมกับเจตสิกอื่น ๆ

เพียง ๓๔ ดวง และเมื่อยกตนเองออกแล้ว โลกียวิรตเจตสิก ๓ ดวงนี้
แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๓๓ ดวง ส่วนวิรตเจตสิกที่ประกอบกับ
โลกุตรจิต ซึ่งโลกุตรจิตย่อมมีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวงนั้น ฐานะของ
วิรตเจตสิกนั้นย่อมเป็นโลกุตรวิรต และเป็นมัคคังคะ คือ องค์แห่งมรรค
ฉะนั้น การประกอบกับจิตของโลกุตรวิรตเจตสิก จึงต้องประกอบพร้อม
กันทั้ง ๓ ดวงเสมอ โลกุตรวิรตเจตสิกจึงมีโอกาสดประกอบจิตพร้อม
กับเจตสิกอื่นรวม ๓๖ ดวง เมื่อยกตนเองออกแล้ว โลกุตรวิรตเจตสิก
แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๓๕ ดวง

ถาม. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง แต่ละดวงประกอบเจตสิก
กี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ กรุณา มุทิตา เจตสิก
๒ ดวงนี้ ประกอบกับจิต ๒๘ ดวง ในจิต ๒๘ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบ
รวมทั้งวิรตเจตสิก ๓ ดวงด้วย เป็น ๓๑ ดวง แต่วิรตเจตสิกและอัป-
มัญญาเจตสิก ๒ พวกนี้ ไม่ประกอบพร้อมในจิตดวงเดียวกันเลย ด้วย
เหตุที่เจตสิก ๒ พวกนี้ มีอารมณ์โดยเฉพาะต่างกัน ดังกล่าวไว้ในวิรต
เจตสิกแล้ว และอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ก็ไม่ประกอบพร้อมในจิต
ดวงเดียวกัน โดยเหตุที่กรุณาเจตสิกมีอารมณ์เป็นทุกชีวิตสัตว์บัญญัติ และ
มุทิตาเจตสิกมีอารมณ์เป็นสุขชีวิตสัตว์บัญญัติ ต่างอารมณ์กันด้วย ฉะนั้น
อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ แต่ละดวง จึงประกอบจิตพร้อมกับเจตสิก
อื่น ๆ เพียง ๓๔ ดวง และเมื่อยกตนเองออกแล้ว อัปปมัญญาเจตสิก
แต่ละดวง ประกอบเจตสิก ๓๓ ดวง

ถาม. ปัญญาทริยเจตสิก ประกอบเจตสิกกี่ดวง เพราะเหตุใด?

ตอบ. ปัญญาทริยเจตสิกนี้ ประกอบกับโสภณญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๘ ดวง ในจิต ๔๗ หรือ ๗๘ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง ปัญญาทริยเจตสิกจึงมีโอกาสดประกอบจิตพร้อมกับเจตสิกอื่น ๆ ๓๘ ดวง และเมื่อแยกตนเองออกแล้ว ปัญญาทริยเจตสิกประกอบเจตสิก ๓๗ ดวง.

คำถาม — คำตอบ

ใน

อภิธรรมมัตถสังคหะ

ปริจเจทที่ ๒

ยุติลงเพียงเท่านั้น

